

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HZ. İSA DÖNEMİNDE YEHUDA BÖLGESİNİN SOSYAL VE DİNİ DURUMU

Yüksek Lisans Tezi

ENES AKÇA

İZMİR – 2022

T.C.

İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HZ. İSA DÖNEMİNDE YEHUDA BÖLGESİNİN SOSYAL VE DİNİ DURUMU

Yüksek Lisans Tezi

ENES AKÇA

DANIŞMAN: DOÇ. DR. ELDAR HASANOĞLU

İZMİR – 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Hz. İsa Döneminde Yehuda Bölgesinin Sosyal ve Dini Durumu" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

…/…/2022

ENES AKÇA

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

HZ. İSA DÖNEMİNDE YEHUDA

BÖLGESİNİN SOSYAL VE DİNİ DURUMU

Enes AKÇA

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yehuda, tarih içerisinde daima önemini korumuş bir bölge olarak bilinmektedir. Günümüzde Filistin ve İsrail sınırları içerisinde kalan Yehuda bölgesi, sosyal ve dini anlamda tarihe iz bırakılmış olaylara tanıklık etmiştir. Yehuda, II. Mabet döneminde sırasıyla, Pers, Makedonya ve Roma medeniyetlerinin egemenliğini tanımış, pek çok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Yehuda bölgesi, birçok dinsel inanç ve grupların da ortaya çıktığı, geliştiği, yayıldığı bir bölgedir. Ayrıca Yahudilik ve Hıristiyanlık tarihinde de önemli izler taşımaktadır.

Araştırmamız, Hz. İsa döneminde Yehuda bölgesi ile Yehuda bölgesindeki dini gruplar olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır. İlk başlık içerisinde, II. Mabet döneminde farklı yönleriyle Yehuda bölgesi ve Hz. İsa döneminde Yehuda bölgesinde yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Bu başlıkların altında Yehuda bölgesinin coğrafi durumu, sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik gelişmeleri ele alınmıştır. Araştırmamızın ikinci başlığı, Sadukiler, Ferisiler, Esseniler, Roma-Pagan, Sabiiler, Teosebesler, Ebionitler ve Samiriler ve olmak üzere Yehuda bölgesinde varlığı bilinen dini gruplar irdelenmiştir. Ayrıca bu grupların Yehuda bölgesinde yaşadıklarına dair birtakım deliller de sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yehuda, Yahudiler, Yahudi Mezhepleri, Antik Filistin, Arkeoloji

ABSTRACT

Master Thesis

THE SOCİAL AND RELİGİOUS STATE OF JEHUDA REGİON İN THE TİME OF JESUS

Enes AKÇA

Izmir Katip Celebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Studies

The Judea region is a region that has always preserved its importance throughout history. Today, the Judea region, which remains within the borders of Palestine and Israel, has witnessed events that have left their mark on history in social and religious terms. The Judea region during the second temple period respectively Persian, Macedonian and Roman civilizations and has hosted many cultures. The territory of Judea is a region where many religious beliefs and groups arose, developed, and spread. It also bears important traces in the history of Judaism and Christianity.

Our research, In the time of Jesus, it was gathered under two headings, the religious groups in the Judea region and the Judea region. In the first title, during the second temple period, the Judea region and the developments in the region of Judea in the time of Jesus were examined. Under these titles, the geographical situation, socio-cultural, political and economic developments of the Judea region are discussed. The second title of our research, the Sadducees, Pharisees, Essenes, Roman-Pagans, Sabians, Teosebes, Ebionites and Samaritans, and the religious groups known to exist in the Judea region were examined. In addition, some evidence that these groups lived in the Judea region is presented.

Keywords: Judea, Jews, Jewish Sects, Ancient Palestine, Archaeology

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
s.	: Sayfa
vd.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzeri
Hz.	: Hazreti
Vol.	: Volume
No.	: Number/Numara
Ed.	: Editör
Y.L.	: Yüksel Lisans
Er. Tar.	: Erişim Tarihi
km.	: Kilometre
EJ.	: Encyclopaedia Judaica
m.	: Metre

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Hz. İsa döneminde Yehuda bölgesindeki sosyal ve dini durumun ele alınmasını kapsamaktadır. Araştırma, II. Mabet döneminin farklı yönleriyle başlayıp Yehuda bölgesindeki farklı dini grupların ele alınmasıyla son bulmaktadır.

Araştırmamız iki ana başlıkta toplanmıştır. Tezin ilk bölümünün başlığı "Hz. İsa Döneminde Yehuda Bölgesi", ikinci bölümünün başlığı ise "Yehuda Bölgesindeki Dini Gruplar" şeklindedir. İlk bölüm II. Mabet döneminde Yehuda bölgesinin farklı yönleri ve Hz. İsa döneminde Yehuda bölgesinde yaşanan gelişmeler olmak üzere iki alt başlık olarak oluşturulmuştur. İlk başlık altında Yehuda bölgesinin coğrafi özellikleri ve II. Mabet dönemi ile yaşanan siyasi olaylar içinde Pers ve Makedonya İmparatorluklarının etkisi, Makabi ayaklanması ve Haşmonilerin yönetimi ele alınmıştır. İkinci başlıkta ise, Hz. İsa döneminde yaşanan siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik durumlar irdelenmiştir.

Tezin ikinci bölümünün konusu Yehuda bölgesinde varlığını sürdürmüş dini gruplar üzerinedir. Bu bölüm dört alt başlık altında, Yehuda bölgesindeki Yahudi gruplar olan Sadukiler, Ferisiler, Esseniler; Yahudi inancında olmayan Roma/Pagan ve Sabiiler; Yehuda bölgesindeki karma inançlılar olarak bilinen Teosebesler ve Ebionitler; son olarak Yahudiliği tartışmalı dini grup olan Samiriler konu edinilmiştir. Bahsi geçen dini grupların inançları, öğretileri, cemaat yapıları, hayat tarzları, birbirleriyle olan ilişkileri ve Yehuda bölgesindeki izleri ele alınmıştır.

Tezin ortaya çıkmasında ve her aşamasında bilgi ve birikimlerini paylaşan, maddi ve manevi olarak yardım ve desteğini esirgemeyen, bu süreci samimiyeti, yapıcılığı ve güleryüzüyle ilerleten danışman hocam Sayın Doç. Dr. Eldar HASANOĞLU'na en içten teşekkürlerimi sunarım.

Enes AKÇA

İzmir-2022

GİRİŞ

A. Tezin Konusu

Araştırmamızın konusu, günümüz Filistin ve İsrail sınırları içinde yer alan Yehuda bölgesinin farklı yönlerinin ele alınmasıdır. Çalışmamızın ilk bölümü, II. Mabet dönemi ile başlayan süreçte Yehuda bölgesinin coğrafi, siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik durumları; ikinci bölümünde ise Yehuda bölgesindeki dini grupların inançları, öğretileri, Yehuda bölgesindeki izleri konu edinilmiştir.

Yehuda bölgesi, Mısır, Arabistan, Suriye gibi önemli bölgelerle komşu olmuş bir toprak parçasıdır. Araştırmamızın ilk bölümün alt başlığı II. Mabet döneminde farklı yönleriyle Yehuda bölgesidir. Yehuda, II. Mabet ile başlayan süreç içinde Pers İmparatorluğunun sınırlarını genişletmesiyle çehresini değiştirmiştir. Yaklaşık bir asır sonra Büyük İskender'in bölgeye düzenlediği askeri seferler neticesinde Yehuda, siyasal ve kültürel olarak etkilenmiştir. Kısa sürede Yehuda bölgesinin hemen hemen her şehrinde Helen etkisi hissedilmiştir. İlerleyen süreçte Yahudilerin kendi inançlarını koruması adına patlak veren isyanlar neticesinde Makabiler yönetimi ele geçirmiş, kısa bir süre de olsa bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

Hz. İsa'nın yaşadığı dönemi kapsayan süreçte, Yehuda bölgesinin idaresi Roma İmparatorluğu ve yerelde Herod ailesine geçmiştir. Araştırmamızın ilk bölümün ikinci alt başlığında Hz. İsa'nın yaşadığı dönemde Yehuda bölgesinde yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Siyasi olarak, Herod ve Herod sonrasında yaşanan gelişmeler bahsedilmiştir. Herod'un yerine getirdiği imar çalışmaları, Roma ile olan ilişkileri ve Herod sonrasında yaşanan gelişmeler konu edinilmiştir. Bu başlıkta bahsi geçen diğer konular ise Yehuda bölgesinin kültürel ve sosyal açıdan gelişmeleri ile ekonomik durumdur. Yehuda'nın ekonomik durumu üretim ve ticaret olmak üzere irdelenirken Kudüs'ün Yehuda'ya etkisi de göz ardı edilmemiş, tezimizin konusuna dahil edilmiştir.

Araştırmamızın ikinci bölümünde, Yehuda bölgesinindeki dini gruplar ele

alınmıştır. Dört başlık altında konu edilen Yehuda'daki dini gruplar, Yahudi inancında olanlar, Yahudi inancında olmayanlar, karma inanca sahip olanlar ve Yahudiliği tartışmalı olan Samirilerdir.

Yahudi dinine mensup olan dini gruplar hakkında bahsedilen bu bölümde Yahudilerin, Yehuda bölgesindeki dini grupları; Sadukiler, Ferisiler ve Esseniler'in inançları, öğretileri, cemaat yapıları ve hayat tarzları irdelenmiştir. Bu başlık altında ayrıca Ferisilerin fanatik kesimi olan Kannaim'de ele alınarak, bölgede yürüttüğü faaliyetler araştırmamızın kapsamına girmiştir. Araştırmanın bir diğer başlığı olan Yahudi inancında olmayanlar üzerinedir. Yehuda bölgesini kültürel anlamda empoze eden Roma inancı ve Paganizm ile bölgede Hz. Yahya önderliğinde yaşamlarını sürdürmüş Sabiiler yer almıştır. Paganizm'in bölgedeki etkileri, izleri ve Sabiilerin inançları, hayat tarzları ve Yehuda'daki yaşamları irdelenmiştir. İkinci bölümün diğer başlığı ise Yehuda bölgesindeki karma inançlı dini gruplardır. Tanrıdan korkanlar olarak bilinen Teosebesler ile Hz. İsa'nın üvey kardeşi Yakup etrafında birleşen Ebionitler ele alınmıştır. Bu bölümde Teosebeslerin varlığına dair görüşler, Hıristiyanlığa etkileri ile Ebionitlerin inançları, öğretileri ve cemaat yapısından bahsedilmiştir. Bölümün son başlığında ise Yehuda bölgesinde yaşayan Yahudiliği tartışmalı grup olarak tanınan Samirilerdir. Samrilerin kökeni, inançları ve bölgedeki izleri araştırmamızın son konusu olarak yer almıştır.

B. Tezin Amacı

Araştırmamızın amacı, Yehuda bölgesinin II. Mabet ile başlayan süreçte çeşitli yönleriyle, tanıtılması ve içinde barındırmış olduğu çeşitli kültür ve inanç zenginliğinin ortaya çıkarılmasıdır. Öyle ki Yehuda bölgesi, yüzyıllar boyunca birçok devletin etkisi altında kalmış, bünyesinde birçok dini grubu barındırmış, yüzyıllar boyunca kültürel mozaiğe ev sahipliği yapmıştır.

Araştırmamızın amacını belirten çeşitli sorular cevaplanmaya çalışılmıştır. Bu sorular; Yehuda bölgesinin II. Mabet ile başlayan süreçte yaşanılan siyasi olaylar nelerdir? Yehuda bölgesinin II. Mabet süreciyle yaşanılan sosyo-kültürel gelişmeler nelerdir?

Yehuda bölgesinin II. Mabet süreciyle yaşanılan ekonomik gelişmeler nelerdir? Hz. İsa döneminde Yehuda bölgesinin sosyal ve kültürel durumu nasıldı? Hz. İsa döneminde Yehuda bölgesinin siyasi durumu nasıldı? Hz. İsa döneminde Yehuda bölgesinin ekonomik durumu nasıldı? Yehuda bölgesinde faaliyet gösteren dini gruplar kimlerdir? Dini grupların inançları, öğretileri ve hayat tarzları nasıldı? Dini grupların birbiriyle olan ilişkileri nasıldı? Bölgede varlığı bilinen dini grupların bölgedeki etkileri ve izleri nelerdir?

C. Tezin Önemi

Bilindiği üzere dünya teknoloji çağının etkisiyle küçük bir köye dönüşmüştür. Öyle ki insanlar, yaşadığı bölgeyi veya yaşamak istediği bölgeler hakkında bilgi edinme gereksinimi duymaktadırlar. Tezin kapsamı dahilinde yer alan Yehuda bölgesi, yüzyıllar boyunca önemini korumuş, günümüzde de gerek dinsel gerekse siyasi olarak odak noktası haline gelmiştir. Filistin ve İsrail sınırları içinde kalan Yehuda bölgesi, eskiden olduğu gibi günümüzde de insanların ilgisini çeken bir bölgedir. Yehuda bölgesi, gerek tarih gerekse ilahiyat fakültelerinde ihtisas yapmak isteyen öğrenciler için de önemli bir çalışma alanı olacağı kanaatindeyiz. Araştırmamız, Yehuda bölgesinin genel bir portresinin çıkarılması, II. Mabet ile başlayan süreçte yaşanan gelişmeleri ve bünyesinde barındırdığı dini grupların durumları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Çalışmamız, hem İlahiyat hem de Tarih alanları ile ilişkisinden dolayı literatüre katkı vereceğini ümit ediyoruz. Çalışmamız sırasında Yehuda bölgesi hakkında bilgi edinilmesinde önemli paya sahip olan yabancı eserler de tezimizin ileri ki çalışmalarda yararlı olabileceğini düşünüyoruz.

D. Tezin Metodu ve Kaynakları

Çalışmamız, Hz. İsa döneminde Yehuda bölgesinin sosyal ve dini durumu bağlamında ele alınmıştır. Ancak Yehuda bölgesinin II. Mabedin tekrar inşa edilmesi süreci ile araştırmamız başlamaktadır. Hz. İsa'nın yaşadığı döneme kadar Yehuda bölgesinde gelişen birçok hadise farklı başlıklar altında irdelenmiştir. Çalışmamızda bahsi geçen olaylar kronolojik bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmamız sırasında Yehuda bölgesinin farklı yönleri hakkında bilgiler edinmek adına, Kutsal Kitap'tan (Tevrat-Yeni Ahit) faydanılmıştır. Kutsal Kitap, bahsi geçen dönemin kaynağı olarak görülmesi açısından çalışmamızın en temel kaynağıdır. Dönemin bir diğer önemli kaynağı ise Yahudi tarihçi Josephus Flavius'tur. Bölgedeki siyasi olaylar ve dini gruplar hakkındaki bilgiler Josephus Flavius'un *The Antiquities of the Jews* ve *Against Apion* adlı eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca Yusuf Basalel'in *Yahudilik Ansiklopedisi*, *The Jewish Encyclopaedia, Encyclopaedia Judaica* ve *Britannica*'dan faydalanılmıştır. Çalışmamız sırasında önemli ölçüde yararlandığımız eserler; Rahim Ay'ın, "*Kudüs Şehri Siyasi Tarihi ve Üç Kutsal Dindeki Önemi*", Magen Broshi ve Eshel Hanan'ın, "*Religion and Society in Roman Palestine*", J. Estlin Carpenter'in "*Life in Palestine When Jesus Lived*", Avner Ecker'in, *"People and Gods in the Cities of Roman Palestine: A Preliminary Inquiry into the Popularity of Civic Cults*", Martin Goodman'ın, "*Judaism in the Roman World*", Lester L. Grabbe'nin, "*An Introduction to Second Tepmle Judaism*", Philip A. Harland'ın, "*Handbook of Early Christianity, Social Science Approaches*", Martin Hengel'in, "*The Political and Social History of Palestine from Alexander to Antiochus III (333-187 B.C.E.)",* "*Judaism and Hellenism*", "T*he Hellenization of Judaea in the First Century after Christ*", Joachim Jeremias'in, "*Jeruselam in the Time of Jesus*", Hillel Newman'ın, "*Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*", John Riches'ın, "*In the World Jesus: First-Century Judaism in Crisis (Understanding Jesus Today)*", Achim Lichtenberger'in, "*Contextualizing the Sacred in the Hellenistic and Roman Near East*", Ze'ev Safrai'nin, "*The Economy of Roman Palestine*" araştırmamızın iskeletini oluşturmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. İSA DÖNEMİNDE YEHUDA BÖLGESİ

1. II. Mabet Döneminde Farklı Yönleriyle Yehuda Bölgesi

II. Mabet, İsrailoğullarının Babil'den Kudüs'e dönüşü sonrası M.Ö. 515 yılında mabedi tekrar inşa etmesiyle başlamaktadır.[1] Yahudi literatüründe II. Mabet dönemi; "Yeniden Yapılanma" ve "II. Yahudi Cumhuriyet Dönemi" olarak da ifade edilmektedir. II. Mabet dönemi Romalıların M.S. 70 yılında Kudüs'ü ele geçirmesiyle son bulmuştur.[2]

Bölgenin egemenliği II. Mabet döneminde Pers İmparatorluğuna geçmiştir. Asur Devleti'nin yıkılmasına sebep olan Babil İmparatorluğu, aynı kaderi Pers Kralı Koreş'in[3] gücüne yenik düşerek yaşamıştır. Böylelikle Pers İmparatorluğu, sınırlarını Mısır'dan Balkanlara kadar genişletmiştir. Bu dönemde Peygamber Nehemya ve Ezra'nın önderliğinde Yahudiler, Kudüs'te yeni bir yapılanma sürecindeydiler.[4]

II. Mabet dönemi, Yahudilik inancı için yeni doktrinlerin oluştuğu bir dönemdir. Yahudi tarihi, Babil sürgünü öncesi ve sonrası olarak incelenmektedir. Yahudiler bu dönem içerisinde dinlerini kurumsallaştırmışlardır. Sürgün sonrası Yahudiler, Malaki ile peygamberliğin son bulduğuna inanmışlardır. Yeni doktrinlerin hazırlayıcısı olarak tanınan Ezra, bu dönemin önemli din adamıdır.[5] II. Mabet döneminde Yahudilik tarihi açısından bazı önemli hususlar yaşanmıştır. Sosyal ve

---

[1] Theodore C. Vriezen, *The Religion of Ancient Israel*, Philadelphia: The Westminster Press, 1967, s. 255.

[2] Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi/İbrahim'den Günümüze 4000 Yıllık Tanrı Anlayışı*, (çev. Oktay Özel vd.), Ankara: Ayraç Yayınları, 1998, s. 46.

[3] Ahameniş/Pers İmparatorluğunun ilk hükümdarıdır.

[4] Ali Osman Kurt, "II. Mabet Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, (2006), 437-454, s. 438.

[5] Michael Edward Stone, *Scriptures, Sects and Vision/A Profile of Judaism from Ezra to the Jewish Rewolts*, Philadelphia: Fortress Press, 1980, s. 23-24.

dini hayatta din adamlarının önemi artarak Davut soyunun liderliğinin sona ermesi, Kutsal Kitap'ın yazıya geçirilmesi, yaşam sürdükleri sınırların belirlenmesi ve yeni bir sürecin başlaması gibi dikkat çekici olaylar meydana gelmiştir.[6]

1.1. Coğrafi Açıdan Yehuda Bölgesi

Yehuda bölgesi, Mısır'ın Orta Krallık (M.Ö. 2050 – M.Ö. 1650) ve Yeni Krallık dönemlerinde (M.Ö. 1550 – M.Ö. 1070), Lübnan ve Suriye'yi de kapsayan bölgeyi "Retenu" olarak isimlendirilmiştir. Yahudiler, Mısır'ın Yeni Krallık döneminde yaşamlarını Mısır'da sürdürmekteydi. Yahudilerin Mısır'dan çıkışı sonrasında bölge "Erez Benei Yisrael" olarak adlandırılmıştır. Nitekim Yahudi kaynaklarında bu isim "Eretz İsrael" olarak geçmektedir. M.Ö. 10. yüzyılda bölge kuzey ve güneye ayrılmış, iki farklı Yahudi devleti oluşmuştur. Kuzeyde oluşan devletin ismi "İsrael" olurken, güneyde kurulan devlet "Yehuda" ismini almıştır.[7]

M.Ö. 6. yüzyılda Yehuda bölgesi, Pers hâkimiyetine girerek, Perslerin kurduğu satraplığa bağlanmıştır. Ünlü tarihçi Herodotos, bu satraplığın sınırlarını Mısır'dan Kilikya'ya[8] kadar uzandığını ifade etmiştir.[9] Yahudi tarihçi Josephus Flavius[10] Yehuda bölgesini tarif ederken Yahudilerin Palaestina'da yaşadığı yer olarak belirtmiştir.[11]

Yehuda bölgesinin sınırları zaman içerisinde pek çok tarihçi tarafından tartışılmıştır. Ancak genel hatlarıyla söylemek gerekirse, kuzeyde Antipatris[12], güneyde Beerşeba[13], batıda Akdeniz, doğuda ise Ölü Deniz/Lut Gölü ve Ürdün Nehri

---

[6] Kurt, "II. Mabet Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış", s. 442.

[7] Louis H. Feldman, "Some Observations on the Name of Palestine", *Hebrew Union College Annual,* Vol. 61, (1990), 1-23, s. 1-2.

[8] Başkenti Tarsus olan ve sınırları günümüzde Antalya ve Adana'yı kapsayan, Roma İmparatorluğunun bir eyalati olmuştur.

[9] http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Hdt.%203.91&lang=original (Er. Tar.: 09. 10. 2020).

[10] Titus Flavius Josephus/Yosef ben Matityahu Kudüs'te dünyaya gelmiş ve tarih alanında önemli bir etki yaratmış bir Yahudi tarihçisidir. Yusuf Besalel, "Josephus Falavius", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 1-3, İstanbul: Gözlem Basın Yayıncılık, 2002, s. 270-271.

[11] Rümeysa Babadostu, *Provincia Iudea'da Zealot Hareketi*, Y. L. Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2019, s. 15.

[12] M.Ö I. yüzyılda Büyük Herod tarafından babası Antipater'in onuruna yaptırılan bir şehirdir. Günümüzde Tel Afek Ulusal Park adıyla anılan sit alanı içindedir.

[13] İsrail'in güneyinde yer alan Necef Çölü'nün bir yerleşim yeri olmuştur. Günümüzde burada aynı adlı Beerşeba şehri bulunmaktadır.

ile çevrelenmiştir. Bu alan yaklaşık olarak sekiz bin kilometreye yayılmış olup kuzeyinde Samaria, güneyinde Idumaea/Edom[14] ve doğusunda Perea[15] bölgeleri ile komşu olmuştur.[16]

Akdeniz kıyı şeridinde yer alan Yehuda bölgesinin güneye uzanan toprakları bir ovadan ve birçok tepeden oluşmaktadır. Bu ovayı Vazrael ve Sharon olarak ikiye ayıran Karmel/Aziz İlyas Dağı[17] yer almaktadır. Yehuda bölgesinin kuzeyinde bulunan Galilae/Celile[18] önemli bir yerleşim yeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Celile, bünyesinde Sepph/Safed[19] ve Nazareth/Nasıra[20] gibi yerleşim yerlerini barındırmıştır. Bölgenin güneyine doğru gidildikçe, Neapolis/Nablus[21], Kudüs, Bethlehem[22] ve El Halil/Hebron[23] şehirleri bulunmaktadır. Yehuda bölgesinin güneyinde ise Beerşeba ve Negev Çölü yer almaktadır.[24]

Yehuda bölgesinin coğrafi karakteristik özelliğini Ürdün Vadisi göstermektedir. Ürdün Vadisi, Akdeniz'den yaklaşık iki yüz on metre alçakta kalmaktadır. Yehuda bölgesinde bulunan ırmak ve dereler Ürdün Nehri hariç sel yatağıdır. Ürdün vadisine can veren Ürdün Nehri, kaynağını Hermon Dağı'ndan[25] almaktadır. Kuzeyden güneye doğru akarak Yehuda bölgesini ikiye bölen Ürdün

---

[14] Ürdün'ün batı sınırlarındaki coğrafyada yer alan bir eyalet olmuştur. Günümüzde İsrail ve Ürdün sınırları içerisinde kalan bir bölgedir.

[15] Celile Denizi ile Ölü Deniz'i birbirini bağlayan bölge olup, Şeria Nehri'nin doğu tarafında yer almaktadır.

[16] Babadostu, *Provincia Iudea'da Zealot Hareketi*, s. 16.

[17] Karmel Dağı, İsrail'in kuzeyinde yer almaktadır.

[18] İsrail'in kuzeyinde bir bölgedir. Günümüzde Celile ismi, İsrail'de Karmel Dağı'nın kuzeydoğusundaki bölgeyi kastetmek için kullanılmaktadır.

[19] İsrail'in kuzeyinde yer almaktadır.

[20] İsrail'in kuzeyi, Aşağı Celile bölgesinde yer alan tarihi bir kasabadır. Hz. İsa'nın çocukluğunun geçtiği yerdir ve Hristiyanlıktaki en önemli hac merkezlerinden birisidir. (Mahmut Aydın, "Nasıra" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, (2006), 397-399, s. 397-398.

[21] Batı Şeria Filistin otoritesinin idaresinde olan büyük bir şehirdir.

[22] Bethlehem, Kudüs'ün 10 km. güneyinde yer alan bir şehirdir. Michael Avi-Yonah, "Bethlehem", *Encyclopaedia Judaica (EJ),* Vol. 3, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), 533-535, s. 534.

[23] Batı Şeria'nın güneyinde, Kudüs'e 30 km. uzaklıkta bir Filistin şehridir. https://www.britannica.com/place/Hebron-city-West-Bank (Er. Tar.: 07. 02. 2022).

[24] J. S. Riggs, "Studies in Palestinian Geography", *The Biblical World,* Vol. 4, No. 1 (July 1894), 7-13, s. 7-13.

[25] Suriye ve Lübnan sınırlarını oluşturan, Lübnan sıradağlarının bir dağ kümesidir.

Nehri, birçok kollara ayrılarak Hermon, Taberiye ve Lut göllerine dökülmektedir.[26]

Bölgenin iklim özellikleri bulunduğu coğrafi konum sebebiyle çeşitlilik göstermektedir. Batısında ve kuzeyinde Akdeniz ve tropikal iklim, güneyinde ise yağışların azalmasına bağlı çölleşen bölgeler görülmektedir. Buna bağlı olarak kuzeyden güneye doğru yeşil bitkilerin azalamaya başlaması ve çölleşme şiddettinin arttığını söylemek mümkündür. Yehuda'nın bir tarafında boz kalkerli yapısı ve renkli çalılıkların süslediği sıra dağlar yer alırken, diğer tarafında ekvator iklimine bağlı olarak yeşilliklerin yer aldığı tepeler göze çarpmaktadır. Kuzey Celile'de çınar ağaçları yeşilliğini korurken, şehrin güneyinde tepeler bitki örtüsünden yoksundur. Bölgenin toprak türleri de iklim koşullarına bağlı olarak etkilenmektedir. Bölgenin batısında yer alan topraklarda hurma, Esavelon Vadisi'nde ise buğday yetişmektedir.[27]

1. 2. Siyasi Açıdan Yehuda Bölgesi

Yehuda bölgesi, söz konusu dönemde siyasi olaylara tanıklık etmiş, çeşitli devletlerin kontrolü altında girmiştir. Yehuda bölgesi sırasıyla Pers ve Yunan hakimiyetini tanımış, bölgede Makabi ayaklanması yaşanmış, bağımsızlık mücadelesinde Haşmoni ailesi iktidara gelmiştir. Daha sonra yaşanılan iç karışıklıklar Roma'nın bölgeye hakim olmasının önünü açmıştır.

1. 2. 1. Pers Dönemi

M.Ö. 550 yılında Kral Astyages[28] önderliğindeki Medlere karşı yapılan savaşta galip gelen Persler, Mezopotamya'nın büyük bölümü ele geçirmişlerdir. Mezopotomya'da herhangi bir rakibi kalmayan Pers Kralı Koreş, yönünü batıya çevirerek M.Ö. 546 yılında Lydia/Lidya ve küçük Yunan şehirlerini topraklarına katmıştır. Küçük Asya/Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın büyük bir bölümüne

---

[26] Riggs, "Studies in Palestinian Geography", s. 7-13.

[27] Babadostu, *Provincia Iudea'da Zealot Hareketi*, s. 16-17.

[28] Astyages, Med Kralı Siyaksares'in oğlu ve Med Devleti'nin son kralıdır. A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, Chicago: The University of Chicago Press, 1948, s. 34-35.

hükmeden Pers İmparatorluğu, Levant'a[29] doğru seferler başlatmıştır.[30] Koreş, M.Ö. 539 yılında Babil Devleti'ne son vererek Yehuda bölgesini de kapsayan geniş bir toprak parçasının sahibi olmuştur.[31]

Persler, Yehuda bölgesini kapsayan toprakları "Yehud" olarak ifade etmişlerdir. Bu isim, arkeolojik kazılarda elde edilen sikkelerde rastlanılmıştır. M.Ö. 4. yüzyıla tarihlendirilen sikkelerin ön yüzünde Aramice ve İbranice olarak Yehud ismi yer almıştır.[32] Yehuda bölgesini kapsayan, Kiliyka'dan Mısır'a kadar uzanan geniş bir toprak parçasına da Abar Nahara ismi verilmiştir.[33]

Kral Koreş, yarım yüzyıldan fazla sürgün yaşamındaki Yahudi halkına verdiği özgürlük ile tanınmaktadır. Yahudilerin ata toprakları olan Yehuda'ya dönmeleri hususunda onlara M.Ö. 538 yılında izin vermiştir.[34] Bu dini hoşgörü sadece Yahudi halkı ile sınırlı kalmamıştır. Koreş, birçok kültürün ve inancın hamiliğini de üstlenmiştir. Bu nedenle Yahudilerin ve diğer dinlere mensup olan halkların gözünde kurtarıcı olarak görülmüştür. Koreş, yürüttüğü bu hoşgörü politikasıyla birçok halkı kendisine bağlayabilmiştir.[35]

Yahudilerin Babil esaretinin son bulması ile din adamı Ezra tarih sahnesine çıkmıştır. Ezra, Kutsal Kitap'ın tekrar yazıya geçirilmesi ve Yahudi kimliğini korumak için getirdiği yasaklar ile tanınmaktadır.[36] Yahudi Kutsal Kitap'ına göre esaret sonrası ata topraklarına dönen Yahudilerin sayısı kırk binin üzerindedir.[37] Yehuda bölgesine geri dönen Yahudiler, atalarının topraklarını işleme hakkını da

---

[29] Kuzeyinde Toros Dağları, batısında Akdeniz, güneyinde Arabistan Çölü ve doğusunda Mezopotamya ile çevrelenmiş toprak parçasıdır. https://www.britannica.com/place/Levant (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

[30] Leo G. Perdue vd., *Israel and Empire: A Postcolonial History of Israel and Early Judaism*, London: Bloomsbury T & T Clark, 2015, s. 107-108.

[31] Rahim Ay, *Kudüs Şehri Siyasi Tarihi ve Üç Kutsal Dindeki Önemi*, Y. L. Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Van 1997, s. 57.

[32] John Wilson Betlyon, "The Provincial Government of Persian Period Judea and the Yehud Coins", *Journal of Biblical Literature*, Vol. 105, No. 4, (December 1986), 633-642, s. 634.

[33] John Wilson Betlyon, "A People Transformed Palestine in the Persian Period", *Near Eastern Archeaelogy*, Vol. 68, No. 1/2, (Mar-Jun 2005), 4-58, s. 6.

[34] Perdue vd., *Israel and Empire*, s. 118.

[35] Ali Osman Kurt, "Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezzar ve Kral Koreş Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, (2006), 423-443, s. 436.

[36] Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2000, s. 243.

[37] "Bütün halk toplam 42.360 kişiydi." *Kutsal Kitap, Tevrat, Zebur, İncil*, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2016, Ezra, 2/64.

sahip olmuşlardır. Süleyman Mabedi'nin tekrar inşası için maddi kaynaklar aktarılmış, işçiler, zanaatkarlar, din adamları gibi birçok meslek grubu Kudüs'e getirilmiştir.[38] Mabedin inşası sırasında Başkohen Yeşu, Persler tarafından görevlendirilen Vali Şeşbazzar, Peygamber Haggai ve Zekariya, Yahudi halkına mabedin inşası için çağrılarda bulunmuşlardır.[39] Vali Şeşbazzar, Yehuda bölgesine dönen ilk Yahudi gruplarını idare eden validir.[40] I. Darius döneminde Süleyman Mabedi, M.Ö. 515 yılında tekrar Yahudilerin ibadetine açılmıştır.[41]

Pers İmparatorluğu tarafından şehir ve kasabaları korumak, isyanları önlemek, savaşlarda destek güç sağlamak amacıyla Yehuda'da askeri garnizonlar kurulmuştur. Özellikle Mısır bölgesinden gelebilecek bir tehlike karşısında Yehuda'da bulunan garnizon görevlendirilmiştir. Öyle ki M.Ö. 483 yılında Mısır'da patlak veren isyanda Pers Kralı I. Xerxes/Serhas[42] Yehuda bölgesinde bulunan askeri gücü kullanmıştır.[43]

M.Ö. 444 yılında Kral Artaserhas[44] tarafından Peygamber Nehamya vali olarak Kudüs'te görevlendirilmiştir. Kudüs surlarını onarmak, tekrar güçlendirmek amacıyla Pers Kralı, Nehamya'ya izin vermiştir. Kudüs'e inşa edilmiş bu surlar Levant bölgesindeki isyanlarda ve savaşlarda kalkan görevi görmüştür.[45] Nehamya'nın, Kudüs'e dönmesinin ardından şehir surları yaklaşık olarak elli iki günde inşaatı tamamlanmıştır.[46] Pers İmparatorluğu, iki asır boyunca elinde tutttuğu Yehuda topraklarını kendi güvenliğini sağlamak, Mısır'dan gelebilecek tehlikeleri önlemek amacıyla daima gözetim altında tutmuştur. Yehuda bölgesindeki Gazze ve Askalon/Aşkelon[47] şehirleri de askeri üs olarak hizmet vermiştir.[48]

Pers İmparatorluğu tarafından Yehuda bölgesinin iç meselelerine özerklik

---

[38] Perdue, *Israel and Empire*, s. 118.
[39] Betlyon, "A People Transformed Palestine in the Persian Period", s. 6
[40] Ezra, 1/7-8; Perdue, *Israel and Empire*, s. 120.
[41] Örs, *Musa ve Yahudilik*, s. 243.
[42] "Kahramanlar Kralı" olarak tanınan I. Serhas/Büyük Serhas, I. Darius'un oğludur. Olmstead, *History of the Persian Empire*, s. 78.
[43] Perdue, *Israel and Empire*, s. 122.
[44] Kral I. Serhas'ın üçüncü oğlu olarak dünyaya gelmiştir.
[45] Perdue, *Israel and Empire*, s. 122.
[46] Nehamya, 6/15.
[47] İsrail'in güney bölgesinde bir sahil şehridir. Gazze Şeridi ile Tel Aviv arasında yer almaktadır.
[48] Betlyon, "A People Transformed Palestine in the Persian Period", s. 7

tanınmıştır. Böylelikle Yahudiler ayrıcaklı bir sosyal statüye sahip olduğu söylenebilir. Ancak Yahudiler, Pers Valisinin ve askeri garnizonların varlığı altında yaşam sürmüşlerdir.[49] Zamanla Pers hakimiyeti altında ezilen Yahudiler, Pers krallarının kölesi olarak atfedilmelerinden dolayı rahatsızlığını dile getirmişlerdir. Nehamya bölümünde yer alan "Bak, bugün köleyiz. Meyvelerini, iyi ürünlerini yesinler diye atalarımıza verdiğin ülkede köle olduk."[50] yakarışı buna işaret etmektedir.[51]

1. 2. 2. Helenizm ve Yehuda

Yehuda bölgesi, M.Ö. 334 yılına kadar Pers hakimiyeti altında kalmıştır. Büyük İskender'in,[52] Pers İmparatorluğu ile yaptığı İssos[53] ve Guagamela[54] savaşları neticesinde Yehuda'nın siyasi tarihi değişmiştir. Zira bu savaşların akabinde bölgenin hakimi Büyük İskender olmuştur.[55]

Büyük İskender'in seferleri sonucunda ele geçirilen bölgelerde Helen[56] kültürü hızla yayılmaya başlamıştır. Öyle ki Yehuda bölgesinin Gazze, Aşkelon, Azotus/Aşdod[57], Yaffa, Caesarea[58], Dor/Dora[59] gibi şehirlerinde Helenizm kısa

---

[49] Perdue, *Israel and Empire*, s. 119-120.

[50] Nehamya, 9/36.

[51] Perdue, *Israel and Empire*, s. 121.

[52] M.Ö. 356'da Pella'da doğan İskender, 20 yaşında babası II. Filip'in yerine tahta geçmiştir. İktidarının uzun yıllarını Güneybatı Asya ve Kuzeydoğu Afrika'da seferlerle geçirmiştir. Seferler sonucunda Yunanistan'dan, Kuzeybatı Hindistan'a kadar uzanan antik dünyanın en büyük İmparatorluklarından birini oluşturmuştur. Mahmut Kaya, "İskender" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22, (2000), 555-557, s. 555-556.

[53] M.Ö. 333 yılında İskender'in, Ahameniş hükümdarı III. Darius'un ordularını yendiği, günümüzde Erzin'in batısında yer alan İssos Ovası'dır.

[54] M.Ö. 332 yılında savaşı Büyük İskender kazanmıştır. İki ordu Mezopotamya ovasındaki Arbela/Erbil'de karşılaştıklarından bu savaş Arbela Savaşı olarak da adlandırılmaktadır. Savaş sonunda Büyük İskender "Asya Kralı" unvanını almıştır.

[55] Lester L. Grabbe, *An Introduction to Second Tepmle Judaism*, London: T & T Clark, 2010, s. 1-6.

[56] Helen, Büyük İskender'in seferleriyle başlayan antik dünyada Yunan etkisinin yayılmasına verilen isimdir. Louis Harry Feldman, "Hellenism" *Encyclopaedia Judaica* (EJ), Vol. 8, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), 783-790, s. 784.

[57] Aşdod, İsrail'in Akdeniz kıyısında yer alan bir şehirdir.

[58] Büyük Herod tarafından M.Ö. 25-13 yılları arasında büyük bir liman olarak inşa edilmiştir. Yehuda'nın idari merkezi olarak bilinen bu şehir, "Gösterişli Kent" olarak da adlandırmıştır. Akdeniz'in en büyük limanı olarak bilinen bu liman, Yehuda donanmasını da barındırmıştır. Caesarea Limanı, bölgenin dışa açılan kapısı olarak görülmüştür. Philip A. Harland, "The Economy of First-Century Palestine: State of the Scholarly Discussion", *Handbook of Early*

sürede hissedilmiştir. Helen etkisine bağlı olarak Yehuda'da bulunan bazı şehirlerin isimleri de değişikliğe uğramıştır. Örneğin, Rabbat-Ammon/Amman, Philadelphia; Rabbat-Moab ise Ariopolis ismini almıştır. Ne var ki Helen etkisi insanların isimlerinde de değişikliğe yol açmıştır. Honi, Manelaus; Yeşu, Jason gibi birçok isim Yunanca olarak teleffuz edilmeye başlamıştır. Böylelikle Helenizm'in yükselmesine engel olamayan Yahudiler, devlet örgütlenmesinde, yasalarda, kamu işlerinde, sanatta, edebiyatta, kısacası yaşamın her alanında Helenizm'in egemenliğini kabul etmişlerdir.[60]

Yahudiler, Büyük İskender'in bölgedeki egemenliğini tanımak adına, İskender'e teslim olmuşlar, Başkohenlerinin İskender'in huzurunda eğilmesine ses çıkarmamışlardır. Ayrıca Yahudiler, doğacak ilk erkek çocuklarının isimlerinin İskender olarak anılacağına dair sözler vermişlerdir. Yahudilerin bu tavırlarından etkilenen İskender, Yahudilere ve mabede zarar vermemiştir.[61]

Büyük İskender'in M.Ö. 323 yılında ani ölümü üzerine devletin toprakları generalleri arasında paylaşılmıştır. M.Ö. 301 yılında İpsos Savaşı'nın[62] akabinde Yehuda bölgesinin kuzey komşusu olan Coele-Syria[63] topraklarını Selefkiler (M.Ö. 323-M.Ö. 63) kontrol etmiştir. Ptolomeler (M.Ö. 305-M.Ö. 30) ise Mısır merkezli olmak üzere Palaestina bölgesinin idaresini ele geçirmişlerdir.[64]

I. Ptolemaios[65], devletin kuzey sınırlarına kurduğu satraplığa Fenike'nin bir bölümü ile Yehuda bölgesini dahil etmiştir. Ancak bu satraplık, Pers hakimiyeti

---

Christianity, Social Science Approaches, (ed. Anthony J. Blasi, Jean Duhaime, Paul-Andre Turcotte), (2002), 511-527, s. 519-520.

59 İsrail'in Akdeniz kıyısında yer alan Dor, Caesarea antik kentine yakın bir konumdadır.

60 Carl Siegfried-Richard Gottheil, "Hellenism", *Jewish Encyclopaedia,* Vol. 6, 335-340, s. 335. (Er. Tar.: 09. 01. 2022).

61 A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces,* Oxford: Oxford University Press, 1971, s. 236; Ay, *Kudüs Şehri Siyasi Tarihi ve Üç Kutsal Dindeki Önemi*, s. 63.

62 Günümüz Afyonkarahisar sınırları içerisinde yer alan bir yerleşim yeridir.

63 Kelime anlamı olarak "Tüm Suriye" veya "Fenike hariç Suriye" anlamlarına gelmektedir. Antik dönemde Suriye için kullanılmış bir kavram olup, günümüzde Suriye ve Lübnan topraklarını kapsamaktadır. Emil G. Hirsch-W. Max Muller, "Coele-Syria", *Jewish Encyclopaedia*, Vol. 4, 140, s. 140. (Er. Tar.: 09. 01. 2022).

64 Martin Hengel, "The Political and Social History of Palestine from Alexander to Antiochus III (333-187 B.C.E.)", *The Cambridge History of Judaism: The Hellenistic Age,* Vol. 2, Cambridge: Cambridge University Press, 2008. s. 52, 61; Siegfried-Gottheil, "Hellenism", s. 336.

65 I. Ptolemaios, M.Ö. 367-283 yılları arasında yaşamış, Ptolomeler Krallığının ve hanedanlığının kurucusudur.

sırasında geçmişte olduğu gibi merkezden atanan bir vali ile yönetilmemiş, daha çok bölgenin yerel güçleri idarede söz sahibi olmuştur. Yerel güçler, bölgenin nüfuzlu ve zengin ailelerinden oluşmuştur. Ptolomeler, seçtikleri nüfuzlu aileler üzerinden bölgedeki hakimiyetini perçinlemeyi amaçlamışlardır. Öyle ki bu aileler, vergilerin toplanması gibi önemli bir görevi de üstlenmişlerdir. Josephus Flavius, bölgenin vergilerini toplayanların açık arttırmayla bu gücü elde ettiklerine değinmiştir. Bu kişiler bölgedeki ayrıcaklı sınıfı temsil ettikleri söylenilebilir. Ptolomeler, ayrıca yerel güç olarak gördükleri bu kişilerin toplumun liderleri, komutanları gibi isimlerle de onurlandırmışlardır.[66]

Ptolomeler, Yehuda bölgesine hakimiyet kurmasıyla birlikte bölge halkına inanç konusunda özgürlükler tanımıştır. Dini hoşgörü olarak tanımlayacağımız bu anlayış, sadece Yahudilere değil, bölgede yaşayan Yunan, Samiri, Fenike gibi toplulukları da kapsamıştır. Ayrıca mabedin idaresini de Yahudilerin gözetimine bırakmıştır.[67]

Ptolomelerin Yehuda bölgesindeki egemenliği sırasında kültürel anlamda Helen kültürünü empoze etseler de kendileri adına bölgedeki izleri kısıtlıdır. Onlar, rakipleri olan Selefkilerin aksine Yehuda bölgesindeki şehirlerin kalkınmasını, nüfuslarının artmasını, insanların refah seviyelerinin yükselmesini amaçlayan politikalar yürütmemişlerdir. Ancak Ptolomeler döneminde bazı şehirler, Philoteria, Ptolemais veya Philadelphia gibi isimlerle değişikliğe uğramıştır. Ptolomeler, bölgedeki diğer bir etkisi ise Aşkelon ve Yafa şehirlerinde bastırdığı bronz sikkelerdir. Bu da bizlere gösteriyor ki Ptolomeler her ne kadar bölgenin idaresini yerel güçlere bırakmış olsa da egemenlik anlayışından ödün vermemiştir.[68]

Yaklaşık bir asır gibi uzun bir süre Selefkiler ile Ptolomelerin arasında yaşanan çatışmaların köklü bir düşmanlığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. III. Antiokhos'un,[69] M.Ö. 222 tarihinde Selefkilerin kralı olmasıyla bu çatışmaların

---

[66] Leo G. Perdue vd., "Judea/Israel under the Greek Empires", *Israel and Empire: A Postcolonial History of Israel and Early Judaism*, London: Bloomsbury T&T Clark, 2015, 129-216, s. 151.

[67] Perdue, "Judea/Israel under the Greek Empires", s. 152.

[68] Perdue, "Judea/Israel under the Greek Empires", s. 152.

[69] Selefkiler İmparatorluğu'nun VI. hükümdarıdır. M.Ö. 222'den M.Ö. 187'ye kadar hükümdarlık yapmıştır. Krallık topraklarını I. Selefkiler dönemindeki en geniş sınırlarına tekrar ulaştırarak

şiddeti artmıştır. III. Antiokhos, Selefkilerin sınırlarını genişletmiş, çeşitli reformlar yaparak devletini güçlendirme çabası içine girmiştir. M.Ö. 202 yılında III. Antiokhos, Ptolomelere savaş açmış, 2 yıl süren çarpışmalar sonunda kazanan Selefkiler olmuştur. Bu tarihten itibaren Yehuda bölgesi, Selefkiler hâkimiyeti altına girmiştir.[70]

Yahudiler birçok sebepten dolayı sorun yaşadıkları Ptolomelerin savaşı kaybetmesi için Selefkilere yardım etmiştir. Buna karşılık olarak III. Antiokhos, Yahudilere çeşitli imtiyazlar vermiştir. Vergi konusunda yeniden anlaşmalar yapılmış, bölgenin reformları Yahudilerin dini ve sosyal ayrıcalıklarına göre düzenlenmiştir. Selefkilerin, Ptolomelere nazaran merkeziyetçi yapıdan uzak bir siyaset anlayışına sahip olmarı da Yahudiler ile Selefkilerin arasının iyi olmasını sağlamıştır.[71]

Selefkilerin Yehuda bölgesindeki hakimiyeti sırasında Roma ile birtakım sorunlar meydana gelmiştir. M.Ö. 196 tarihinde Roma heyetine karşı III. Antiokhos'un sert tutumu, Roma ile Selefkileri karşı karşıya getirmiştir. M.Ö. 191 yılında meydana gelen Magnesia Savaşı'nı[72] kazanan Roma, ağır şartlar içeren Apameia Antlaşması sonrasında Selefkilerin gücünü kırmıştır. III. Antiokhos, yaklaşık bir yıl sonra Elamlılar tarafından öldürülmüştür. Akabinde III. Antiokhos'un oğulları, sırasıyla IV. Seleukos Philopator[73] ve IV. Antiokhos Epiphanes[74] tahta çıkmıştır.[75]

IV. Antiokhos Epiphanes döneminde Başkohenin kardeşi Jason, Başkohen olması halinde Kudüs'e bir gymnasion kuracağını ve yüklü miktarda altın vereceğini

---

"Büyük" unvanını almıştır. Marsha E. Ackermann vd., *Encylpedia of World History*, Vol. 1, New York: Infobase Publishing, 2008, s. 421-422.

70 Peter Schäfer, *The History of the Jews in the Greco-Roman World*, London: New York Routledge, 2003, s. 24.

71 Hengel, "The Political and Social History of Palestine", s. 74-75.

72 Magnesia Savaşı, Selefkiler hükümdarı III. Antiakos ordusu ile Konsul Lucius Cornelius Scipio komutasındaki Roma Cumhuriyeti ordusu ve müttefiki Pergamon/Bergama Kralı II. Eumenes arasında Manisa yakınlarında gerçekleşmiştir. Bkz. Mustafa Arslan-Deniz Yıldızturan, "Magnesia Savaşı ve Sonuçları", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, No. 23, (2020), 305-322.

73 M.Ö. 187-175 yılları arasında Selefkiler İmparatorluğunun hükümdarıdır.

74 M.Ö. 175-164 yılları arasında Selefkiler İmparatorluğunun hükümdarıdır.

75 Ay, *Kudüs Şehri Siyasi Tarihi ve Üç Kutsal Dindeki Önemi*, s. 64.

vadederek IV. Epiphanes'i etkilemiştir.[76] Yahudiler arasında Josan, Kafir Jason ve Yurtsuz Jason olarak da adlandırılmıştır. Zira o, Tyre'deki oyunlara bağış yapmış, Helen kültürünün yaşanması için çaba sarf etmiştir.[77]

Başkohen Jason döneminde Yahudiler, Helen kültürüne empoze olmuşlardır. Yehuda bölgesinin birçok yerinde Yunan tanrılarının heykelleri dikilmiştir. Kısa sürede Yunan oyunların oynandığı mekanlar daha dikkat çekici hale getirilmiştir. Ayırca oyunlara katılan sporcuların çıplak oluşu sorunları da beraberinde getirmiştir. Helen yanlısı Yahudilerin sünnetli olması kendilerinden utanmalarına neden olmuştur. Yahudi gençler sünnetli olmayı kusur olarak algılamışlar, cerrahi işlemlerle kusurlarını kapatmak istemişlerdir. Hatta Yahudiler, yeni doğan erkek çocuklarını dahi sünnet ettirmedikleri olmuştur.[78]

M.Ö. 170 yılında IV. Epiphanes, Ptolomelere karşı çetin bir savaşa girmiştir. Ptolomeler, Roma'nın desteğini alarak IV. Epiphanes'in ordusuna karşı zafer kazanmıştır. Jason, IV. Epiphanes'in öldüğüne dair duyumlar almasıyla kendi nüfuzunu arttırmak istemiştir. Akabinde askeri birlikleriyle Kudüs'e giren Jason, kontrolü eline geçirse de daha sonra IV. Epiphanes'in Kudüs'e girmesine engel olmamıştır.[79] Yaşanan çatışmada yüzlerce Yahudi öldürülmüş, mabet yağmalanmıştır. IV. Epiphanes, M.Ö. 167 tarihinde Akra'yı surlarla çevrereleyerek askerlerini ve Helen yanlısı Yahudileri buraya yerleştirmiştir.[80]

IV. Epiphanes, Yahudilerin dini inançlarına kısıltlamalar getirmiş, birçok yaptırım uygulamıştır. Bayramların kutlanmaması, şabat gününe riayet edilmemesi, sünnetin yasaklanması, mabede kurban sunulmasına izin verilmemesi ve Kutsal Kitap'ın yakılmasına varacak kadar sert tutumlar gösterilmiştir. Kudüs şehrinin her yerine sunak, mabede de Yunanlarının baştanrısı Zeus'un heykeli dikilmiştir.

---

[76] Ay, *Kudüs Şehri Siyasi Tarihi ve Üç Kutsal Dindeki Önemi*, s. 65.

[77] Siegfried-Gottheil, "Hellenism", s. 336.

[78] Ay, *Kudüs Şehri Siyasi Tarihi ve Üç Kutsal Dindeki Önemi*, s. 64-65; Otto Mørkholm, "Antiochus IV", *The Cambridge History of Judaism: The Hellenistic Age*, Vol. 2, (2008), 278-291, s. 279-280.

[79] Erich S. Gruen, *The Hellenistic World and the Coming of Rome*, Berkeley: University of the California Press, 1984, s. 661; 2. Makabiler, V.5-10.

[80] Mørkholm, "Antiochus IV", s. 285.

Yaptırımlara uymayan Yahudiler ise ölümle cezalandırılmıştır.[81]

1. 2. 3. Makkabiler Ayaklanması

IV. Epiphanes'in uyguladığı bu sert tutumlar sebebiyle Yehuda bölgesinin genelinde toplum içinde huzursuzluklar artmıştır. Kudüs'e yakın bir konumda yer alan Modiin[82] kentinde Yunan tanrılarına kurban sunulması hususunda halka karşı sert tavırlar alınmıştır. Akabinde Modiin Başkoheni Mattathias ve kardeşleri John, Simon, Eleazar ve Jonathan buna şiddetle karşı gelerek olayları protesto etmişlerdir. Kurban sunma işlemi sırasında Mattathias, isyanın ilk adımını atmış, görevlileri öldürerek sunağı yıkmıştır.[83] Mattathias, kendisi gibi düşünen Yahudileri Haşmon ailesi etrafına toplayarak toplu bir direniş hareketi başlatmıştır.[84]

Mattathias ve takipçileri Selefkilere karşı gelmelerinin yanında kendi ırklarından olan Helen yanlısı Yahudileri de hedef almışlardır. Kralın emrine uyanları cezalandıran Mattathias, sünnetsizleri de sünnet ederek dini inançlarını yaşatmaya gayret etmiştir. M.Ö. 166 yılında Mattathias'ın ölümü üzerine arkasında liderlik edebilecek beş oğul bırakmıştır.[85] Oğullar arasından Yahudilerin gözünde en iyi savaşçı olarak tanınan Yehuda ben Matatyahu harekatın lideri olmuştur.[86] Yehuda ben Matatyahu, ilk iş olarak takipçilerin sayılarını arttırmak amacıyla Yehuda bölgesinin her yerini dolaşarak propaganda yapmıştır. Bu eylemlerinin sonuncunda kısa sürede ciddi bir taraftar kitlesine ulaşmıştır. Yehuda ben Matatyahu, kendisine inananlarla birlikte Selefki ordusunu iki defa yenmeyi başarmıştır.[87]

Yehuda ben Matatyahu ve takipçilerin ilerlemelerini durduramayan Selefkiler, komutan Lysias'ı bölgeye gönderme kararı almıştır. Ancak Lysias da Yehuda ben Matatyahu'a karşı yenilerek barış yapmak zorunda kalmıştır. Her şey Yehuda ben

---

[81] Lawrence H. Schiffman, "The Maccabean Revolt: What Really Happened", *YUTorah*, (December 2012), 42-45, s. 44; Babadostu, *Provincia Iudea'da Zealot Hareketi*, s. 23-24.

[82] Günümüz İsrail sınırları içerisinde kalan Modiin, Kudüs ile Tel Aviv arasındadır.

[83] 1. Makabeler, II/15-25.

[84] 1. Makabeler, II/27-28.

[85] Oğulları; Elezar Avaran, Yehuda Makkabi/Yehuda ben Matatyahu, Simon Tasi, Yohannan Gaddi ve Yonatan Apfus'tur. 1. Makabeler, II.

[86] 1. Makabeler, II/66,70; W. G. Jordan, "The Significance of the Maccabean Period", *The Biblical World*, Vol. 38, (November 1911), 294-305, s. 302.

[87] 2. Makabeler, VIII/8; Schiffman, "The Maccabean Revolt: What Really Happened", s. 44.

Matatyahu'nun istediği doğrultuda gelişmiştir. Böylelikle Matatyahu ve taraftarları Kudüs'e girebilmişlerdir. Yahudiler, Kudüs'e girdiklerinde gördükleri manzaradan etkilenerek yasa boğulmuşlardır. Zira mabet heykellerle kirletilmiş, şehir ise yıkılmış bir halde bırakılmıştır. M.Ö. 164 tarihinde mabet, Yehova'ya adanarak kurbanlar kesilmiş ve menora yakılmıştır. Kudüs'ü ve mabedi tekrar geri alan Yahudiler, sekiz gün boyunca kutlamalar yapmıştır. Makabiler bu kutlamaları Hanuka bayramı olarak ilan etmiştir.[88]

Kudüs'ü hakimiyeti altına alan Yehuda ben Matatyahu, yaşanılan zulümlerin kışkırtıcısı olarak gördüğü Başkohen Menelaus'u idam ettirmiştir. M.Ö. 163 yılında Başkohenlik makamına Menelaus'tan sonra Alcimus getirilmiştir. Harun soyundan olması sebebiyle halk arasında saygın bir konumda olan Alcimus, Helen yanlısı politikları yüzünden Yehuda ben Matatyahu ile çatışmalar yaşamıştır. Selefki Kralı I. Dimitrios'un desteğini alan Alcimus, Yehuda ben Matatyahu'ya karşı galip gelmiştir. Yehuda ben Matatyahu'nun ölümünden sonra harekatın lideri kardeşi Jonathan olmuştur.[89]

M.Ö. 161 yılında Makabiler, kendi bağımsızlıkları kazanmak amacıyla ilk iş olarak Roma'ya elçiler göndermiştir. Roma, Yahudi elçilerine olumlu tavır sergileyerek, Makkabilere karşı dostça bir ilişki içinde olmuştur.[90] M.Ö. 142 yılında Jonathan, Selefki tahtının varisi olan Diodotus Trifon/Tryfon[91] tarafından öldürülmüştür. Jonathan sonrasında Haşmoni ailesinin lideri, kardeşi Şimon olmuştur. Şimon, Selefki Kralı II. Nikator Demetrius'a[92] desteğini sunarak kendi meşruiyeti sağlamak istemiştir. II. Nikator bunun üzerine Makkabilerden vergi almayı keserek, Şimon'a Ulusun Lideri/Etnark olarak onurlandırmıştır. Şimon, daha önce ele geçirilemeyen Yaffa Limanını ve Gezer[93] Kalesini almış, Akra askeri

---

[88] Babadostu, *Provincia Iudea'da Zealot Hareketi*, s. 27-28.

[89] Jordan, "The Significance of the Maccabean Period", s. 303.

[90] 1. Makabeler, VIII/1-16.

[91] M.Ö. 142-138 yılları arasında hüküm sürmüştür.

[92] M.Ö. 145-139 ve M.Ö. 129-125 yıllarında olmak üzere iki defa tahta çıkmıştır. Ackermann vd., *Encylpedia of World History*, s. 421-422.

[93] Günümüzde antik bir sit alanı olan Gezer, Tel Gezer olarak da adlandırılmaktadır. Kudüs ve Tel Aviv arasında yer alan Gezer, Kutsal Kitap'ın Krallar bölümünde zikredilmektedir. Michael Avi-Yonah, "Gezer" *Encyclopaedia Judaica (EJ),* Vol. 7, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in

birliğini şehirden uzaklaştırmıştır. M.Ö. 140 yılında Başkohen, ordu komutanı ve Yehuda'nın lideri olarak kendisini kabul ettirmiştir. Böylelikle Haşmoni Krallığının temellerini atmıştır. Roma ile müttefikliğini bir kez daha yenileyen Şimon, topraklarını özerk bir krallığa çevirebilmiştir. Şimon, her ne kadar başarılı bir siyaset sergilese de Yehuda bölgesi, onun döneminde Selefikilerin kontrolü altında kalmaya devam etmiştir. M.Ö. 134 yılında Şimon'un ölümü sonrasında Makkabilerin lideri oğlu Hyracanus olmuştur.[94]

1. 2. 4. Haşmoniler Hanedanı

Makabiler, Yuhanna Hyrcanus/Hurkanus döneminde[95] Haşmoni Hanedanlığı'nı kurmuştur. Yuhanna Hyrcanus, liderliğinin ilk yıllarında Selefkiler Kralı VII. Antiokhos[96] tarafından birçok kez saldırıya uğramıştır. Ancak Yuhanna Hyrcanus, bu savaşlardan zafer kazanamasa da Selefkilerin içinde bulunduğu taht kavgalarından yararlanmıştır. Yuhanna Hyrcanus, ilerleyen süreçte ülkesinin sınırlarını dahi genişletmeyi başarmıştır.[97]

Yahudiler, Yuhanna Hyrcanus'nun Kral Davud'un mezarını açması üzerine ona karşı nefret beslemişlerdir. Öyle ki, Yuhanna Hyrcanus Yahudi halkının genel kesimine iktidarını kabul ettirememiştir. Ferisilerle olan problemlerinden dolayı o, Sadukilerle arasını iyi tutmuştur. Yuhanna Hyrcanus, birçok insanı Yahudiliğe geçiş hususunda ve sünnet olmaları noktasında zorlamıştır.[98]

Yuhanna Hyrcanus iç siyasetinin yanında dış siyasete de önem vermiş, Roma'nın izlediği politikalara destek vermiştir.[99] Yuhanna Hyrcanus'nun ölümü

Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), 568-569, s. 568-569; 1. Krallar, 9/15-17.

[94] Nicholas De Lange, *The Illustrated History of the Jewish People*, New York: Harcourt Brace, 1997, s. 29.

[95] Yuhanna Hyrcanus'un iktidarlık yılları M.Ö. 134-104 yılları arasındadır. https://www.britannica.com/biography/John-Hyrcanus-I (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

[96] VII. Antiokhos'un hükümdarlık yılları M.Ö. 138-129 yılları arasındadır.

[97] Schäfer, *The History of the Jews in the Greco-Roman World*, s. 68-69.

[98] Henk Jagersma, *A History of Israel from Alexander the Great to Bar Kochba*, Minneapolis: Fortress Press, 1986, s. 89.

[99] Jonathan A. Goldstein, *I Maccabees: A New Translation with Introduction and Commentary,* New York: Double Day & Company, 1976, s. 237.

sonrasında tahta oğlu Iudas Aristobulos[100] geçmiştir. Iudas Aristobulos, Makabi yönetimini krallığa dönüştüren liderdir.[101] Bu dönemde muhalif olarak bilinen Ferisiler ile altı yıl süren bir iç savaş yaşanmıştır.[102] Iudas Aristobulos'un ani ölümü sonrasında eşi Salome, Iudas Aristobulos'un kardeşi Aleksander Yannai ile evlenerek onu kral olarak tanıtmıştır. Aleksander Yannai döneminde ülke toprakları en geniş sınırlara ulaşmıştır.[103]

Aleksander Yannai'den sonra tahta Yehuda tarihinde ilk ve tek kadın yönetici olan Salome Aleksandra çıkmıştır. Onun iktidarlık dönemi, Haşmonilerin altın çağı olarak nitelendirilmiştir. Salome, bir önceki dönemde Sadukilere verilen desteği azaltarak, kendisinine yakın olarak gördüğü Ferisilere açıktan destek vermiştir.[104] Bu destek aile içinde problemleri körüklemiştir. Zira Kraliçenin bir oğlu Ferisilere, diğer oğlu Sadukilere yakınlık göstermiştir. Böylelikle Salome, M.Ö. 67 yılında öldüğünde arkasında iki oğlun siyasi ve mezhepsel çekişmesini bırakmıştır.[105]

Yehuda bölgesinde Salome oğullarının taht mücadelesi devam ederken kuzeyde Roma generali Gnaeus Pompeius Magnus (M.Ö. 106 – M.Ö. 48)[106], Selefki Krallığı'na son vererek Yehuda bölgesiyle komşu olmuştur. Pompeius, Salome oğullarının taht kavgalarına katılarak II. Hyrcanus'a destek vermiştir. Böylelikle Pompeius, II. Hyrcanus'un kardeşi Aristobulos'u düşman olarak tanımış, Aristobulos ve ailesini tutsak ederek Roma'ya sürgün etmiştir. M.Ö. 63 yılında Pompeius, Kudüs'e girerek mabedin kontrolünü ele geçirmiştir. II. Hrycanus, Pompeius tarafından Başkohen ilan edilmiş ve bağımsız Haşmoni Devletine son verilmiştir.[107]

---

[100] Yuhanna Hyrcanus'un beş oğlundan en büyüğüdür. Kendisini kral olarak tanıtılmasını isteyen ilk soyludur. Matthew Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire,* New York: Facts On File, 2002, s. 37-38.

[101] Josephus Flavius, *The Antiquities of the Jews*, XIII/301.

[102] Flavius, *The Antiquities of the Jews*, XIII/291-292, 372.

[103] Eric H. Cline, *Jerusalem Besieged: From Ancient Canaan to Modern Israel*, Michigan: The University of Michigan Press, 2004, s. 86.

[104] Flavius, *The Antiquities of the Jews,* XIII/409.

[105] Schäfer, *The History of the Jews in the Greco-Roman World*, s. 77.

[106] Roma Cumhuriyeti'nin son dönemlerinde yaşamış, askeri ve politik lideridir. Pompeius, Marcus Licinius Crassus ve Caesar ile birlikte I. Triumvirlik dönemini paylaşmıştır. Crassus'un ölümünden sonra Caesar ile politik ve askeri anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bunson*, Encyclopedia of the Roman Empire*, s. 441-442.

[107] Josephus Flavius, *Jewish War*, II/356-357.

2. Hz. İsa Döneminde Yehuda Bölgesinde Yaşanan Gelişmeler

Roma generali Pompeius, M.Ö. 63 yılında başlattığı sefer sonucunda, Roma güçleri Kudüs ve çevresini yaklaşık üç ayın sonunda ele geçirmiştir. Akabinde Pompeius, Yahudilerin birçoğunu köle olarak sürgün etmiştir.[108] Pompeius'un hakimiyeti ve sonrasındaki yıllarda bölgenin merkezi Kudüs olarak bilinmektedir. Kaldı ki Yehuda bölgesi zamanla Kudüs ile özdeşleşmiştir. Kudüs aynı zamanda Hz. İsa'nın yaşamında da özel bir yeri vardır. İnananlar için Kudüs, kutsanmış bir toprak parçası olarak kabul edilmiştir.[109] Yehuda bölgesi, Kudüs haricinde Gazze, Yaffa, Ptolemais[110], Caesarea gibi liman şehirleri ile gelişerek dünyaya açılmıştır.[111]

2.1. Siyasi Açıdan Yehuda Bölgesi

Roma İmparatorluğu, topraklarını temelde iki farklı yönetim biçimiyle idare etmiştir. Bunlar, Roma'ya doğrudan bağlı imparatorluk eyaletleri ile senatoya bağlı eyaletlerdir. Senatoya bağlı topraklar, askeri anlamda daha güçsüz olmasına rağmen kargaşanın sıklıkla görülmediği bölgelerdir.[112]

Roma, merkezden atadığı vali ile Yehuda bölgesinin kontrolünü sağlamaya çalışmıştır. Valiler, gerek siyasi gerekse mali açıdan gücü elinde bulundurmuşlardır. Bundan sebep kendi idaresini halka kabul ettirmek adına despot bir yönetim sergilemekten kaçınmamışlardır. Yehuda'da görevli valiler, Ceasarea ve Kudüs'te ikamet etmişlerdir. Limanlara yakınlığı, önemli yolların kesiştiği ve nüfusunun önemli bir kesiminin Yahudi olması sebepleriyle Kudüs, daima Roma'nın denetimi altında kalmıştır.[113]

Roma, görevlendirdiği valiler aracılığıyla Yehuda bölgesinde yaşanılan hukuksal sorunlara çözüm aramıştır. Ancak Yehuda bölgesinde var olan hukuk sisteminde Yahudilere birtakım ayrıcalıklar tanınmıştır. Yargılama gücünü elinde

---

[108] J. Estlin Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, London: The Lindsey Press, 1949, s. 74.

[109] Joachim Jeremias, *Jeruselam in the Time of Jesus*, Philadelphia: Fortress Press, 1969, s. 42.

[110] İsrail'in kuzey sahillerinde yer alan eski bir liman kenti olan Ptolemais, Akko, Ake veya Akre olarak da adlandırılmıştır. Michael Avi-Yonah-Shimon Gibson, "Acre" *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, Vol. 1, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), 364-365, s. 364-365.

[111] Jeremias, *Jeruselam in the Time of Jesus*, s. 52.

[112] Schäfer, *The History of the Jews in the Greco-Roman World*, s. 357-358.

[113] E. Marry Smallwood, *The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian, Studies in Judaism in Late Antiquity*, Leiden: E. J. Brill, 1976, s. 144-145.

bulunduran valiler, Yahudilerin kendi içlerinde yaşadıkları sorunlara dahil olmamayı tercih etmişlerdir. Zira Sanhedrin, Yahudi yaşamının her alanında etkin bir kurum olarak bilinmektedir. Bunun önemini bilen Roma valileri, Sanhedrin'e tanınan özerkliği devam ettirmiştir.[114] Ancak mahkeme sırasında ölüm ile sonuçlanabilecek herhangi bir yargılamada son kararı Roma valileri vermiştir.[115] Valiler, politik düzeyde yaşanılan suçların ancak Roma'nın hükmü ile cezalandırılabileceğini dikte etmişlerdir.[116]

Pompeius'un, Yehuda bölgesini ele geçirerek Yahudilerin bağımsız yaşamlarının son bulması, halk içinde isyanların çıkmasına sebep olmuştur. II. Hrycanus halkın beklentisini karşılayamadığından dolayı kardeşi Aristobulos'un oğlu Aleksandros'u lider olarak görülmüştür.[117] Pompeius'un destekçisi Syria Valisi Aulus Gabinius,[118] Aristobulos'un ordusunu bozguna uğratmış, Yehuda bölgesini, Kudüs, Gadara/Umm Qais[119], Perea, Jerikho/Eriha[120] ve Sepforis/Sepphoris[121] olmak üzere beş ayrı bölgeye bölerek kendi topraklarına katmıştır.[122] İsyanlardan umduklarını bulamayan Yahudiler, M.Ö. 63 ile M.Ö. 49 yılları arasında Pompeius'un iktidarı altında yaşamışlardır.[123]

M.Ö. 48 yılında Roma'da meydana gelen iç savaşta Pompeius, Ceasar (M.Ö. 100 – M.Ö. 44)[124] tarafından öldürülmüştür. Böylelikle bölgenin en büyük gücü Ceasar olmuştur.[125] Yehuda iç siyasetini doğrudan etkileyen bu iktidar değişimi ile II. Hrycanus, Ceasar'ın emri ile Roma'nın sadık dostu sıfatıyla Başkohen ilan

---

[114] Emil Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. - A.D. 135),* Edinburgh: T. & T. Clark Ltd., 1973, s. 367.

[115] Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, (çev. Asım Baltacıgil), İstanbul: Tuba Matbaacılık, s. 60.

[116] Smallwood, *The Jews Under Roman Rule*, s. 150.

[117] Smallwood, *The Jews Under Roman Rule*, s. 30.

[118] M.Ö. 101-47 yıllarında yaşamış Roma İmparatorluğunun devlet adamı ve generalidir.

[119] Antik Gadara kalıntılarına yakınlığıyla bilinen Ürdün'ün kuzeyinde yer alan bir kasabadır.

[120] Batı Şeria bölgesinde yer alan Eriha, Ürdün Nehri yakınlarında kurulan bir yerleşim yeridir.

[121] Nasıra'ya yakın bir bölgede yer alan bir arkeolojik alandır.

[122] Josephus Flavius, *Jewish War*, I/160-170

[123] Babadostu, *Provincia Iudea'da Zealot Hareketi*, s. 39-40.

[124] Roma İmparatorluğu döneminde askeri ve politik görevlerde bulunmuştur. Roma Cumhuriyeti'nin, Roma İmparatorluğuna dönüşmesinde kritik bir rol oynamıştır. Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire*, s. 86-87.

[125] Nadav Sharon, *Judea under Roman Domination: The First Generation of Statelessness and Its Legacy*, Atlanta: SBL Press, 2017, s. 46.

edilmiştir. II. Hrycanus'un en yakın dostu Antipater ise Yehuda'nın ekonomisinden sorumlu olarak önemli bir pozisyona getirilmiştir. Akabinde Antipater, oğulları Phasalus'u Yehuda'ya, Herod'u ise Celile'ye askeri yönetici olarak görev almalarını sağlamıştır.[126]

M.Ö. 44 yılında Ceasar, suikasta uğrayarak öldürülmüştür. Ceasar'ın katillerinden biri olan Cassius Longinus,[127] Syria topraklarını yönetmeye başlamıştır. Ancak Ceasar'ın evlatlığı Octavianus/Augustus'a[128] karşı çetin bir savaş vermek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Cassius Longinus, Philippi Savaşı sırasında Yehuda bölgesinden maddi yardım talep etmiştir. Antipater ve oğulları kendi nüfuzlarını arttırmak amacıyla maddi destek sağlamıştır.[129] Bununla da yetinmeyen Herod, kendi meşruiyetini sağlamlaştırmak adına II. Hrycanus'un torunu ile evlenerek Haşmoni Hanedanlığı ile bağ kurmuştur.[130]

M.Ö. 40 tarihinde Parthlar/Persler, Yehuda bölgesindeki etkinliğini arttırmışlardır. Parthların bölgede etkin bir rol oynamasında eski Roma generali Quintus Labienus'un da yardımları sayesinde gerçekleşmiştir. Bilhassa Fenike kıyılarının Parthlar tarafından ele geçirilmesinde Labienus'un bilgileri ve deneyimleri etkili olmuştur. Bölgedeki Roma düşmanlarını bir araya getirmeyi amaçlayan Parthlar, Antigonus'un birliklerine destek sağlamışlardır. Parthların Kudüs'e girişi de dengeleri değiştirmiştir. Antigonus, Parthların desteği ile kral olmuş, Kudüs'ü ve hazinenin yağmalanmasına göz yummuştur. Antigonus, II. Hrycanus'un kulaklarını keserek, Başkohenlik görevine kalıcı olarak uygunsuz hale getirmiştir. II. Hyracanus, bu olaydan sonra Babil'e götürülmüş ve Babil Yahudileri arasında saygı görerek yaşamına devam etmiştir.[131]

---

[126] Smallwood, *The Jews Under Roman Rule,* s. 30; Schäfer, *The History of the Jews in the Greco-Roman World*, s. 85-86.

[127] M.Ö. 85-M.Ö. 42 yılları arasında yaşamış Romalı senatördür. Ceasar'a düzenlenen suikastın baş aktörlerinden biridir. Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire,* s. 99.

[128] Gaius Julius Caesar Octavianus M.Ö. 27-M.S. 14 yılları arasında hüküm sürmüş, Roma İmparatorluğunun ilk İmparatorudur. Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire,* s. 57-58.

[129] Martin Goodman, "Judaea", *The Cambridge Ancient History: The Augustan Empire, 43 B.C.-A.D. 69*, C.X, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 739.

[130] Smallwood, *The Jews Under Roman Rule*, s. 48.

[131] Richard Gotthil-Isaac Broyde, "Hyrcanus II", *Jewish Encyclopaedia*, Vol. 6, 517-518, s. 518. (Er. Tar.: 10. 02. 2022).

Parth destekçisi Antigonus'un krallığını ilan etmesi sonucu Herod, Roma'ya kaçarak Marcus Antonius'tan[132] yardım istemiştir. Bunun üzerine Marcus Antonius, Roma dostu ve müttefiki Herod'u Yehuda'nın Kralı olarak tanımıştır. Siyasi anlamda tekrar bunalıma giren Yehuda bölgesinin artık Parthların desteklediği Antigonus ile Roma'nın müttefiki Herod olmak üzere iki kralı olmuştur.[133]

Marcus Antonius tarafından desteklenen Herod, M.Ö. 39 yılında Yehuda bölgesine hareket etmiştir. Herod, iki yıl süren çatışmalar neticesinde Yehuda'yı kontrolü altına almıştır. Çatışmalar sırasında yakalanan Antigonus, Marcus Antonius'un kararı ile idam edilmiştir. Neticede Herod, Yehuda bölgesinde muhalifleri de olsa tek başına iktidar olmayı başarmıştır.[134]

2. 1. 1. Herod Dönemi

M.Ö. 31 yılında Roma ile Ptolomeler orduları Actium'da[135] karşı karşıya gelmişlerdir. Ptolomelerin lideri Kleopatra ve destekçisi Marcus Antonius, Octavianus'a kaybederek, Mısır'a geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Böylelikle Octavianus, Roma'nın tek hakimi olmuştur.[136] Bu savaş neticesinde Octavianus'un huzurunda iktidarını kabul eden Herod, siyasi anlamda gücünü tekrar meşrulaştırmıştır. Octavianus, Herod'un sadık bir hizmetkar olacağına inanmış, tacını ona geri vermiştir. Bununla da kalmayarak, Kleopatra'nın mülklerini ve tımarları Herod'a teslim edilmiştir. [137]

Sınırlarını da ciddi anlamda genişletmeyi başaran Herod, Eriha, Gadara,

---

[132] Caesar'ın ölümünün ardından Marcus Antonius, Octavius ve Marcus Aemilius Lepidus, II. Triumvirlik olarak bilinen askeri diktatörlüğü paylaşmıştır. Roma hakimiyeti altında bulunan toprakların paylaştırıldığı bu ittifakta Marcus Antonius, Mısır da dahil olmak üzere İmparatorluğun doğu bölgesini idaresini ele almıştır. Kevser Taşdöner, "Romalı Triumvir Marcus Antonius'un Anadolu'da Siyasi Düzenlemeleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 31, (2012), 209-236, s. 210.

[133] Goodman, "*Judaea",* s. 740.

[134] Emilio Gabba, "The Social, Economic and Political History of Palestine 63 BCE-CE 70", *The Cambridge History of Judaism: The Early Roman Period*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 106.

[135] M.Ö. 31 yılında Octavianus ile Marcus Antonius ve Kleopatra, Yunanistan'ın batısında yer alan Actium önlerinde yaşanmış deniz muharebesidir. Savaşı kazanan Octavianus, Roma'nın tek lideri haline gelmiştir. Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire*, s. 3.

[136] Eutripius, *Roma Tarihinin Özeti*, (çev. Çiğdem Menzilcioğlu), İstanbul: Labakcı Yayınevi, s. 165.

[137] Joseph Jacobs-Isaac Broyde, "Herod I", *Jewish Encyclopaedia*, Vol. 8, 356-360, s. 379. (Er. Tar.: 08. 02. 2022).

Hippos[138], Samiriye, Gazze, Joppa/Yafa, Tur, Celile ve Perea'yı sınırlarına dahil etmiştir. Böylelikle Edom'un güneyinde yer alan pek çok Yunan şehri de dahil olmak üzere Suriye, Ürdün ve Lübnan topraklarına komşu olmuştur.[139]

Herod, Yahudiler tarafından "Büyük Herod" olarak tanınmaktadır. Herod'un krallığını tarihçiler üç evrede incelemiştir. Krallığı döneminde ilk 12 yılını otoritesinin halka yayma çabası içinde olan Herod, muhalifler üzerinde egemenlik mücadelesi vermiştir. M.Ö. 25-13 yılları arası iktidarlığının ikinci evresi olarak nitelendirilmiştir. Bu evre, çeşitli imar çalışmalarının yapıldığı, Kudüs şehrinin yenilendiği, halkın refah seviyesinin yüksek olduğunu dönemi kapsamaktadır. Herod'un son evresi ise iç karışıklıkların yaşandığı M.Ö. 13-M.S. 4 yıllarını kapsayan dönemdir.[140]

Herod, krallığının ilk yıllarında muhaliflerine gözdağı vermek amacıyla aralarında Sanhedrin üyelerinin de bulunduğu soylulardan bazılarını öldürtmüştür. Aristokrasiye karşı mücadele eden Herod, dengeleri gözeterek Ferisilerle ilişkileri geliştirmiştir.[141] Bunun altında geniş halk kesimine daha rahat ulaşmak isteği yatmaktadır. Başkohenlik sorununa ilişkin radikal bir karar alarak Babil'den gelen Hanameel/Ananelus'u[142] Başkohen ilan etmiştir. Herod, daha önce Haşmoni ailesi tarafından idare edilen Başkohenlik makamının önemini azaltmayı amaçlamıştır. Herod, böylelikle Başkohenlik makamı halkın dini işleriyle meşgul olan bir görev haline getirmiştir.[143]

Herod'un otuz üç yıllık iktidarı boyunca Yehuda bölgesinde Roma'nın çıkalarını gözetmiştir. O, Her fırsatta İmparatora karşı bağlılığını göstermiştir. Yehuda bölgesine Pagan/Roma kültü yayılmasına müsaade etmiştir. Hatta mabette

---

[138] Ürdün Vadisi'nin kuzeyinde, Celile Denizi'ne bakan bir tepede bulunan arkeolojik sit alanıdır. https://www.heritagedaily.com/2020/10/the-greco-roman-city-of-hippos/135856 (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

[139] Nurgin Akçin, *Herod Krallığı ve Kudüs*, Y. L. Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul 2019, s. 32; Schäfer, *The History of the Jews in the Greco-Roman World,* s. 96.

[140] Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ,* s. 296.

[141] Schäfer, *The History of the Jews in the Greco-Roman World,* s. 94.

[142] Kohen kökenli olmasına rağmen, Haşmoni Hanedanı'nın bir üyesi değildir. S. Mendelsohn, "Hanameel the Egyption" *Jewish Encyclopedia*, Vol. 6, 203, s. 203. (Er. Tar.: 07. 01. 2022).

[143] Babadostu, *Provincia Iudea'da Zealot Hareketi*, s. 46.

sunulan kurbanların İmparator adına verilmesine dahi göz yummuştur. Roma buna karşılık Herod'a birçok imtiyaz vermiştir. Onun krallığı döneminde Yehuda istikrara kavuşmuş, gerek imar çalışmalarında gerekse askeri anlamda başaralı bir yönetim sergilemiştir.[144]

Herod'un ilk imar çalışması şehrin güvenliği için surların onarılması olurken, son imar çalışması Süleyman Mabedi'nin onarımıdır. Herod, birçok alanda yaptığı imar çalışmaları içinde Hirodium Tepesi,[145] özgün bir imar girişimi olarak değerlendirilmiştir. Yapay bir tepe inşa ettiren Herod, buraya görkemli bir saray yaptırmıştır. Şehirleri de geliştirmek için yol, su kemeri, okul, hastane, kütüphane, çarşı ve hamamın yanı sıra tiyatro, heykeller, hipodrom ve amfiteatr inşa ettirmiştir.[146]

Parth ve Roma arasındaki çatışmaların merkezinde yer alan Yehuda, birçok kez düşman askerleri tarafından istila edilmiştir. Herod'un tahta çıkmadan evvel Parth-Roma savaşlarında birçok yer yıkılmıştır.[147] Herod, savaş sonrasında yerle bir edilmiş Kudüs'ü ihtişamlı yapılarla süslemek, güçlü surlarla şehri korumak istemiştir. Bu yüzden Herod, ilk iş olarak surların kuvvetlendirilmesi ile meşgül olmuş, şehrin güvenliğine önem vermiştir.[148] İktidarı boyunca Herod, Kudüs'ün nüfus artışına da bağlı olarak zamanla üç büyük sur inşa ettirmiştir. Bu surların güvenliği için etraflarına Hippicus, Mariamne, Phassael isimlerini verdiği kuleler de diktirmiştir.[149]

Herod'un, Yehuda'da yaptırdığı inşa faaliyetleri içinde kaleler de önemli yapılardır. Kaleler sadece güvenlik amacıyla inşa edilen yapılar olmamakla birlikle eğlence ve konfor merkezleridir. Herod'un inşa ettirdiği en önemli kale, Antonio Kalesi'dir.[150] M.S. 66 yılında Kudüs'e gelen Titus[151] ve askerlerinin konakladığı

---

[144] Akçin, *Herod Krallığı ve Kudüs*, s. 26; Babadostu, *Provincia Iudea'da Zealot Hareketi*, s. 51.

[145] Günümüzde Kudüs'teki Mescid-i Aksa'nın bulunduğu yerdir.

[146] Akçin, *Herod Krallığı ve Kudüs*, s. 47.

[147] Akçin, *Herod Krallığı ve Kudüs*, s. 47.

[148] Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi "Kronolojik Yahudi Tarihi, 104 Dünya Yahudi Cemaati, İsrail ve Türkiye-İsrail İlişkileri"*, İstanbul: Gözlem ve Gazetecilik A.Ş., 2000, s. 59.

[149] Roger Garaudy, *İlâhî Mesajlar Toprağı Filistin,* (çev. Cemal Aydın), İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, 2011, s. 47.

[150] Jonathan Makkabi tarafından Tapınak Dağı'nın kuzeyinde, sarp bir kaya üzerine inşa edilmiştir. Herod, M.Ö. 37-M.Ö. 35 yılları arasında bu kaleyi yıkıp, hacmini genişleterek yeniden

kaledir.[152] Herod, inşa ettirdiği en büyük kaleyi mabedin kuzeybatısına yaptırmıştır. Mabede yakın bir konumunda inşa edilen bu kalenin yapılış amacının devamlı meydana gelen isyanların varlığıdır. Kale, hem stratejik konumu hem de askeri varlığıyla Herod'un isyanlara karşı girişimlerin merkezi olmuştur.[153] Herod'un inşa ettirdiği bir diğer kale ise Masada'dır. Masada Kalesi, Kudüs'ün dışana inşa ettirdiği birçok yapıdan biridir. Kale, sarnıçların, banyoların, havuzların, atölyelerin, sinagog ve onlarca odanın iç içe geçmesiyle oluşmuştur.[154] Herod'un bu kaleler haricinde birçok inşa ettirdiğ kaleler de vardır. Bu kaleler, Heredium, Machaerus, Cypros, Alexandirum, Samiriye ve Caesarea Kaleleridir.[155]

Herod'un imar çalışmalarında ciddi bir şekilde tiyatrolara, hipodromlara ve amfiteatrlara da önem vermiştir. Ancak bu yapılar, Yahudiler tarafından eleştirilmiştir. Ortaya koydukları eleştirilerin boyutu zamanla artarak Herod'a açıkça karşı gelmekten kaçınmamışlar, bu uğurda tutuklanmış veya öldürülmüşlerdir. Zira bu eleştirinin altında yapıların Helen kültürünü ve Pagan inançlarını yansıtmaları yatmaktadır.[156]

Herod, tiyatroları şehir merkezlerine, amfiteatrıya da şehirlerin dışına inşa ettirmiştir.[157] Tiyatrolar, Roma sanatına uygun olarak dizayn edilmiş, yapıların belli yerlerine Ceasear heykelleri konulmuştur. Amfiteart, çeşitli sportif oyunların sergilendiği, gladyatörlerin tehlikeli ve sonu kanlı bir şekilde biten mücadelelerin sergilendiği mekanlardır.[158] Amfiteatrda sergilenen oyunlara Yunan halkı ve Yehuda'nın komşu milletleri büyük bir ilgi göstermiştir. Kudüs'te, oyunların olduğu

---

yaptırmıştır. Ayrıca bu kaleye kral olmasında büyük katkısı olan Marcus Antonius'un ismine ithafen Antonia Kalesi ismini vermiştir. https://www.biblegateway.com/resources/encyclopedia-of-the-bible/Tower-Antonia (Er. Tar.: 29. 01. 2022).

151 Titus Flavius Vespasianus, M.S. 79-81 yılları arasında Roma İmparatorluğu yapmıştır.

152 Simon Sebag Montefiore, *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi,* (çev. Cem Demirkan), İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016, s. 50; Muhittin Çeken, *Roma-Bizans Döneminde Kudüs (IV.-VII. Yüzyıl),* Y. L. Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2015, s. 96.

153 Çeken, *Roma-Bizans Döneminde Kudüs,* s. 96.

154 Richard Gotthil-Isaac Broyde, "Masada", *Jewish Encyclopaedia*, Vol. 8, 362, s. 362. (Er. Tar.: 06. 01. 2022).

155 Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, (çev. Filiz Orman), İstanbul: Pozitif Yayınları, 2000, s. 112.

156 Akçin, *Herod Krallığı ve Kudüs*, s. 52-53.

157 Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, İstanbul: Üniversal Yayıncılık, 2000, s. 59.

158 Johnson, *Yahudi Tarihi*. s. 112.

dönemlerde ciddi bir nüfus patlaması yaşamıştır. Herod buna karşılık ciddi miktarlarda para harcamaktan kaçınmamış, izleyicilerin daha da keyif almaları için vahşi hayvanların önüne dövüşçüler çıkartmıştır. Hatta tutuklu olan Yahudilerin aslanlar tarafından parçalanmasına da onay vermiştir.[159]

Herod yerine getirdiği imar çalışmalarıyla kendi iktidarı altında olan toprakların çehresini değiştirmiş ve geliştirmiştir. Ancak ne var ki hiçbiri mabedin onarımı kadar ilgi çekmemiştir. Süleyman Mabedi'ni aslından daha büyük bir şekilde onarılmasını sağlamıştır.[160] M.Ö. 20 yılında inşaatına başlanan mabet, 18 ay gibi kısa sürede büyük bir kısmı onarılmıştır. Mabedin temel bölümleri, su kemerleri, dış tarafta kalan kısımları ise sekiz yılda bitirilmiştir.[161] Mabet, Herod'un istediği üzerine Helenistik bir mimari üslubu ile yapılmıştır. Mabet kapıları, duvarları, sütunları Yunan tarzı süslemelerle bezenmiş, insan figürleri hariç birçok yerine heykel dikilmiştir.[162] Böyle bir devasa yapıyı halka açan Herod, her ne kadar Yahudilerin inançlarına saygı gösterse de büyük bir Roma kartalı simgesini mabedin kapısına astırmıştır. Bunu üzerine Kudüs'te şiddetli protestolar ve çatışmalar yaşanmıştır. Mabedin kapısına asılan Roma kartalını indiren Yahudiler, tutuklanmış ve Herod'un kararıyla vahşice yakılmışlardır.[163]

Herod, zehirlenme şüphesi üzerine Antipas'ı halefi olarak tanımıştır. Ancak tüm Yehuda'yı en küçük oğluna bırakmanın ileride doğrurabileceği büyük sorunları düşünerek kararından vazgeçmiştir. Neticede Yehuda'yı birkaç bölgeye ayırarak haleflerine toprakları bırakmıştır. Ancak Antipas, babasının aldığı kararlara karşı çıkmıştır. Bunun üzerine İmparatora isteklerini bildirmek için Roma'ya gitmiştir. İmparator Octavianus ise, Herod'un toprakları bölme fikrine sıcak bakarak bu şekilde Antipas'ın isteklerini geri çevirmiştir.[164]

---

[159] Flavius, *The Antiquities of the Jews,* XV/8.
[160] Akçin, *Herod Krallığı ve Kudüs,* s. 55-56.
[161] Montefiore, *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, s. 87.
[162] Çeken, *Roma-Bizans Döneminde Kudüs,* s. 99; Siegfried-Gottheil, "Hellenism", s. 336.
[163] Flavius, *The Antiquities of the Jews*, XV/11.
[164] William Milwitzky, "Antipas" *Jewish Encyclopaedia*, Vol. 1, 338-339, s. 638. (Er. Tar.: 06. 01. 2022).

2. 1. 2. Herod Sonrası Dönem

Herod'un ölümü sonrası, varisleri arasından Arkhelaus (M.Ö. 23-M.S. 18) sert tutumlar sergileyerek kendisini kral olarak ilan etmiştir. Öyle ki halkın içinden çıkan huzursuzluğu bastırmak, muhaliflerini sindirmek için zorbalık yapmaktan ve mabedi yağmalamaktan geri kalmamıştır. Krallığının meşruiyetini elde etmek amacıyla, İmparator ile görüşmek üzere Roma'ya gitmiştir. Ancak Arkhelaus'un Roma'da bulunduğu sırada isyan ateşinin yandığını duyan Roma, Syria Valisi Publius Quinctilius Varus'u[165] bölgeye göndermiştir.[166] Şavuot bayramı sebebiyle Kudüs'te Yahudi nüfusunun fazla olmasını fırsat gören isyancılar Roma askerlerine saldırmıştır. Ancak Roma'nın karşısında duramayan Yahudiler, katliama maruz kalmıştır. Kudüs'te isyan kanlı bir şekilde bastırılsa da Yehuda'nın dört bir yanında isyan devam etmiştir. Roma Valisi Varus, ordusuyla isyancıların peşine düşerek girdikleri her şehirde kanlı bir şekilde isyanları bastırarak, halkı köleleştirmiştir.[167]

İsyanların son bulması sonrasında İmparator Octavianus, Herod'a verdiği krallık unvanını oğullarına vermemiştir. O, bölge topraklarını üçe bölerek oğullar arasında paylaştırmıştır. Böylelikle, Arkhelaus, Kudüs, Samaria; Antipas, Celile ve Perea; Philippos'a ise Trachonitis/Batanaea[168], Auranitis/Jabal Hauran[169] ve Gaulanitis/Golan Tepeleri'ni[170] vermiştir.[171]

Herod'un ilk doğan oğlu olan Arkhelaus, Antipas ile aynı anneden dünyaya gelmiştir. Arkhelaus, kardeşi Antipas gibi Roma'da eğitim görmek için on dört yaşında Yehuda'dan ayrılmıştır.[172] Arkhelaus, Herod'un ölümü sonrası herhangi bir muhalefetle karşılaşmamıştır. Halk, Herod'un zalimliklerinden sonra oğlu

---

[165] M.Ö. 46–M.S. 9 yılları arasında yaşamış, İmparator Augustus'un komutası altında görev yapmış devlet adamı ve generaldir. Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire*, s. 569.

[166] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 78.

[167] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 154.

[168] Günümüzde Ard-el-Bathanyeh yerleşim yerine ismini veren, batısında Golan Dağları, kuzeybatısında Hermon Dağı, güneydoğusunda Ḥauran Dağları ile sınırlı bölgenin adıdır. https://religion.fandom.com/wiki/Batanaea (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

[169] Lübnan'ın kuzeyinde yer alan volkanik bir platodur. Joseph Jacobs-Max Schloessinger, "Hauran", *Jewish Encyclopaedia*, Vol. 6, 265, s. 265. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

[170] Golan Tepeleri, İsrail'in kuzeybatısı ile Suriye'nin güneybatısında yer almaktadır.

[171] Schäfer, *The History of the Jews in the Greco-Roman World,* s. 120.

[172] Richard Gottheil-Louis Ginzberg, "Archelaus", *Jewish Encyclopaedia*, Vol. 2, 78-79, s. 78. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

Arkhelaus'a kısa sürede tabi olmuştur. Buna karşılık yeni kral olan Arkhelaus halkın isteklerini dikkate alacağını söylese de zamanla halktan uzaklaşan, halkın sözlerine dikkate almayan bir siyaset izlemiştir. Babasının aksine devlet yönetiminde yeteneğini zayıf olan Arkhelaus, halkın gözünde despot olarak görülmüştür.[173] Acımasız ve zalim bir yönetim sergileyen Arkhelaus, iktidarını sağlamlaştırmak için komplocu ve iki yüzlü davranışları ile tanınmıştır. Ne var ki babası için geleneksel yedi günlük yas ilan etmesine rağmen kutlama düzenlemeyi de ihmal etmemiştir.[174]

Herod'un imar faaliyetlerini miras olarak devam ettiren Arkhelaus, Eriha'daki Kraliyet Sarayı'nı restore ettirerek kendi adını verdiği bir şehir inşa ettirmiştir. Ferisiler ile iyi ilişkiler içinde olan Arkhelaus, sikkelerin üzerinde herhangi bir büst koydurmaktan sakınmıştır. Halkın şikayetleri üzerine Başkohen Joezer'i görevden almamış, böyle bir kararı almadan önce İmparatora danışmanın gerekliliğini vurgulaşmıştır. Zaman zaman yaşanan isyanları da kanlı bir şekilde bastırmış, binlerce Yahudinin ölümüne neden olmuştur. Arkhelaus'un zalimlikleri neticesinde halk ile arasındaki ilişki de kopma noktasına gelmiştir. Bunun üzerine Roma'da yaşayan Herodianlar ile Yehuda'da ikamet eden Arkhelaus karşıtları birleşerek İmparatora şikayet etmişlerdir. Octavianus, kendisine bağlı bir monerşinin Roma'ya bağlı bir eyaletten daha akıllıca olduğuna düşünerek Arkhelaus'u, Gazze, Gadara ve Hippus şehirleri dışında, Samiriye ve İdumea'nın yöneticisi yapmıştır.[175] Ancak aristokrat ve halk kesiminin şiddetli protestoları dinmemiş, neticede Arklelaus Roma'ya çağrılmıştır. Octavianus tarafından cezaya çarptıralan Arklelaus, Galya/Fransa'ya sürgün edilmiştir.[176] Böylelikle Arkhelaus'un, iktidarı boyunca amaçladığı Yahudi bağımsızlığını sağlama düşüncesi de son bulmuştur.[177] Roma, Arkhelaus'un ölümü sonrasında Yehuda bölgesinin statüsünü değiştirerek kendisine bağlı bir bölge haline getirmiştir.[178]

Herod'un diğer oğlu Antipas, kişilik olarak halkına zaman zaman özgürlükler

---

[173] Flavius, *The Antiquities of the Jews*, XVII/339-344.
[174] Gottheil-Ginzberg, "Archelaus", s. 78.
[175] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 80; Gottheil-Ginzberg, "Archelaus", s. 78.
[176] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 79-80.
[177] Gottheil-Ginzberg, "Archelaus", s. 79.
[178] Goodman, "*Judaea",* s. 750-751.

tanıyan bir lider olarak tanınmıştır. Annesinin Malthace isimli Samari bir kadın olduğu bilinmektedir. Ne zaman doğduğu kesin olmamakla birlikte M.Ö. 20 yılından öncesi olduğu tahmin edilmektedir. Antipas, ailesinin pek çok üyesi gibi Roma'da eğitim görmüş, babası gibi iyi bir siyasetçi olarak halkını yönetmiştir. Antipas'ın ölümü M.S. 39'da gerçekleşmiştir.[179]

Antipas, tetrarşi yönetimi sırasında birkaç kez topraklarını genişletme siyaseti yürütmüştür. Ancak Antipas'ın bu girişimleri sonuçsuz kalmış, İmparator Caligula hakimiyetini daha da genişletmiştir.[180] Yeni Ahit'te kral olarak bahsedilmesine[181] rağmen Antipas, genellikle tetrarch[182] olarak bilinmektedir.[183]

Antipas'ın bir yönetici olarak en temel gayesi, şehirlerin imar faaliyetlerini desteklemesidir. Yönetimi sırasında Perea'nın güneyindeki Beth-Haran/Aram[184] şehrini yeniden inşa ettirmiş, Sepphoris şehrini de büyütmüştür. Ölü Deniz'in doğusunda yer alan Machearus Kalesi'ni[185] kasabaya dönüştürmüş, insanlara yeni yaşam alanları açmıştır. Bu kale içerisinde kendisine de bir saray inşa ettirmiştir. Antipas, Celile'de bulunan Tiberya kasabasını Yahudi bir yerleşim özelliğinden çok Yunan şehir hayatına göre dizayn edilmiştir. Zamanla Tiberya kasabası büyüyerek şehir halini almış Celile'nin başkenti olmuştur.[186] Antipas'ın görkemli sarayı, closiumlar, duvarlara işlenen süslemeler, 600 kişilik konsey ve on iki kişiden oluşan komitenin varlığı gibi örneklerle Yunan hayat tarzı Tiberya'da yaşatılmaya çalışılmıştır.[187]

Yahudiler arasında Herod ailesine hep şüphe ile bakılmıştır. Bu yüzden Antipas, Yahudiler arasında popüler bir yönetici olarak kabul edilmemiştir. Ancak

---

[179] Milwitzky, "Antipas", s. 638.

[180] Schäfer, *The History of the Jews in the Greco-Roman World,* s. 340-353.

[181] Markos, 6-14.

[182] Bir eyaletin dörtte birini yöneten vali; valilik veya krallık, bağımlı yöneticidir. https://www.britannica.com/topic/tetrarch-ancient-Greek-official (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

[183] Milwitzky, "Antipas", s. 638.

[184] Bu şehir daha sonra Augustos'un eşinin ismine istinaden Livia olarak değişmiştir. Morris Jastrow-Frants Buhl, "Beth-Aram", *Jewish Encyclopaedia*, Vol. 3, 119, s. 119. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

[185] Ürdün Nehri'nin güneydoğusunda yer alan ve Hz. Yahya'nın infaz edildiği bir tepe sarayıdır. Richard Gottheil-Samuel Krauss, "Machearus", *Jewish Encyclopaedia*, Vol. 8, 245, s. 245. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

[186] Schäfer, *The History of the Jews in the Greco-Roman World,* s. 340-353.

[187] Milwitzky, "Antipas", s. 639.

buna rağmen Antipas, Yahudi inançlarına göre hareket etmiş, bayramlara katılmıştır. Bastırdığı sikkelerde büst olmamasına rağmen sarayının duvarlarını hayvan figürleriyle süslemiştir. Ayrıca Antipas, Hz. İsa'nın yargılanmasıda rol oynamıştır.[188] Luka İncili'nde de kendisinden tilki olarak bahsedilmektedir.[189]

Herod'un diğer eşinden dünyaya gelen oğlu Philippos, M.Ö. 4 yılında doğduğu, M.S. 34 yılında öldüğü tahmin edilmiştir.[190] O, Herod'un diğer oğulları gibi iç karışıklık veya sorunlarla uğraşmamıştır. Bunun en büyük etkisi yönetimi altında bulunan halkın çoğunluğunun Grek ve Syria vatandaşı olmasıdır.[191] Kral Arkhelaus'un Roma'ya gitmesi üzerine naip olarak Yehuda'yı idare etmiştir. Ancak kendisi de Roma'ya gittiği, Octavianus'la görüştüğü bilinmektedir. Neticede Augustos, Philippos'a yönettiği topraklara Auranitis bölgesini de vermiştir.[192]

Philippos, iktidarı döneminde kardeşleri gibi zalim ve vahşice tavırlardan uzak durmuştur. O, aksine barışçıl ve adil bir tetrarch olarak tanınmıştır. Kurdurduğu yeni şehirlerde ve bastırdığı paralarda Roma ile her daim iyi ilişkilerini yansıtmıştır. Lübnan sınırlarında yer alan Paneas[193] şehrini Augustos/Octavianus onuruna Caesarea olarak isimlendirmiş ve şehrin sınırlarını genişletmiştir. Bu şehir deniz kenarında yer alan Caesarea ile isim benzerliği taşıdığı için daha sonra Caesarea Philippi[194] olarak değiştirilmiştir.[195] Roma ile ilişkilerini daha da arttırmak adına Bethsaida'yı[196] yeniden inşa ettirmiştir. Akabinde Octavianus'un kızının onuruna Julias olarak değiştirmiştir. Bastırdığı paralarda İmparator Octavianus, İmparator

---

188 Milwitzky, "Antipas", s. 639.

189 "Tam o sırada bazı Ferisiler gelip İsa'ya, 'Buradan ayrılıp başka bir yere git. Herodes seni öldürmek istiyor' dediler. İsa onlara şöyle dedi: "Gidin, o tilkiye söyleyin,…"", (Luka, 13/31-32.)

190 Joseph Jacobs-Schulim Ochser, "Philip", *Jewish Encyclopaedia*, Vol. 9, 680, s. 680. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

191 Rachel Barkay, "Roman Influence on Jewich Coins", *Judaea and Rome in Coins 65 BCE - 135 CE" Papers Presented at the International Conference Hosted by Spink*, (September 2012), 19-26, s. 22.

192 Jacobs-Ochser, "Philip", s. 680.

193 Golan Tepeleri'nin kuzeyinde, Hermon Dağı'nın eteklerinde yer alan Yunan tanrısı Pan ile ilişkilendirilen antik bir bölgedir.

194 Hermon Dağı'nın güneybatısında yer alan eski bir Roma kenti olarak bilinmektedir.

195 Jacobs-Ochser, "Philip", s. 680.

196 Bethsaida, Yeni Ahit'te bahsedilen bir yerdir. Rabbinik literatürde Ṣaidan olarak geçmektedir. Bethsaida, havariler Petrus, Andrew ve Philip'in memleketi olarak da bilinmektedir. Yuhanna, 1-14; Morris Jastrow-Frants Buhl, "Bethsaida", *Jewish Encyclopaedia*, Vol. 3, 124-125, s. 124. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

Tiberius[197] tasvirlerini ve kendi portresini basan ilk Yahudi olarak bilinmektedir.[198] Philippos, İmparator Tiberius döneminde ölmüştür. Ölümü sonrası tüm toprakları Syria vilayeti olarak birleştirilerek, M.S. 37 yılında Büyük Herod'un torunu olan Herod Agrippa'ya verilmiştir.[199]

M.S. 26 yılında Roma, Yehuda bölgesine Pontus Pilatus'u[200] vali olarak atamıştır. Tarihte Hz. İsa'nın yargılanması sırasında oynadığı önemli rolü ile tanınmaktadır. Acımasız ve zalim olarak bilinen Pilatus, valiliğinin ilk günlerinde Yahudilerin eleştirisine maruz kalmıştır. Zira Pilatus, Kudüs'e Roma'dan birçok heykel getirterek şehrin çeşitli yerlerine diktirmiştir. Yahudilerden oluşan bir grup temsilci, Pilatus'u ikna etmek üzere görevlendirilmiştir. Pilatus, Yahudilerin inançlarından ve kargaşanın çıkmaması için faaliyetlerinden vazgeçmiştir. Roma dünyasında var olan imar çalışmalarına özel bir ilgisi olan Vali Pilatus, bayındırlık işlerine önem vermiştir. Her yetenekli vali gibi O'da kendisini Roma'ya ispatlamak için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu amaçla Pilatus, Yahuda'ya yol, liman, köprü, gibi kamuya yarar birçok imar çalışmasında bulunmuştur. Kudüs ve çevresindeki en büyük problemin su kaynaklarının yetersizliğinden dolayı su kemerleri inşa ettirmiştir. Vali Pilatus, bu imar çalışmaların masraflarını karşılamak için mabedin hazinesini dahi yağmalamıştır.[201]

2. 2. Kültürel ve Sosyal Açıdan Yehuda Bölgesi

II. Mabet döneminde Yehuda bölgesinin sosyal ve kültürel anlamda gelişim ve değişimi, Büyük İskender'in seferleri sonucunda yaşanmıştır. İskender, Gazze ve Tyre[202] Savaşları neticesinde Yehuda'yı kendi topraklarına dahil etmiştir. Böylelikle İskender'in, Makedonya'dan Hindistan'a olan askeri harekatı birçok medeniyetin etkilenmesine sebep olmuştur. Yehuda bölgesi de İskender sonrasında köklü bir değişime uğrayarak Helen kültürünü tanımaya başlamıştır. Helenizm'in kültürel

---

[197] Augustus'un ardından Roma İmparatorluğu tahtına çıkan ikinci İmparatordur.

[198] Barkay, "Roman Influence on Jewich Coins", s. 22; Jacobs-Ochser, "Philip", s. 680.

[199] Jacobs-Ochser, "Philip", s. 680.

[200] M.S 26-36 yılları arasında Roma İmparatorluğu'nun Yehuda eyaletinin yöneticiliğini yapmıştır. Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire,* s. 443.

[201] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 82.

[202] Günümüzde Lübnan sınırlarında yer alan Tyre, Sur şehri olarak bilinmektedir.

anlamda kalıcığını sağlamak adına Yehuda'nın birçok şehrine Zeus, Athena, Artemis, Apollon, Pan gibi Yunan tanrılarının heykelleri ve tapınakları dikilmiştir.[203]

2. 2. 1. Kültürel Açıdan Yehuda Bölgesi

II. Mabet dönemi sonrasında Helen kültürü, Yehuda bölgesinde hemen hemen her alanda kendisinden söz ettirmiştir. Buradan hareketle Helenizm'in, Yehuda'da baskın kültürü temsil ettiğini söylemek güç olmayacaktır. Helen kültürü en bariz şekilde Yunancanın tercih edilen dil olmasıyla yayılmaya başlamıştır. Öyle ki Yehuda bölgesinde yaşam süren toplulukların ortak dili haline gelen Yunanca, sosyal yaşamı derinden etkilemiştir. Şehirlerin birbiriyle olan ticaret ağlarının artması, resmi yazışmaların Yunanca olması, farklı coğrafyalardan gelen tüccarların Yunancayı tercih etmesi gibi nedenler Helen kültürünü bölgede daha işlevsel hale getirmiştir.[204]

Yehuda'nın kozmopolit nüfusu içinde Yunanca kısa sürede insanların tercih ettiği lisan haline gelmiştir.[205] Sinagoglar haricinde hemen hemen her kurumda, yönetici ve aristokrat sınıf üyelerinin yazışmalarında, ekonomik terimlerde mezar taşlarında Yunanca kullanılmıştır. Bununla birlikte Başkohen ve mabet görevlileri, yüksek rütbeli askerler de Yunanca konuşmuşlardır. Böylelikle Yehuda bölgesinde konuşulan Aramice, İbranice ve Kıptice gibi kadim diller popülaritesini zamanla kaybetmiştir.[206]

Yunancanın hakim olmasıyla birlikte Yehuda'nın şehir isimlerinde de değişiklik yaşanmıştır. Sebaste,[207] Apollonia/Arsuf,[208] Caesarea Panias, Tiberias/Tiberya gibi şehirlerin isimleri değişikliğe uğramıştır. Aynı zamanda birçok şehir Yunan şehir stiline göre tekrardan dizayn edilmiştir. Kudüs dahil birçok Yehuda şehri, Yunan şehir stiline göre dönüşmüştür.[209]

Helenizm'in bölgeye etkilerinden biri de Yahudi yüksek mahkemesi olan

---

[203] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 39.

[204] John Riches, "The Political, Economic, Social and Cultural Context of First-Century Palestinian Judaism", *In the World Jesus: First-Century Judaism in Crisis (Understanding Jesus Today),* (1990), 10-29, s. 18-19.

[205] Riches, "First-Century Palestinian Judaism", s. 27.

[206] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 58-59.

[207] Nablus şehrinin kuzeybatısında yer alan bir Filistin köyüdür.

[208] Günümüzde Tel Arshaf olarak adlandırılan arkeolojik sit alanıdır.

[209] Riches, "First-Century Palestinian Judaism", s. 18-19.

Sanhedrin'in isimlendirilmesidir. Yahudilerin yüksek dini mahkemesi Sanhedrin, Yunan şehir konseyi olan Synedrion'dan türemiştir. Hz. Musa dönemine kadar eski bir tarihi geçmişi olduğuna inanılan din adamları konseyi, Sanhedrin olarak ilk defa Selefki kral III. Antiokhos döneminde adlandırılmıştır. Roma'nın Yehuda bölgesini ele geçirmesine kadar Sanhedrin işlevini kaybetmemiştir.[210]

Yunancanın etkisi ile kültürel bağlamda ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerin en bariz görüldüğü yerlerden biri de Kudüs şehridir. Kudüs, Yehuda'nın en yoğun ve kozmopolit nüfus yapısına sahip şehri olmuştur.[211] Ayrıca Yahudilerin hac bayramları olan Fısıh/Pesah,[212] Sukot[213] ve Şavuot'u[214] icra ettikleri şehir olarak da tanınmaktadır. Yahudilerin dini ve sosyal yaşamında önemli bir şehir de olsa Helenizm etkisinden kurtulamamıştır.[215] Öyle ki şehrin belli başlı yerlerine dikilen heykellerin varlığından söz edilmiştir.[216]

Helenizm, aristokrat ve yönetici sınıfı da etkilemiş, son derece Yunan kültürüne empoze olmuşlardır.[217] Kendilerinin ve soylarından gelenlerin Yunan tarzı bir eğitim almaları için çabalamışlardır.[218] Yunan kültürünün tekelinde olan eğitim metotları, Helenizm'in propagandası haline gelmiştir. Zira Helen kültürünün muhafazası için Yunan eğitimi, sorumluluk bilincine sahip iyi yurttaşlar yetiştirmek için elzem bir iş olarak görülmüştür. Yunan eğitimi, üç farklı yaş grubuna göre düzenlenmiştir. 7-14 yaş aralığı ilk eğitim olarak düzenlenmiştir. Başarılı olanlar, 15 yaşında iki yıllık bedensel eğitimin yoğun olduğu bir eğitime tabi tutulmuştur. 17

---

[210] Wilhelm Bacher-Jacob Zallel Lauterbach, "Sanhedrin" *Jewish Encyclopaedia*, Vol. 11, 41-44, s. 41. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

[211] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 41-59.

[212] Mısır'da kölelikten kurtarılan İsrailoğullarının göç hikâyesi anılmaktadır. Pesah veya Hamursuz Bayramı olarak da isimlendirilmiştir. Nisan ayının 15. günü başlayan bayram, 7 veya 8 gün sürmektedir. Yusuf Besalel, "Pesah", s. 498-501.

[213] Çadırlar bayramı olarak adlandırılan Sukot, Tişri ayının 15. günü kutlanır. Bayram, 7 gün sürmektedir. Besalel, "Sukot", s. 647.

[214] Genelde Mayıs ya da Haziran ayının ilk yarısına denk gelen Şavuot bayramı, Sivan ayının 6. günü kutlanmaktadır. Tanrı tarafından Sina Dağı'nda toplanan İsrailoğullarına Tevrat'ın verilmesi kutlanmaktadır. Besalel, "Şavuot", s. 664-665.

[215] Riches, "First-Century Palestinian Judaism", s. 22.

[216] Daniel Sperber, *The City in Roman Palestine*, New York: Oxford University Press, 1998, s. 28.

[217] Siegfried-Gottheil, "Hellenism", s. 336.

[218] Martin Hengel, *The Hellenization of Judaea in the First Century after Christ*, London: SCM Press, 1989, s. 30.

yaşına gelen erkekler, Yunan tanrıları adına yapılan yeminlerin yer aldığı ephebate olarak adlandırılan törenlerle mezun olmuşlardır.[219] Yunan kültürünün etkisine bağlı olarak okulların yanında farklı kurumlar da kurulmuştur. Fiziksel becerilerin sergilendiği ve geliştirildiği atletizm eğitimi yaygınlık kazanmıştır.[220] Halka açık bir şekilde arenalarda tiyatrolar ve oyunlar sergilenmiştir.[221]

Yunanca, Yahudiler arasında günlük yaşamın tercih edilen dili olmasının yanında Kutsal Kitap'ın çevirisinde de etkili olmuştur. M.Ö. 285-247 yılları arasında Ptolemy Philadelphus[222] döneminde İskenderiye'de Kutsal Kitap Yunancaya çevrilmiştir. Helenizm'e empoze olan Yahudiler arasında Kutsal Kitap'ın Yunanca çevirisi büyük saygı görmüştür. Kaldı ki onlar Yunancaya olan hayranlığını gizlemeyerek, Kutsal Kitap'ın çevirisinin yapılabileceği tek dilin Yunanca olabileceğini iddia etmişlerdir.[223]

Helen etkisi ile Yehuda bölgesinde Yunan egemenliğine dayalı edebiyat türemiştir. Yıllarca süren edebiyatın değişim ve gelişimiyle Yahudi inanç ve gelenek içinde Josephus Flavius gibi büyük bir tarihçi de yetiştirmiştir. Yahudiler, Yunan etkisiyle Homeros'un yorumlama tekniklerinden de yararlanarak kutsal yazıtların yorumlanmasında gelişim katetmişlerdir.[224] Helenizm, Yehuda bölgesinde Yunan felsefesinin yayılmasının da önünü açmıştır. Yunan kültürünün tanıtımı için iyi bir araç olan Yunan müziği, sınırların genişlemesiyle her yere ulaşmıştır. Yunan sanatı ve müzik terimleri Yunanca ile birlikte uzun bir süre Yehuda bölgesinde kullanılmaya devam etmiştir.[225]

Helenizm, Yehuda bölgesinin mimarisini de etkilemiştir. İhtişamlı yapılar, geniş avlulu evler, daha önce görülmemiş süslemeler Helen kültürünün etkisi ile yapılmıştır. Kudüs ve çevre şehirlerinde inşa edilen büyük konaklar dönemin

---

[219] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 66.

[220] George Gotsis-Gerasimos Merianos, "Early Christian Representations of the Economy: Evidence from New Testament Texts," *History and Anthropology*, Vol. 12, (2012), 467-505, s. 475.

[221] Riches, "First-Century Palestinian Judaism", s. 27.

[222] Romalı Triumvir Marcus Antonius'un ve Ptolemeler Kraliçesi VII. Kleopatra'nın en küçük çocuğudur. Suriye, Fenike ve Kilikya hükümdarı olarak tanınmaktadır. https://www.britannica.com/biography/Ptolemy-Philadelphus (Er. Tar.: 30. 01. 2022).

[223] Siegfried-Gottheil, "Hellenism", s. 336.

[224] Riches, "First-Century Palestinian Judaism", s. 27-28.

[225] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 41.

modasına uygun olarak Helenist bir tarzda inşa edilmiştir.[226] Kudüs'te inşa edilen bu konakların ihtişamına kapılan insanların hayranlığı Yeni Ahit metinlerinde dahi yer almıştır. Markos bölümünde, harika taşlardan ve büyüklüğünden etkilendikleri yapılar bahsedilmektedir.[227]

İnşa edilen birçok mekan, Helenizm etkisiyle freksler ve mozaikler ile bezenmiştir.[228] Aynı zamanda stoa[229] ve exedra[230] gibi mimari terimler de günlük dilde yer edinmiştir.[231] Şehirlerin tekrar kurulması, Yunan stiline göre dizayn edilmesi gibi durumlar, Roma döneminde yoğunlaşmıştır. Roma'nın hakimiyeti sırasında tiyatrolar, okullar, arenalar ve hipodromların sayısı artmıştır. Roma döneminde ilk hipodromlar Herod tarafından Kudüs, Caesarea ve Eriha'da inşa edilmiştir. Bu hipodromlarda farklı yarışmalar sergilendiği için tek bir mimari plan üzerine kurulmamıştır. Şehirlerin büyüklüklerine göre inşa edilen hipodromlar genel olarak 10-16 bin kişinin rahatlıkla izleyebilecekleri şekilde tasarlanmıştır. En büyük hipodrom Ceasarea şehrinde inşa edilmiştir.[232]

Yahudiler arasında Helen kültürüne uyumlu bir hayat tarzı yaşayanlar olduğu gibi karşı çıkanlar da olmuştur. Helen kültürüne karşı çıkanların endişesi, asimile olma korkusundan kaynaklanmıştır. Kaldı ki Helen kültürü, dini inanca sıkı sıkıya bağlı olan bir Yahudi için putperestlik olarak algılanmıştır.[233] Helen etkisi ile yapılan her işin necis olduğu söylenmiş, helenist olanların ürettikleri mallardan tüketmekten sakınmışlardır. Helenizme karşı çıkan Yahudiler, ırkdaşlarının Helen kültürüne bakış açılarını değiştirmek adına çeşitli tehditlerde dahi bulunmuşlardır. Onlar, oğullarına Yunancayı öğretenlerin domuz besleyenler ile aynı günaha gireceklerini iddia

---

[226] Riches, "First-Century Palestinian Judaism", s. 21.

[227] İsa Tapınaktan ayrılırken, öğrencilerinden biri O'na, "Öğretmenim" dedi. "Şu güzel taşlara, görkemli yapılara bak!" Markos, 13/1.

[228] Riches, "First-Century Palestinian Judaism", s. 21.

[229] Yönetim ve ticaret merkezleri olarak kullanılan Stoa, halka açık, sokak ya da agoranın yanında yer alan üstü kapalı, sütunlu galerilerdir. Ackermann vd., *Encylpedia of World History*, s. 191-192.

[230] Genellikle bir binanın cephesine yerleştirilen veya serbest duran yarım kubbe ile taçlanan yarım daire biçimli bir mimari girintidir. https://www.britannica.com/technology/exedra (Er. Tar.: 07. 02. 2022).

[231] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 43.

[232] Sperber, *The City in Roman Palestine*, s. 85, 151.

[233] Siegfried-Gottheil, "Hellenism", s. 336

etmişlerdir.[234]

Helenizm'i benimseyen Yahudiler ise elde ettikleri makamları korumak, yaşam tarzlarından ödün vermemek adına Yunan kültürüne boyun eğmişlerdir. Yahudilerin aristokrat sınıfı, yabancı efendilerinden emir alma konusunda sorun yaşamamışlardır. Genellikle varlıklı aileler arasında etkisi hissedilen Helenizm, Yehuda'da yaşanılması gereken bir moda olarak görülmüştür. Yahudiler, Yunan kültürüne olan karşıtlığı zamanla hafifleyerek farklı bir yol aramışlardır. Kendi inançlarıyla Helen kültürü arasında bir uyum arayışına giren Yahudiler, aralarındaki benzerlikler üzerinden yararlanmışlardır.[235] Yahudi erkekler, atalarından miras kalan isimleri terk etmişlerdir. Onlar, Yunan isimleriyle anılmayı tercih etmişler, bu durumdan hoşnut olduklarını dile getirmişlerdir. Başhoken dahi bu durumdan etkilenerek, Joshua ismini Jason olarak değiştirmiştir. Hz. İsa'nın yaşadığı dönemde de Helen etkisini görmek mümkündür. Hz. İsa'nın havarileri olan Andreas ve Filipus, Yahudi olmalarına rağmen Yunan isimleri almaları Helen etkisinin sonuçlarındandır.[236]

2. 2. 2. Sosyal Açıdan Yehuda Bölgesi

Yehuda bölgesinin sosyal yaşamını, bölgenin en kalabılık nüfusuna sahip Yahudiler üzerinden anlamak mümkün olabilmektedir. Yahudilerin sosyal yaşamında aile, yüzyıllar boyunca çeşitli kurallarla korunmuştur. Erkek egemen bir yapıda kurulan aile ilişkilerinde kocanın kadın üzerinde söz sahibi olduğu bilinmektedir. Yahudi aile ilişkilerine göre kadın önce babasının sonra kocasının idaresi altında yaşamak zorunda kalmıştır. Yahudi yaşamında kadının dini ritüellerini yerine getirmesinde de erkeğin iznine bağlanmıştır. Evliliklerinde kadının rızası gözetilmesine rağmen tamamen özgür bir tercihe sahip olduğu söylemek güçtür. Erken yaşlarda evlendirilen kız çocukları ortalama on iki yaşından itibaren nikahlandırılmaya başlanmıştır.[237]

Yahudi sosyal yaşamında cinsiyet, aile içinde rolleri ve işlevleri belirleyen temel durum olarak görülmüştür. Aynı zamanda çocukların doğum sırası da önemli

---

[234] Riches, "First-Century Palestinian Judaism", s. 27.
[235] Riches, "First-Century Palestinian Judaism", s. 28.
[236] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 40-43.
[237] Isidore Singer vd., "Marriage" *Jewish Encyclopaedia*, Vol. 8, 335-340, s. 336-337. (Er. Tar.: 05. 02. 2022).

olduğu için ilk doğan erkek diğerlerine göre daha ayrıcalıklı bir yaşam sürmüştür. Ancak sosyal tabaka sadece aileden gelen birtakım ayrıcalıklarla sınırlı kalmamıştır. Bir Yahudi kadını, kendi mülkiyetini elinde tutmasına rağmen evliliği devam ettiği sürece kocasının kontrolü altında yaşamıştır. Evlilik sözleşmesi olarak da adlandırılan ketubah kadının boşanması durumunda güvencesi olarak kadının himayesinde kalmıştır. Bu belge her iki tarafında evlilik boyunca uyması gereken kuralları kapsamaktadır.[238] Koca, karısının başına gelen herhangi bir sorunu çözmekle yükümlü hale gelmiştir. Kadının vefat etmesi durumunda cenaze işlemlerinin kocası tarafından yapılmıştır. Yahudi hayatında kadının kocasına karşı görevi ise, ev işlerinin ağırlıklı olduğu bilinmekle birlikte yün işçiliği de yapması beklenilmiştir. Yahudiliğin aile yapısına göre kadın, çocuklarının ilk eğitimcisidir. Kadının dini inanç içerisinde ise Fısıh/Pesah yemeğini hazırlamak, evdeki dini kurallara hassasiyet göstermek gibi farklı görevler üstlenmiştir.[239]

Yahudi kültüründe kadın, genellikle gevşek kollu, dökümlü elbiseler tercih etmiştir. Kadınların yüzünü örtmesi, vücudun tamamının tek tip bir kıyafetle kapatılması dönemin kültüründe yer almamıştır. Evli bir kadın ile bekar bir kadın arasında saçlarının örülmesi veya serbest bırakılması konusunda farklılıklar yaşanmıştır. Bekar kızların saçlarını serbest bıraktığı, evli olanların ise örgülü bir saç stilini tercih etmesi dönemin sosyal yaşamında görülmüştür. Zira örgülü saç, kadının kocasına olan itaatini temsil etmiştir.[240]

Yehuda bölgesindeki nüfus yapısında halkın çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşamını sürdürmüştür. Ortalama bir yaşam standartını yakalayan Yehuda sakinleri, günlük tüketim listesinde tahıl, fasulye, soğan, salatalık gibi kolaylıkla üretilebilecek besinler yer almıştır. Bu da bizlere gösteriyor ki kırsalda yaşayanların beslenme alışkanlıkları yetersiz ve dengesiz olmalıdır. Bunların yanında meyve ve hayvansal ürünler daha az sıklıkla tüketilen ürünler olduğu bilinmektedir. Şehirlerde yaşayan insanların ise doğal olarak farklı bir yaşam sürmüşlerdir. Bu kişiler, zengin, refah bir hayat içinde büyük ve lüks olarak tasarlanmış evlerde yaşamışlardır. Pahalı

---

[238] Jeremias, *Jeruselam in the Time of Jesus*, s. 360.

[239] Julia Neuffer, "First-Centuary Cultural Background in the Greco-Roman Empire" *In Symposium on the Role of Women in the Church,* (ed. Gordon M. Hyde), (2013), 1-13, s. 2-4.

[240] Neuffer, "*First-Centuary Cultural Background in the Greco-Roman Empire"*, s. 3.

mermerler, freskler, mozaikler ile süslenen duvarlar, geniş avlular, pahalı halılar, camlar ile inşa edilen konaklarda ikamet edilmiştir. Dönemin modasına uygun olarak evin hanımı ve erkeği mor renkli elbiseler ve ipekten yapılmış kumaşları tercih etmiştir. Beslenme alışkanlıklarında keçi, kuzu, buzağı, balık ve kümes hayvanları ile baharatlar yer almıştır.[241]

Kırsal bölgelerde evler, çatılarına dışarıdan bir merdiven yardımıyla çıkılan, genellikle tek katlı ve sade bir görünümde inşa edilmiştir. Kiralık olarak da ikamet edinilen bu evler avlulu olarak da tasarlanmıştır. Damlarında kurutulacak tahıl veya meyvelerin yer aldığı bölmeler yapılmış, evlerin içi ise tahta veya taştan döşenmiştir. Evlere ayakkabılarla girmenin adaba uygun olmayan bir davranış olarak görülmüştür. Çeşitli eşyaları bir arada tutmak için ahşap sandıklar kurulmuştur. Evlerin kapılarının yanında birkaç daldan oluşan yapraklı hoş kokulu çalılar koyulmuştur.[242]

Roma dönemi Yehuda bölgesinde zenginliğin ve refahın bir göstergesi olarak parfüm benzeri hoş kokular üretilmiştir. Bu kokular, en rağbet edilen Balsam[243] ve Mür[244] gibi endemik çiçeklerden elde edilmiştir. Balsam, Roma İmparatorluğun dönemi boyunca elde edilmesi zor olan bir bitki olarak tanınmıştır. Arabistan bölgesinden ithal edildiği, uzun yollardan ve birçok elden geçmesinden ötürü pazarlarda yüksek fiyat biçilmiştir. Balsam ve Mür'ün tropikal bir bitki olması sebebiyle Yehuda'nın kuzey bölgelerinde yetişmesi daha kolay olmuştur. Yehuda içerisinde Balsam ve Mür'ün dikiminin yapıldığı tek yer, Ürdün Vadisi'dir. Bu yüzden Ürdün Vadisi topraklarının değeri de zamanla katlanarak artmıştır. Roma içinde değerli bir bitki olmasının yanında Yehuda bölgesini de temsil eden bir bitki olmuştur. Ancak iklim ve toprak yapısı itibarıyle fazla bir kazanç elde edilememiştir.[245]

Bölgenin sosyal yaşamına dair başka bir ipucu ise Roma'nın bölgede kurduğu

---

[241] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 51-53.
[242] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 52-53.
[243] Balsam, baharda açan, ortalama 45-55 cm. kadar büyüyen ve dipten sürerek yayılma eğilimi gösteren, donlara dayanıklı kalıcı bir bitkidir.
[244] İlaç yapımında ve parfümeride yararlanılan, kokulu, yapışkan bir reçine türüdür.
[245] Ze'ev Safrai, *The Economy of Roman Palestine,* London: Routledge, 1994, s. 83.

ilkel bir polis/bekçi teşkilatıdır. Yehuda bölgesinde ortaya çıkan kargaşaları bastırmak, şehirlerin, kasabaların, köylerin güvenliğini sağlamak adına Roma, bölgenin birçok noktalarında kontrolü sağlamak istemiştir. Yasadışı faaliyetlerde bulunan kişiler, Roma tarafından idare edilen hapishanelere konulmuştur. Dönemin ifadesine göre bu hapishaneler pilke olarak adlandırılmıştır. İşlenilen suçlara göre hapishanede geçirilen süre ve mekanlar ayarlanmıştır. Öyle ki mahkum, yıllarca karanlık bir hücrede veya gün ışığı ile aydınlanan mekanlarda kalmıştır. Miladi ilk yüzyıl itibarıyle Roma İmparatorluğunda ömür boyu hapse çarptırılma cezası görülmemiştir.[246]

Miladi ilk yüzyılda Yehuda bölgesinde tıp ilmi oldukça önemli hale gelmiştir. Doktorluk mesleği, sosyal tabaka içinde önemli bir konuma yükselmiştir. Kraliyet, aristokrat ve nüfuzlu ailelerin özel doktorları olduğu da bilinmektedir.[247] İnsanların tıp ilmine olan ilgileri diğer ilimlerinde öğrenilmesinin önünü açmış, bölgenin okuma-yazma bilenlerin oranları hakkında yorumlar yapılabilmiştir. Hz. İsa'nın döneminde okuma oranı %4 ile %10 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Yazma oranı ise bu oranın çok altında olduğu düşünülmektedir.[248]

2. 3. Yehuda Bölgesinin Ekonomik Durumu

Büyük İskender'in askeri seferlerinin etkisiyle Yehuda bölgesi çok yönlü ekonomik gelişme göstermiştir. Yehuda bölgesi genel olarak ticaret, tarım, lojistik, balıkçılık gibi ekonomi alanlarında gelişerek zenginleşmiştir.[249] Yehuda bölgesi, süreç boyunca Mısır, Mezopotamya, Suriye, Arabistan, Kıbrıs, Yunanistan, Rodos ve İonia/İyonya[250] ile ticaret ağına sahip olmuştur. Makedonya'dan Hindistan'a kadar olan ticaret ağının geçiş güzergahında önemli bir bölge haline gelmiştir. M.Ö. 3. yüzyılda Helen kültürünün etkisi ile Yehuda'nın birçok kıyı şehrine ve Şekem/Nablus ve Marisa/Maresha[251] gibi iç bölgelere koloniler kurulmuştur. Yunan

---

[246] Sperber, *The City in Roman Palestine*, s. 77-80.
[247] Jeremias, *Jeruselam in the Time of Jesus,* s. 18.
[248] Zafer Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller,* İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019, s. 598.
[249] Harland, "The Economy of First-Century Palestine", s. 519.
[250] İzmir ve Aydın illerinin sahil şeridine antik çağda verilen addır.
[251] Günümüzde Edom kentinde yer alan arkeolojik kazı alanıdır.

ağırlık ve uzunluk birimi, madeni paralar, hesaplama yolları, ticaret kuralları Yehuda'da kullanılmaya başlamıştır. Yunanlılarla birlikte Fenikeli denizciler de Yehuda ile yoğun bir şekilde ticaret ağına sahip olmuşlardır. Fenikeliler aracılığıyla Yehuda'ya lüks mallar, tahıl, çanak-çömlek gibi mallar taşınmıştır.[252]

2. 3. 1. Yehuda Bölgesinde Üretim

Yehuda bölgesinde ekonomik gelişim tarım üzerinden yaşanmıştır. Pers ve Makedonya dönemlerinde bölgede tarım faaliyetleri yapılmıştır. Ptolemeler döneminde ekonomi, sıkı bir denetim ile sürdürülmüştür. Ptolomeler'in asırlık egemenliği boyunca Yehuda bölgesinde devlet gözetimine bağlı ekonomik sistem kurulmuştur. Selefkiler ile mücadelenin temellinde ticaret yollarının egemenliğini elde etmek olsa da, Ptolemeler'in zenginlikleri tarıma dayandırılmıştır. Yehuda'da gerçekleştirilen buğday ekimi, düzenli bir şekilde planlanmış ve yürütülmüştür. Ptolomeler'in Yehuda bölgesinden elde ettikleri diğer ürünler, bitkisel yağlar, keten, tuz ve baharatlardır. Yehuda'daki ticari limanlara sahip olan Ptolomeler, ticari ağını Arabistan'a ve Basra Körfezi'ne kadar genişletmiştir. Tütsü, mür, aromatik mallar gemiler vasıtasıyla Yehuda'ya getirilmiştir.[253]

Roma döneminde ise ekonomik alanda devletin en büyük sermayesi vergiler olmuştur. Roma tarafından alınan vergiler, yıllara göre farklılık göstermiş, çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Roma'da vergiler, meslek gruplarına göre özel olarak toplanmıştır. Vergilendirme sisteminde en büyük payı kamu hizmetleri yer almıştır. Böylelikle şehirleri, kasabaları, köyleri bayındır hale getirmek için vergiler toplanmıştır. Roma aynı zamanda ordu ve donanmanın ihtiyaçlarını da halktan vergi toplayarak karşılamıştır.[254] Roma atadığı valilere de vergi toplama konusun tasarruf hakkı tanımıştır. Valilerin halktan topladığı vergiler genellikle köprü, liman, yolların yapımında kullanılmıştır. Tarım ürünleri üzerinden de toplanmış olan vergilerde, tahıl kaleminden onda bir, meyve ve şarap kaleminden ise beşte bir oranında ayarlanmıştır. Son olarak vergi sistemi içinde mülk ve cizye olmak üzere vergi

---

[252] Martin Hengel, *Judaism and Hellenism*, Tübingen: Fortress Press, 1973, s. 32.
[253] Hengel, *Judaism and Hellenism,* s. 34-37.
[254] Safrai, *The Economy of Roman Palestine,* s. 171.

alınmıştır.[255] Yahudiler bu denli ağırlaştırılmış vergi usülünu eleştirmekten ve karşı çıkmaktan geri kalmamışlardır. Yeni Ahit'te yer alan bir bölümde Ferisilerin, Hz. İsa ile vergi konusundaki tartışmaları yer almaktadır.[256]

Yehuda bölgesinde ekonomi, tarım üzerinden elde edilen gelirler üzerinden yürütülmüştür. Miladi ilk yüzyıl içinde tarım, daha önce görülmemiş seviyede gelişim göstermiştir. Tarımın önemi toprak üzerinden çeşitli gelirlerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Toprağın satılması, kiralanması, süreli-süresiz çalışma saatlerin ayarlanması gibi farklı durumlar ortaya çıkmıştır. Tarım aynı zamanda bölgenin gelişmesinde de etkili olmuştur. Su kemeleri, köprüler, su drenajları, yollar inşa edilmiştir. Su gücünü kullanmak ve uzun süre boyunca sudan istifade etmek amacıyla barajlar kurulmuştur. Tarımın bu denli gelişmesi, ihracat ve ithalat gibi kalemlerde de hareketliliğe yol açmıştır. Yehuda, bölgeler arası ticaret ağına sahip aktif bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. İhracat içerisinde en önemli payı tarımdan elde edilmiş ürünler kapsamıştır. Bölgeye has olarak başlıca zeytin, zeytin yağı, hurma ve baharatlar önemli tarım kalemleri olarak bilinmektedir. Hurma şarabı, Roma halkının taleplerinden dolayı önemi her yıl artmıştır. Ölü Deniz yakınlarında yetiştirilen Opobalasam[257] bitkisi de ihracatta etkili olan diğer tarım ürünüdür.[258]

Yehuda bölgesinde tarımdan elde edilen mahsuller temel ihtiyaçların karşılanması amacıyla üretilmiştir. Üretilen ürünler; buğday, arpa, darı ve pirinçtir. Bunun yanında elde edilen sebzeler arasında soğan, sarımsak, kabak, lahana, pancar vb. ürünler vardır. Yehuda'da üretimi yapılan meyveler ise; hurma, zeytin, incir ve üzümdür. Baklagiller olarak mercimek ve fasulye; baharatlar olarak da tuz, karabiber ve zencefil elde edilmiştir. Et, üretimi Yehuda bölgesi için önemli bir besin kaynağı olarak görülmüş, balık, inek, kuzu ve keçi gibi hayvanlardan faydalanılmıştır.[259]

Yehuda bölgesi ekonomik çalışma içerisinde balıkçılık önemli bir paya sahip olmuştur. O döneme ait elimizde net bir istatistiki bir veri olmasa da insanların

---

[255] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 85.

[256] "…Tanrı yolunu dürüstçe öğrettiğini biliyoruz. Sezar'a vergi vermek Kutsal Yasa'ya uygun mu, değil mi?..." Markos, 12/14.

[257] Opabalsam, Yemen, Güney Umman, Suudi Arabistan, Güneydoğu Mısır ve Sudan'da yetişen bir çalı türüdür.

[258] Safrai, *The Economy of Roman Palestine*, s. 48.

[259] Harland, "The Economy of First-Century Palestine", s. 515.

günlük beslenmeleri içinde balığın yer aldığı düşünülmektedir. Kaldı ki Yahudilerin Şabat yemeğinin düzenli olarak bir parçasıdır. Bölge halkının balık ihtiyacı, Celile Denizi'nden ve Tiberya'dan karşılanmıştır. Celile Denizi'nin batı tarafında balıkçılıkla geçimlerini sağlayan yerleşim yerleri kurulmuştur. Yehuda'nın kıyı kesimleri genel olarak balıkçılıkla geçinen şehirlerden oluşmaktadır. Bu şehirler, Beth Yerah/Khirbet Kerak,[260] Hamath/Hama, Magdala/Mecdel,[261] Ginossar/Ginosar[262] ve Kefar Nahum/Capernaum'dur.[263] Bu şehirlerdeki çok sayıdaki limanların varlığı balıkçılığın önemli olduğunun kanıtı olarak görülmüştür. Bu yerleşim yerlerinin oldukça sınırlı tarım arazilerin bulunması, bu şehirlerdeki insanların balıkçılıkta uğraşmalarına neden olmuştur. Yehuda'nın kıyı kesimlerinde yaşayanların çoğunun Yahudi olmadığı bilinmektedir. Buradan hareketle Yahuda'da balıkçılıkla uğraşanların çoğunun Yahudi olmadığı sonucu çıkarılabilir. Ptolemais şehrinin önemli bir balıkçılık merkezi olduğuna dair bilgiler de mevcuttur. Balıkçılığın gelişmesi, Roma'nın inşa ettiği yolların sağladığı konfor ve güvenlik sayesinde olmuştur. Bundan sebep balıkçılar, uzun mesafeler katetmiş, kırsal bölgelere kadar ticarete katkı sağlamışlardır.[264]

Balıkçılığın deniz haricinde büyük havuzlardan da elde edildiğine dair bilgiler mevcuttur. Kudüs ve Caesarea gibi büyük şehirlerde balık yetiştirilen havuzlarının varlığından bahsedilmiştir. Ancak bu havuzlar balıkların üretiminden çok eğlence ve lüks için tasarlanmış mekanlardır. Caesarea'da kazı çalışmalarında birkaç havuz gün yüzüne çıkarılmıştır. Kudüs'te var olan bu havuzlar zenginliğin göstergesi olarak görülmüştür. Balıkçılığın ekonomi içerisinde net olarak payının ne kadar olduğu bilinmemektedir. Ancak toplumun büyük bir kesminin uğraş alanı olması sebebiyle balıkçılık ekonomiye katkısı göz ardı edilmemiştir. Toplumun geneline hitap eden bu besin türü hemen hemen her şehirde rağbet görmüştür.[265]

---

[260] Günümüz Celile Denizi'nin güney kıyısında yer alan bir şehirdir.

[261] Tiberias'ın kuzeyindeki Celile Denizi kıyısında antik bir şehir olarak bilinmektedir.

[262] Celile Denizi'nin batı kıyısındaki Ginosar Ovası'nda bir yerleşim yeridir.

[263] Kefernahum, İsrail sınırları içerisinde Taberiye Gölü kıyısında bulunan tarihi bir köydür. Yeni Ahit'te, tövbe etmeyen şehirler arasında yer almaktadır. Matta, 11/23; https://www.britannica.com/place/Capernaum (Er. Tar.: 30. 01. 2022).

[264] Safrai, *The Economy of Roman Palestine*, s. 91.

[265] Safrai, *The Economy of Roman Palestine*, s. 92.

Herod'un iktidarı döneminde Yehuda bölgesi topraklarının çoğu Herod ailesine bağlanmıştır. Herod sonrası ise bu topraklar kişilere satılmıştır. Tarımın ekonomideki payının giderek artması toprakları elinde bulunduran kişilerin statülerini de etkilemiştir. Bu kesim, zenginliklerine zenginlik katmış, fakirlerin ellerindeki toprakları da mülklerine geçirmişlerdir. Zamanla toprağa bağlı bu zenginlik, oğullarına devredilen miras olarak görülmüştür. Böylelikle doğuştan zengin aristokrat bir kesim meydana gelmiştir.[266]

2. 3. 2. Yehuda Bölgesinde Ticaret

Yunan ve Fenikeli denizcilerin ticaret faaliyetleri ile Yehuda'da sanatsal anlamda gelişim göstermesinin önü açılmış, sanatta kullanılan nesnelere ilgi artmıştır. Yapılan kazılarda Gazze yakınlarında bulunan Attika[267] formuna sahip yatak ve sandalyelerin keşfedilmesi örnek gösterilebilir. Ayrıca diğer kültürden etkilenmiş olmasından dolayı Pers ve Suriye tarzı işlenmiş gümüş eşyalar da bölgede bulunmuştur. Yehuda'nın kıyı şeridinde pişmiş topraktan inşa edilen evler, Mısır ve Pers kültürünün etkisiyle yapılmış, zamanla evlerin tarzları ve yapı malzemeleri Yunan tarzına dönmüştür.[268]

Yehuda bölgesinin ithalat kaleminde Arabistan, Mısır hatta Hindistan'a kadar uzanan bir ekonomik ilişki geliştirilmiştir. Mabette kesilen hayvanların sınırlı olması sebebiyle Etiyopya ve Hindistan'dan canlı hayvan ithal edilmiştir.[269] Hindistan ve Tell El-Farama[270] olarak bilinen bölgeden ayrıca ince çarşaf getirilmiştir. Arabistan'dan altın, değerli taşlar, demir, bakır, tütsüler satın alınmış, bu tütsülerden Eski Ahit'te de bahsedilmiştir.[271] Büyük Herod döneminde ise Arabistan'dan aslanların getirildiği bilinmektedir.[272] Tire ve Leodikya'dan[273] giysiler, sandaletler;

---

[266] Harland, "The Economy of First-Century Palestine", s. 520-521.

[267] Antik Yunanistan'ın başkenti Atina'nın kuzey bölgesini tanımlayan toprak parçasıdır. https://www.britannica.com/place/Greece/Eastern-Greece-Thessalia-and-Attiki#ref297876 (Er. Tar.: 30. 01. 2022).

[268] Hengel, *Judaism and Hellenism,* s. 33-34.

[269] Harland, "The Economy of First-Century Palestine", s. 519.

[270] Pelusium, Dimyat şehrinin doğusunda yer alan antik bir liman şehridir.

[271] "Neden bana Saba'dan günnük, Uzak bir ülkeden güzel kokulu kamış getiriliyor?" Yeremya, 6/20.

[272] Jeremias, *Jeruselam in the Time of Jesus,* s. 37.

[273] Denizli ilinin kuzeyinde yer alan Laodikya, günümüzde antik kenttir. Lykos Irmağı'nın güneyinde kurulmuştur.

Kililya'dan ise keçi kılı ithal edilen mallar arasındadır.[274]

Yehuda'ya yakın bir bölge olan Samaria'da yapılan kazılarda çıkarılan çanak, çömlek gibi günlük kullanılan malzemeler Galya ve İtalya'da da rastlanmıştır. Yafa'da çıkarılan bir kavanozun üzerindeki Hadrumetum[275] damgası ise Yehuda'nın Kuzey Afrika ile olan ekonomik ilişkisini göstermektedir.[276]

Roma İmparatorluğu'nun Yehuda bölgesini ele geçirmesinin ardından bölgenin ekonomik sistemi değişmemiştir. Yehuda, birçok devletin ilgi odağı haline gelmiş, Akdeniz, Mezopotamya, Mısır ve Arabistan'ın kesiştiği, transit yollara sahip olmuştur. Karayolunun gelişmişliği, deniz ticaretini de etkilemiştir. Yüzyıllar boyu değişmeden yürütülen ekonomik sistem, Roma ile birlikte daha da gelişmiştir.[277]

Roma'nın inşa ettiği yollar üzerinde sağlanan ekonomik uygulamalar az gelişmiş bölgelerdeki insanların büyük merkezlerde ticaret yapmasını kolaylaştırmıştır. İnşa edilen yollar aynı zamanda liman şehirlerinin gelişimine etki etmiştir. İç kesimlerden kıyı şehirlerine kadar uzanan bu yollar, ürünlerin hızlı ve güvenilir bir şekilde ulaşımını sağlamıştır. Liman şehirleri olan Gazze, Caesarea ve Tiberya Roma'nın bu yollar üzerindeki istasyon şehirleridir. Aynı zamanda transit yollara bağlanan bu yollar, Mısır ve Suriye gibi büyük bölgelere de ulaşımı kolaylaştırmıştır. Ticaret yolları sayesinde geniş bir coğrafyada yer alan şehirler, birbirine bağlanmıştır.[278]

Yehuda'da var olan ticaret yollarının bir modele göre dizayn edilmiştir. Bu yollar, örümcek ağı modeli olarak adlandırılan bir sistemde kurulmuştur. Örümcek ağı modeli, merkez şehre bağlanan yollar vasıtasıyla çevre şehirlerdeki pazar mallarının taşımayı kolaylaştıran sistemdir. Roma'nın Yehuda'ya hakimiyetini perçinleştiren bu yollar, belli başlı şehirlere ulaştığından söz edilmiştir. Yehuda bölgesindeki yolların kesin olarak hangi şehirlere kadar uzandığını bilinememektedir.

---

[274] Safrai, *The Economy of Roman Palestine,* s. 91.

[275] Tunus'un kuzeydoğusunda yer alan bir yerleşim yeridir. Eski bir Fenike kolonisi olarak tanınmıştır. Günümüzde Sousse ismiyle anılan şehirdir. https://www.britannica.com/place/Hadrumetum (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

[276] Harland, "The Economy of First-Century Palestine", s. 518.

[277] Hengel, *Judaism and Hellenism,* s. 44.

[278] Safrai, *The Economy of Roman Palestine,* s. 131.

Ancak Celile ve Samaria'ya kadar uzanan yollar, şehirleri birbirine bağlayarak ekonomik anlamda gelişme sağlamışlardır. Kudüs ile Emmaus[279] şehri belli bir rotaya bağlanmış, zamanla bu yol Lod'a[280] kadar uzanmıştır. Başka bir ticaret rotası da Eleutheropolis/Bayt Cibrin[281] şehrine, Azotus ve Aşkelon'dan iki farklı yol olarak bağlanmıştır. Bu rotalara ek olarak Scythopolis/Beyt Şe'an,[282] Maximianopolis/Legio'dan[283] geçmeden başka bir yol ile Caesarea ve Ptolemais'e bağlanmıştır. Bu yollar Roma'nın başlangıçta güvenlik ihtiyacına göre yapıldığı bilinse de zamanla ekonomik amaçlı kullanılmıştır.[284]

Yehuda'da kurulmuş bu modelin en önemli görevini pazarlara mal götüren kişiler üstlenmiştir. Günümüz tabiriyle seyyar satıcı olarak da adlandırılabilir. Bu kişiler herhangi bir bölgeye bağlı kalmazsızın pazarlara mal götürmüşlerdir.[285] Pazarlar daimi ve geçici olarak ikiye ayrılmıştır. Agora olarak adlandırılan merkezi ve kalıcı pazar yerleri insanların günlük, haftalık, yıllık ihtiyaçlarını gördüğü yerlerdir. Agora, Yehuda bölgesinin ekonomik hayatını etkilemiştir. Ürünlerin pazarlara götürülmesini sağlamak için, ürün sahininin kendi imkanlarıyla götürmesinin yanı sıra kira usülü ile de gerçekleşmiştir. Kira usülünde ürünleri pazara götürecek kişiye belli bir ücret verilmiştir. Şehirlerde kurulan pazarlarda, Roma tanrılarının heykelleri dikilmiştir. Bundan sebep Yahudilerin tepkisini çekmiş, şehirlerde kurulan pazarlara gitmemeyi tercih etmişlerdir.[286]

Yehuda bölgesindeki ticarette kullanılan ödeme yöntemleri farklılık

---

[279] Emmaus Nicopolis ismiyle de tanınan Emmaus, Filistin sınırları içerisinde üç farklı bölgenin adı olarak geçmektedir. Emil G. Hirsch-M. Seligsohn, "Emmaus", *Jewish Encyclopedia*, Vol. 5, 153, s. 153. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

[280] Eski Ahit'te Lod kentinden bahsedilmiş ve Makkabi Dönemi'nden erken Hıristiyanlık dönemine kadar önemli bir Yahudi şehri olarak tanınmıştır. Michael Avi Yonah-Gideon Biger, "Land of Israel" *Encyclopaedia Judaica (EJ),* Vol. 10, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference,(2007), 100-108, s. 105-107; 1. Tarihler, 8/12, Ezra, 2/33, Nehemya, 7/37, 11/35.

[281] Kudüs'ün güneybatısında yer alan bir Roma şehriydi.

[282] İsrail'in kuzeydoğusunda bulunan bir şehirdir.

[283] Roma'nın Celile eyaletindeki Tel Megiddo'nun güneyinde bir Roma askeri kamp alanıydı. Jessie A. Pincus vd., "Ground-penetrating Radar and Electromagnetic Archaeogeophysical Investigations at the Roman Legionary Camp at Legio, Israel", *Archaeological Prospection*, Vol. 20, (2013), 175-188, s. 176.

[284] Safrai, *The Economy of Roman Palestine,* s. 132.

[285] Safrai, *The Economy of Roman Palestine*, s. 130.

[286] Sperber, *The City in Roman Palestine*, s. 27; Safrai, *The Economy of Roman Palestine*, s. 148.

göstermiştir. Bölgelerin gelişim farklılıklarına göre değişen ödeme yönteminde genel olarak birçok ürün kırsal kesimde takas usülü ile işlem görmüştür. Şehirlerde ise takas usulünün yanında ürünlerin satımında ve alımında madeni paralarında kullanılldığı bilinmektedir.[287]

2. 3. 3. Kudüs'ün Yehuda Ekonomisine Katkısı

Yehuda bölgesinin merkezi olarak bilinen Kudüs, birçok yönden bölgenin ekonomisine katkıda bulunmuştur. II. Hyrcanus döneminde Kudüs, Yunan tüccarların şehre gelmesi ile Yunanistan ile ticari bir bağ kurmuştur. Resmi bir izin ile Kudüs'te ikimat eden Yunan tüccarlar, kendilerine sunulan imtiyazın karşılığı olarak Atina'da II. Hyrcanus'un bronz bir heykelini dikmişlerdir. Mabedin bir kapısının Korint bronzu ile yapılması da Kudüs'ün Yunanistan ile ticari bağlantısına örnek verilebilir.[288]

Herod döneminde Kudüs Tapınağı'nın yeniden inşası Kudüs ekonomisini doğrudan etkilemiştir. Kudüs dışında yaşayan Yahudilerin hac dönemlerinde Kudüs'e gelmeleri için imar çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde mabedin görkemli bir şekilde tekrar inşaat edilmesinin yanında, Caesarea Maritima'da bulunan limanın korunaklı hale getirilmesi, Babil'den gelen yolcuların can güvenliğinin sağlanması için yapılan harcamalar ve Batanaea şehrini kale kent olarak dizayn edilmesi sayılabilir. Belirtilen bu girişimler sonucunda Kudüs, Yehuda bölgesinin en dikkat çekici şehri haline gelmiştir.[289]

Kudüs, ticari yolları vasıtasıyla gerek çevre şehirlerle gerekse uzak bölgelerle daima bağlantısını korumuştur. Bölgenin ekonomik gelişmişliğinin bir örneği olan ticari yollar, Herod döneminde önemi devam etmiştir. Tüccarların can ve mal güvenliklerini tehdit eden haydutlara karşı Herod, sert önemler almıştır. Herod sonrası dönemde Roma güçleri de ticari yolların güvenliğini sağlamıştır. Gerek Herod gerekse Roma döneminde tüccarların Kudüs'e ulaşmasını sağlamak amacıyla ciddi masraflara girerek bu yollar korunmuştur. Ancak burada yatan asıl gaye

---

[287] Safrai, *The Economy of Roman Palestine*, s. 171.

[288] Jeremias, *Jeruselam in the Time of Jesus*, s. 35.

[289] Alexander Jenaro Ramos, *Torah, Temple, and Temple, and Transaction: Jewish Religious Institutions and ansaction: Jewish Religious Institutions and Economic Behavior in Early Roman Galilee*, Doctor of Philosophy, University of Pennsylvania, Pennsylvania 2017, s. 181.

tüccarlardan alınması planlanan vergilerdir. Zira Kudüs'e ulaşan her tüccar vergi vermekle yükümlü kılınmıştır. Böylelikle vergisini ödeyen tüccar, Kudüs pazarına girme hakkına sahip olabilmiştir.[290]

Kudüs'e dışarıdan gelen tüccarların ve hacıların paralarını değiştirmek amacıyla sarraflar görevlendirilmiştir. Kudüs'te tüccarların ticaret sırasında uyması gereken bazı kurallar belirlenmiştir. Bu kurallar ürünlerin fiyatlarının artmasını engellemek amacıyla düzenlenmiştir. Zira şabat yasaklarının olması, diğer ulusların ticaret yapmak için Kudüs'e gelişi ve Kudüs'ün büyük bir şehir olması bunda etkili olmuştur. Başta evlerin satışı ve canlı hayvanların ithalatı önemli oranda kontrol altında tutulmuştur. Arazi fiyatlarının yüksek olduğu Kudüs'te, çevre şehirlere oranla hayat pahalılığı yaşanmıştır. Bundan sebep yetiştirilen ürünler birkaç kat daha pahalı bir şekilde pazarlarda satılmıştır. Kudüs'te fiyatları artan ürünleri, denetlemek, fiyatları yeniden düzenlemek amacıyla Sanhedrin'in üyeleri görevlendirilmiştir. Böylelikle faiş bir şekilde fiyatları artan ürünlerin değerinin sabitlendiği veya azaltıldığı olmuştur.[291]

Kudüs'te üretilen ürünler, üreticiden direk tüketiciye geçmiştir. Halihazırda Kudüs şehrinde kullanılan takas usulü bunda etkili olmuştur. Kudüs topraklarının büyük bir bölümü kireçtaşı ile kaplı oluşu, üretilen ürünlerin sınırlı olmasına neden olmuştur. Kudüs'te üretimi yapılan ürünler arasında, zeytin, zeytin yağı, mısır, bal, hurma, hurma şarabı, üzüm, şarap öne çıkmaktadır. Kudüs pazarlarında bazı özel günlerde örneğin, Pesah bayramı sırasında Hindiba, Karabiber gibi baharatlar ile ezilmiş meyvelerden üretilen sirkeler insanların ilgisini çekmiştir. Böylelikle bazı ürünler Kudüs ekonomisinde önemi diğerlerine göre artmıştır. Kudüs'ün büyük bir popülasyona sahip olması aynı zamanda dışarıdan ürünlerin ithal edilmesine yol açmıştır. Tahıl, sebze ve meyvelerin Ürdün, Celile ve Samiriye bölgelerinden getirilmiştir. Ayrıca Herod döneminde Yehuda bölgesinde patlak veren tahıl kıtlığına çözüm olarak Mısır'dan tahıl ithal edilmiştir.[292]

---

[290] Jeremias, *Jeruselam in the Time of Jesus*, s. 32.
[291] Jeremias, *Jeruselam in the Time of Jesus*, s. 33.
[292] Jeremias, *Jeruselam in the Time of Jesus*, s. 35-38.

Kudüs'ün dini bir merkez oluşu, zaman zaman nüfusunun katlanmasına ve tüccarların sıklıkla uğradığı bir şehir olmamasına neden olmuştur. Böylelikle dışarıdan ciddi miktarda canlı hayvan getirilmesi zorunlu hale gelmiştir.[293] Selefkiler döneminde Yehuda bölgesini kapsayan canlı hayvanlarla ilgili bir kararneme çıkarılmıştır. Bu kararnamede Yahudi inancında yenilmesi yasak olan hayvanların Kudüs'te yetiştirilmesinin yasaklandığına işaret etmektedir. Sadece tanrıya sunulan hayvanların yetiştirilmesine müsaade edilmiştir. Kudüs'te günlük ihtiyaçlarının karşılandığı ve aynı zamanda sunu olarak takdim edilen hayvan pazarları kurulmuştur. Canlı hayvanların ticaretinin yapıldığı bu mekanlarda küçük ve büyükbaş olmak üzere çeşitli hayvanların satımı gerçekleşmiştir.[294]

Kudüs ekonomisi hakkında bölgenin yerleşim yerlerinin inşasında kullanılan malzemeler de bizlere ipucu vermektedir. Mabedin ihtiyaçlarını karşılamak ve şehirlerin imar çalışmalarında kullanılmak üzere birçok şehirden ağaç malzemeleri ithal edilmiştir. Kudüs'ün kuzey yerleşimde kullanılan kaliteli Sedir ve Şimşir ağaçları ithal olarak elde edilmiştir. Kudüs'ün diğer yerleşim yerlerinde bulunan Halep Çamı, Selvi ağacı, gerek ev yapımında gerekse mobilyalarda kullanılmıştır.[295] Ayrıca mabedin ihtiyacı olan yakmalık odunlar ve onarımında kullanılan Sedir ağacının işlenmiş hali de Lübnan'dan ithal edilmiştir. II. Herod Agrippa[296] döneminde de Yahudilerin rızasıyla mabedin onarımı için Lübnan'dan kereste getirilmiştir.[297]

Yahudilerin diaspora yaşamlarınında önemli bir şehir olan Tire, Kudüs ile olan ekonomik ilişkileri balıkçılık üzerinden yürütülmüştür. Balıkçılık haricinde değerli cam ürünleri, baharatlar ve mor boya üzerinden gelişmiştir. Tire'li balıkçıların sıklıkla ürünlerini Kudüs pazarlarında sattığı bilinmektedir. Kudüs ile

---

[293] Gideon Hartman vd., "The pilgrimage economy of Early Roman Jerusalem (1st century BCEe70 CE) reconstructed from the d15N and d13C values of goat and sheep remains", *Journal of Archaeological Science*, Vol. 40, (2013), 4369-4376, s. 4369-4370.

[294] Jeremias, *Jeruselam in the Time of Jesus*, s. 33-34.

[295] Helena Roth vd., "Wood Economy in Early Roman Period Jerusalem", *Bulletin of the American Society of Overseas Research*, Vol. 382, (2019), 1-18, s. 5-9, 12.

[296] I. Agrippa'nın oğludur. M.S. 27-93 yılları arasında yaşamıştır. Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire*, s. 9.

[297] Jeremias, *Jeruselam in the Time of Jesus*, s. 35.

Tire arasında ekonominin bu denli iyi ilişkilere dayanmasının sebebi, her iki şehrin para değerlerinin eşitlenmesinde yatmaktadır.[298]

[298] Jeremias, *Jeruselam in the Time of Jesus*, s. 36.

İKİNCİ BÖLÜM

YEHUDA BÖLGESİNDEKİ DİNİ GRUPLAR

1. Yahudi İnancında Olanlar

1. 1. Sadukiler:Yahudi Aristokrasisi

Miladi ilk yüzyılda Yehuda bölgesi, varlıklarını sürdüren farklı Yahudi cemaatlere ev sahipliği yapmıştır. Yahudiler, Saduki, Ferisi ve Esseni olmak üzere farklı gruplara ayrılmışlardır.

Sadukiler, kendi kökenlerini Harun soyundan gelen Sadok'a dayandırmışlardır.[299] Kutsal Kitap'ın Krallar bölümünde Sadok, peygamber Nathan ile birlikte zikredilmiştir.[300] Martin Godman, Başkohenlik makamını kendilerinde gören Sadok soyunun zamanla Helen kültürü karşısında dejenere olduğunu söylemiştir. Kaldı ki Sadukiler, inançlarını epikürist[301] bir felsefede şekillendirmişlerdir.[302]

Sadukiler, aristokrat bir sınıf içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bundan dolayı Yahudilerin genel halk kitlesi/Ferisiler tarafından daima eleştirilmişlerdir.[303] Onlar, Yahudi ırkının yöneticileri ve üstün bir zümre olduklarını dile getirmişlerdir. Hartmut Stegeman, Sadukilerin bu düşüncelerinin altında Süleyman Mabedi'nin yönetimini elinde bulundurmalarının etkili olduğunu söylemiştir. Ayrıca Sadukiler, mabet üzerinden kendi cemaatini kurumsallaştırmışlardır. Neticede mabet yönetimini

---

[299] J. Anthony Saldarini, *Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society*, Michigan: Eerdmans Publishing, 1998, s. 225.

[300] "Orada Kahin Sadok ve peygamber Nathan onu İsrail Kralı olarak meshetsinler." 1. Krallar, 1/32-34.

[301] Yaşamın temeline yüce hazları ve bu hazların sağlayacağı mutluluğu koyan öğretidir. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma, 1999, s. 306.

[302] Martin Goodman, *Judaism in the Roman World*, Boston: Brill, 2007, s. 123.

[303] Eldar Hasanoğlu, "Yahudilik" *Dinler Tarihi I-II*, İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2018, s. 413.

elinde tutan Sadukiler, bir nevi küçük bir Yahudi Devleti'ni idare ettikleri söylemek mümkündür.[304]

Sadukilerin yaşamlarına ve inançlarına dair bilgileri diğer Yahudi cemaatlerinin veya dönemin tarihçileri tarafından kaleme alınan yazılar vasıtasıyla bilinmektedir.[305] Onlar hakkında günümüze kadar ulaşabilen bilgilerin noksanlığı, Ferisilerin Yahudi dünyasına hakim olması sebebiyledir. O dönemin yazı kültürü içerisinde Sadukilerin oluşturduğu yazıtlar günümüze meşru metinler olarak ulaşmamıştır.[306]

Yaşar Kutluay, ilk dönem tarihçisi Josephus Flavius'un Sadukiler hakkında bilgiler verdiğini, Talmud ve Yeni Ahit'te de yer edindiklerinden bahsetmiştir. Josephus Flavius, Sadukilerin tarih sahnesine çıkışlarının Makabi mücadelesi sırasında olduğunu ifade etmiştir. Flavius, Sadukilerin inançları hakkında birtakım bilgiler de vermektedir. Onların kader anlayışını reddettiklerini, iyi ve kötüyü seçme noktasında özgür olduklarını, her bireyin geleceğini kendisinin belirdiğini ve ruhun ölümsüzlüğünü inkar ettiklerini belirtmiştir.[307]

1.1.1. Sadukilerin İnanç ve Öğretileri

Sadukiler, ırkdaşları olan Ferisiler ve Essenilere nazaran inançlarını seküler bir çizgide geliştirmişlerdir. Sadukiler, kader inancını reddettiklerinden dolayı gelecekte meydana gelecek olayların kendi eylemlerinin sonuçları olarak görmüşlerdir.[308] Hillel Newman, Sadukilerin tanrının eylemler üzerinde bir etkisinin olmadığına dair inançlarından bahsetmiştir. Ayrıca onlar, diğer Yahudi cemaatlerden farklı olarak aklı esas almalarıyla da tanınmışlardır.[309]

J. Anthony Saldarini, Sadukilerin düşüncesine göre hayatları dünya ile sınırlı

---

[304] Hartmut Stegeman, *The Library of Qumran, The library of Qumran, on the Essenes, Qumran, John the Baptist, and Jesus*, Michigan: Eerdmans Publishing, 1998, s. 142.

[305] Fuat Aydın, *Yahudilik*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, s. 56.

[306] Eviatar Zerubavel, *The Seven Day Circle,* Chicago: The University of Chicago Press, 1985, s. 69-74.

[307] Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, İstanbul: Anka Yayınları, 2004, s. 230.

[308] Bekir Zakir Çoban, "Hıristiyanlık Öncesi Yahudilik Tarihi Bağlamında Josephus Flavius", *Dinler Tarihi Araştırmaları-VIII*, (Şubat 2012), 257-273, s. 266.

[309] Hillel Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, Boston: Brill, 2006, s. 75.

olduğunu, bu nedenle ahiret ve öteki alem gibi inançlarını reddettiklerini ifade etmiştir.[310] Ahiret inancına parelel olarak ruh inancı da cemaat içinde kabul görmemiştir.[311] Sadukiler, Ferisilerin ve Essenilerin inançlarının merkezinde yer alan Mesih inancına da karşı çıkmışlardır. Bu inancın gelişmemesi ile birlikte ahir zaman öğretisinin inançları arasında yer almamasına neden olmuştur.[312]

Diğer Yahudi cemaatlerin aksine Sadukiler, melek inancına karşı çıkarak, bu tür inançların Yunan ve Pers kültürlerinden aktarıldığını iddia etmişlerdir.[313] Onların bu yaklaşımları, Yeni Ahit metinlerinde de geçmektedir. Yani Ahit'te, meleklerin varlığını, ölülerin dirileceğini ve ruhun ölümsüzlüğünü reddettikleri zikredilmiştir.[314] Bu inançlarına paralel olarak Sadukiler, büyü ve sihir uygulamalarının da aslının olmadığına inanmışlardır.[315]

Sadukiler, Yazılı Tora'nın otoritesini her şeyin üstünde tutmuşlardır. Onlar için sadece Kutsal Kitap, Yazılı Tora'dır. Yazılı Tora'nın içinde bulunan Çıkış, Levililer ve Tesniye bölümleri ayrı bir önem taşımıştır.[316] Ferisilerin Sözlü Tora'ya olan inancına karşı gelmişler, Yazılı Tora'nın zahiri anlamlarının uygulanması sırasında titiz davranmışlardır.[317] Ayrıca Sadukiler, Yazılı Tora'nın batıni bir biçimde yorumlanmayacağını da ifade etmişlerdir. Zira onlar aranılan bütün sorunların cevaplarının Yazılı Tora'da yer aldığına inanmışlardır.[318] Yazılı Tora'dan olmayan

---

[310] Saldarini, *Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society*, s. 299.

[311] Ali Erbaş, "Pavlus'a Göre Diriliş ve Ruhun Ölümsüzlüğü Meselesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Mart 2001), 7-22, s. 7; Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period,* s. 75.

[312] Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri: Türklerde Yahudilik Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi*, Ankara: Üçbilek, 1985, s.150

[313] İsmail Taşpınar, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 158; Grabbe, *An Introduction to Second Tepmle Judaism,* s. 58.

[314] "Sadukiler, ölümden diriliş, melek ve ruh yoktur derler; Ferisiler ise bunların hepsine inanırlar." Elçilerin İşleri, 23/8; Goodman, *Judaism in the Roman World*, s. 132-133.

[315] Kürşat Haldun Akalın, "Farisilik ve Rabbiler", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 4, (Aralık 2013), 86-103, s. 89.

[316] Goodman, *Judaism in The Roman World,* s. 132.

[317] Eldar Hasanoğlu, "Nuh Kanunları'nın Kökeniyle İlgili Görüşler Üzerine", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (2012), 200-224, s. 211.

[318] Kutluay*, İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 233.

herhangi bir inancın kabul edilemeyeceğini söylemişlerdir.[319] Sadukiler, inançlarına karşı gelenlerle tartışma yolunu tercih ederek körü körüne inanmayı uygun görmemişlerdir.[320] Onlar tartışma sırasında Yazılı Tora'dan deliller getirmiş, Yazılı Tora'nın bulunduğu yerde Sözlü Tora'nın hükmünün olmadığını savunmuşlardır.[321]

Sadukiler, laik bir devlet anlayışına sahip olmuşlardır. Öyle ki onlar, devlet yönetiminde dini inançların yer almamasını savunmuşlardır. Bu düşünleri ile devlet yönetiminde dini merkeze alan Ferisiler ile taban tabana fikir ayrılığı yaşanmıştır.[322] Materyalist bir dünya görüşüne içinde yaşam sürmüş Sadukiler, milli bağımsızlık düşüncesine sahip olmadıklarından dolayı Ferisiler tarafından eleştirilere maruz kalmışlardır.[323]

Kraliçe Salome Aleksandra döneminde Ferisi düşüncesinin desteklenmesi neticesinde Sadukiler, sanhedrinden dışlanmışlardır.[324] Bu dışlanmanın nedeni olarak Sadukilerin, kısas anlayışında sergiledikleri katı tutumlar görülmüştür. Zira Sadukiler, göze göz, dişe diş bir mantıkla kısas anlayışını savunmuşlardır. Ayrıca kölelerin ve hayvanların işlediği suçların cezasını sahibinin çekmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.[325]

1. 1. 2. Sadukilerin Cemaat Yapısı ve Hayat Tarzı

Sadukilerin cemaat yapısı, Kudüs ve bilhassa Süleyman Mabedi çevresinde şekillenmiştir. Ancak Newman, Sadukilerin yaşamlarının Kudüs ile sınırlı olmadıklarını, farklı coğrafyalarda da var olduklarını zikretmiştir.[326]

Sadukiler, asalete, kudrete ve mal-mülk sahibi olmanın meşru olduğunu düşünmüşlerdir. Kohenlik gibi ciddi bir gücü elinde tutan Sadukiler, Yahudi

---

[319] Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kuran'ın Tartışmalı Konuları*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011, s. 54.

[320] Mehmet Alparslan Küçük, *Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamiyet'te Kutsal Kitap Anlayışı*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2009, s. 56; Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 233.

[321] Grabbe, *An Introduction to Second Tepmle Judaism*, s. 58.

[322] İlknur Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mezhep Anlayışı ve Mesihi Hareketler*, Y. L. Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, s. 33.

[323] Mahmut Nana, *Yahudi Tarihi*, (çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları, 2008, s. 369-370.

[324] Stegeman, *The Library of Qumran*, s. 156.

[325] Akalın, "Farisilik ve Rabbiler", s. 89; Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 234.

[326] Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, s. 81.

toplumunun lideri oldukları belirtmişlerdir.[327] Sadukiler, mabedi yönetebilecek kabileyetteki kişilerin kendileri olduğunu savunmuşlar, siyasete ve politikaya ayrı bir önem vermişlerdir. Bu nedenle Ferisiler ile fikir ayrılıkları politik bir boyut kazanmıştır.[328]

Yaygın halk kitlesini etkileyen Ferisiler ve münzevi yaşamı tercih eden Esseniler, Sadukilere yönelik dışlayıcı bir söylem geliştirmişlerdir. Sadukiler ile Yahudi halkı arasında ilişkilerin bu denli dengesiz ve bozuk olmasının ana sebebi, dönemin iktidarı olan Roma İmparatorluğu iyi ilişkiler içinde olmalarıdır.[329]

Sadukilerin cemaat yapısı, M.S. 70 yılında yaşanan Roma işgali ile son bulmuştur. Mabedin yönetimi üzerinden kendi otoritesini sağlayan Sadukiler, sosyal ve siyasi anlamda güçlerini kaybetmiştir.[330] Sadukiler, Kudüs ve çevresinin yıkılması sonrası, tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Ancak Kutluay, Sadukilerin varlıklarını kendi isimleriyle sürdürmeye güç yetiremese de Ferisilerin inançlarını eleştiren, yalnızca Yazılı Tora'yı benimseyen bir grubun varlığının devam ettiğini söylemiştir.[331] Öyle ki Sadukiler, Tannaim ve Amoraim devirleri boyunca her ne kadar bağımsız bir grup teşkil etmeseler de Rabbani-Ferisi din bilginlerine pasif muhalefet yaparak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Nitekim ilerleyen yüzyıllarda İslam egemenliği döneminde Müslümanların sıcak ortamından güven duyan bu insanlar din bilginlerine seslerini yükseltebilmiş ve zaman içerisinde Karaim mezhebine entegre olmuşlardır.[332]

1. 2. Ferisiler

Ferisiler, Yahudiler arasında genel halk kitlesini oluşturan, Sadukilere rakip olarak düşüncelerini geliştiren ve zamanla Yahudi kimliğini teşkil eden bir cemaat olarak tanınmıştır. Ferisiler, sinagog, okul, dindarlık, öğretmen kelimeleriyle

---

[327] Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period,* s. 81.

[328] Saldarini, *Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society*, s. 299.

[329] Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mezhep Anlayışı*, s. 35.

[330] Goodman, *Judaism in the Roman World*, s. 123.

[331] Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 234-235.

[332] Mohammad Reza Kazem, "The Role of Karaites in Jewish History", *Journal of History Culture and Art Research*, Vol. 6, (2017), 36-42, s. 39

özdeştirilmiştir.[333]

Ferisilerin isim meşenin nereden geldiğine değinilmeden önce belirtilmeli ki Ferisiler, kendileri için Ferisi ismini kullanmamışlardır. Onlar kendilerini bilgin anlamına gelen "Hakanim" olarak ifade etmişlerdir.[334]

Ferisi kavramı, "p-r-ş" kökünden gelmektedir. Bu kavram iki farklı anlamı çağrıştırmaktadır. İlk anlam temiz olmayan şahıs ve eşyadan ayrı durmak anlamına gelirken, ikinci anlam tefsir etmek, açıklamak anlamına gelmektedir.[335] Ferisilere ayrı olanlar denilmesinin nedeni Sadukilerin düşüncelerine karşı çıkmalarından dolayı kendilerini ayrı olarak görmelerindendir.[336] Bir diğer neden ise Ferisilerin, Yunan hakimiyetinde olan Yehuda bölgesindeki mabetlere yerleştirilen Yunan tanrılarının heykellerine karşı halkın arasında bir direniş başlatmalarındandır. Zira Yahudi halkı, Helenleşmekten uzak durmak için Makabilerin başlattığı mücadelede ön saflarda yer almışlardır.[337] Joachim Jeremias, Makabi mücadelesinin Ferisilerinin inançlarını korumak adına kurtuluşlarını simgelediğini belirtmiştir.[338] Ferisiler, Yahuda Makabi'nin ölümüyle siyasi desteklerini çekerek, Haşmoni ailesininin iktidarlığını tanımayı reddetmişlerdir.[339]

Ferisi kavramının tefsir etmek, açıklamak anlamlarının kökeninin nedeni ise, kendilerini Soferim/Yazıcılar'ın görüşlerini devam ettirenler olarak görmelerindendir. Ferisiler, Yazılı Tora'nın yanı sıra, rivayetler aracılığıyla onlara ulaşan bilgileri de ele almışlardır. Ele alınan bu bilgiler zamanla Sözlü Tora'nın oluşumuna sebep olmuştur.[340]

Ferisilerin kökeni hakkında diğer bir görüş ise onların tarih sahnesine çıkışını

---

[333] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 142.

[334] Saldarini, *Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society*, s. 221.

[335] Michael Brenner, *Kısa Yahudi Tarihi,* (çev. Sevinç Altınçekiç), İstanbul: Alfa Yayınları, 2011, s. 46.

[336] Zaferü'l İslam Han, *Yahudilikte Talmud'un Mevkii ve Prensipleri*, (çev. Mehmet Aydın), İstanbul: İhya Yayınları, 1981, s. 29.

[337] Eldar Hasanoğlu, "Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah'ın Kanonize Edilmesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 32, (2015), 25-48, s. 36.

[338] Jeremias, *Jeruselam in the Time of Jesus*, s. 247.

[339] Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 216.

[340] Mustafa Alıcı, "Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi,* Sayı 7, (Eylül 2015), 9-29, s. 10; Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 218.

daha erkene götürmektedir. Yahudi tarihinde İkinci Musa olarak tanınan Ezra ve yardımcılarının Babil sürgününden dönmeleri sırasında Tora'yı yeniden izah ederek yeni konunlar koymuşlardır. Ancak Başkohen ve aristokrat zümre bu yeni kanunları kesin bir dille reddetmişlerdir. Ezra'nın ortaya attığı bu yeni kanun ve görüşlere uyanlar, Yahudilerden ayrılanlar olarak tanınmış zamanla bu kişilere Ferisiler denilmiştir.[341]

Ferisiler, kovulmuş bir cemaat olarak da nitelenmişlerdir. Bu nitelemenin sebebi olarak Sadukilerin onları sanhedrinden kovmaları olarak görülmüştür. Ancak Ferisiler bu olayı bir gurur vesilesi olarak algılamış, topluluklarına yüce bir değer kazandırdıklarını iddia etmişlerdir.[342]

1. 2. 1. Cemaatin İnanç ve Öğretileri

Ferisiler, gelenek, görenek ve dini kurallara olan bağlılığı ile bilinmektedir. Yer yer bu bağlılık onları Sadukiler tarafından şekilcilikle eleştirilmelerine sebep olmuştur.[343] Ferisiler, geniş halk kitlelerinin verdiği desteğe rağmen onlar mütevazı yaşamlarından ödün vermemişlerdir.[344] Alçakgönüllülük, tevazu, hikmet gibi kavramlar Ferisilerin faziletleri olarak algılanmıştır. Bu özelliklerinden dolayı da nesiller boyunca öğretilerinin aktarılmasına vesile olmuştur.[345]

Ferisiler, tanrı anlayışında ırkdaşları Sadukilerden farklı bir inanç sergilemiştir. Sadukiler, tanrının yalnızca Yahudilerin tanrısı olduğuna, Ferisiler ise tanrının yeryüzünde yaşayan herkesin tanrısı olduğuna inanmışlardır. Aynı zamanda tanrı, insanların her türlü eylemlerine müdahale ettiğini de iddia etmişlerdir.[346] Kutluay, onlar hakkında söylenen en karakteristik özelliğin, var olan putperestlik ve çok tanrıcılığın gölgesinde kendilerini tek tanrıcılığın koruyucuları olarak tanıtmaları olduğunu ifade etmiştir.[347]

---

[341] A.T. Robertson, *The Pharisess and Jesus*, London: Duckwoth & Co, 1920, s. 18.
[342] Nana, *Yahudi Tarihi*, s. 363.
[343] Aydın, *Yahudilik*, s. 59.
[344] Ramazan Adıbelli, "Ve Yahudiler, "İsa Mesih, Allah'ın oğludur" dediler: Modern bir senkretik fenomen olarak Mesihi Yahudilik", *Bilimname,* Sayı 24, (Şubat 2015), 9-32, s. 14.
[345] Jean Chevalier vd., *Din Fenomeni*, (çev. Mehmet Aydın), Konya: Litera Türk, 1974, s. 102.
[346] Nana, *Yahudi Tarihi*, s. 366.
[347] Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 225.

Ferisilerin inancına göre tanrı, insanların eylemlerine müdehalede etmeksizin özgür bırakmıştır. Onlar, insanların eylemlerine göre ölüm sonrasında hesaba çekileceğine inanmışlardır.[348] İsmail Taşpınar, günahkar olarak ölen kişinin ruhunun, Ferisi inancına göre ebedi cezaya çarptırılacağını ifade etmiştir.[349] Ferisiler, yaşadıkları dünyayı ahirete açılan bir kapıya benzetmişlerdir.[350] Bu yüzden yeniden dirilme düşüncesi, Ferisi inancı açısından büyük bir etkiye sahip olmuştur.[351] Ayrıca Ferisiler, kıyametin vuku bulacağına, ahirete, ruhun ve meleklerin varlığına iman etmişlerdir.[352]

Toplum içinde önemli bir husus olan adeletin korunması ve yaşanması konusunda Ferisiler, diğer mezheplere nazaran daha ılımlı bir tutum sergilemişlerdir. Kutsal Kitap'ta yer alan dişe diş, göze göz[353] anlayışını hafifleterek para karşılığında da telafi edilebileceğini savunmuşlardır. Ferisiler, cezaları hafifletmesi ile tarafların öncelikle anlaşabilmesini istemiştir.[354] Bu yönüyle Sadukilerin aksine daha demokratik bir yaşam sergiledileri söylenebilir.[355]

Ferisiler, Yazılı Tora ile birlikte Sözlü Tora'yı da kutsal kabul etmiştir. Sözlü Tora'nın, Hz. Musa tarafından yazılmadığına, bizzat tanrının Hz. Musa'ya verdiğine inanılmıştır.[356] Sözlü Tora, Hz. Musa'dan, Anşey Knesseth Ha-gdola/din adamlarına kadar nesiller boyunca ağızdan ağıza aktarılarak gelmiştir.[357] Ferisilere göre, hem

---

[348] Bekir Zakir Çoban, "Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 27, (2008), 57-69, s. 62; Robertson, *The Pharisess and Jesus,* s. 39.

[349] Taşpınar, *Yahudi Kaynaklarına göre Yahudilikte Ahiret İnancı*, s. 162; Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period,* s. 60.

[350] Chevalier, *Din Fenomeni,* s.102.

[351] Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 225.

[352] Alıcı, "Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine", s. 10; Elçilerin İşleri, 23/8.

[353] "Ama başka bir zarar varsa, cana karşılık can, göze karşılık göz, dişe karşılık diş, ele karşılık el, ayağa karşılık ayak, yanağa karşılık yanak, yaraya karşılık yara, bereye karşılık bere ödenecektir." Çıkış, 21/23-25.

[354] Akalın, "Farisilik ve Rabbiler", s. 89; Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri,* s. 222.

[355] Georgi Dieter, "İlk Dönem İsa'ya İnananlar Topluluğu: Yahudi İç Göçünden mi İbaretti Yoksa Yeni Bir Dini mi Temsil Ediyorlardı?" (çev. Ramazan Adıbelli), *Bilimname*, Sayı 15, (2008), 205-240, s. 220.

[356] Goodman, *Judaism in the Roman World,* s. 118; Grabbe, *An Introduction to Second Tepmle Judaism,* s. 56.

[357] Chevalier, *Din Fenomeni*, s. 102.

Sözlü Tora hem de Yazılı Tora birbirini tamamlayan unsurlardır.[358] Onlar, Kutsal Kitap'ın yazılı kanunlarını yorumlamayı uygun bulmuşlar, Tora'nın emirlerinden hüküm çıkarırken zahiri anlamlarıyla yetinmemişlerdir.[359]

Ferisiler, Kutsal Kitap'ın kendilerine veriliş amacının tanrıya olan sorumlulukların bilinmesi ve insanı belli bir seviyeye ulaştırmak olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda insana iki görev verilmiştir. İlk görev, tanrının iradesini, gücünü, hâkimiyetini tanımak, ikici görev ise tanrının verdiği sorumlulukları eksiksiz yerine getirmektedir. Ferisiler, Yahudilerin Tora eğitimi almalarına vesile olmalarından dolayı halk nezdinde Tora'nın eğitimi Ferisilere has bir uygulama olarak görülmüştür.[360]

Ferisilerin mabet anlayışı, Sadukilerin merkeziyetçiliğine karşı bir anlayışla gelişmiştir. Ferisiler mabedi kutsal saydığı gibi sinagogları da alternatif olarak görmüşlerdir.[361] Ferisiler, mabette birtakım yenilikler de yapmışlardır. Mabette yerine getirilen kurban ritüelinin uygulanışında halk temsilcilerin de bulunmalarına müsaade etmişlerdir. Ferisiler, tanrıya sunulan kurbanların halkın malı olduğuna ve dolayısıyla bu malların kimseye ait olamayacağını belirtmişlerdir.[362]

1. 2. 2. Ferisilerin Cemaat Yapısı ve Hayat Tarzları

Ferisiler, belirli bir cemaat yapısı içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Cemaat üyelerinin birbirlerine arkadaş/haver olarak seslenmeleri buna işaret etmektedir. Ferisiler, cemaate katılmak isteyen kişilerden belli başlı şartların taşımasını istemiştir. Cemaate dahil olmak isteyen kişilere üç şartın yerine getirilmesi beklenmiştir. Bu şartlar, Kutsal Kitap'ta yer alan Levililer bölümündeki temizliğin tam olarak uygulanması, cahil ve kaba insanlarla temastan uzak durulması, kohenlere ve fakirlere gelirinin onda biri kadar sadaka verilmesinden oluşmuştur. Ferisiler, ayrıca bu şartları kabul edenlerden cemaat yeminlerine uyulmasını ve

---

[358] Hakan Olgun, "Yahudi Ferisiler ile Katolik Kilisesi Bağlamında Ortodoksi ve Heresi", *Eskiyeni Dergisi*, Sayı 25, (2012), 105-113, s. 106; Israel Shakak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, İstanbul: Anka Yayınları, 2004, s. 74

[359] Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period,* s. 60; Goodman, *Judaism in the Roman World*, s. 120.

[360] Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 219, 225.

[361] Çoban, "Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları", s. 62.

[362] Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 221.

Yahudi halkının haklarının koruması hususunda titiz davranmalarını istemişlerdir.[363]

1. 2. 2. 1. Halkçı Kesim

Ferisiler, Sadukilere nazaran dindar, sadık, daha özverili bir cemaat kimliğine sahip olmuşlardır. Neticede halk içinde kendilerine hayranlık duyanların sayısı gittikçe artmıştır. Josephus Flavius, Ferisi topluluğunda yaklaşık altı bin kişi bulunduğunu belirtmiştir.[364] Ulusal bir cemaat haline dönüşen Ferisiler, vatansever Yahudilier olarak tanınmışlardır. Ayrıca Yahudilerin, dua, kurban vb. ibadet ve erdemli davranışlarda Ferisiler söz sahibi olmuştur.[365]

Ferisiler, Yahudi hukuku olan Halaka üzerinde kontrolü sağlamış, kendilerini otorite olarak görmüşlerdir. Ferisiler, Yahudilerin yaşam biçimlerini kendi kurallarına göre düzenlemişlerdir. Yahudi dini ve tarihi Ferisi görüş ve düşünceleriyle şekillenmiştir. Böylelikle Ferisi kimliği Yahudilerin karakteristik yapısı haline gelmiştir.[366]

Ferisiler, kendi ırklarının diğer milletlerden üstün olduğuna inanmışlardır. Zira onlar, Kutsal Kitap'ın Çıkış bölümünde; "Şimdi sözümü dikkatle dinler, antlaşmama uyarsanız, bütün uluslar içinde öz halkım olursunuz. Çünkü yeryüzünün tümü benimdir. Siz benim için Kahinler krallığı, kutsal ulus olacaksınız."[367] pasajına istinaden, tanrının seçilmiş ırkını teşkil ettiklerini inanmışlardır. Ferisiler, Mesih'e olan inançlarının olduğuna dair bilgiler olsa da, o dönemde yaşayan Josephus Flavius, kitaplarında buna dair bir bilgi vermemiştir.[368] Onlar, kendilerini kurtaracak olan Mesih'in, Davud soyundan geleceğine inanmışlardır.[369]

Ferisiler için milli bağımsızlık bilincine sahip olmak oldukça önemlidir. Çünkü bağımsızlık, dinlerini yaşamak, fikirlerini ve düşüncelerini korumak noktasında elzem olarak görülmüştür. Bu bağımsızlıklarının elde edilmesi Tora'ya gösterilen

---

363 Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 218.

364 Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, s. 57.

365 Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 144.

366 Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 228.

367 Çıkış, 19/5-6.

368 Yılmaz Çapa, *Yahudilikte Mesih İnancı; Hıristiyan ve İslam Kültürüne Etkisi*, Y. L. Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2018, s. 54.

369 Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2009, s. 234; Akalın, "Farisilik ve Rabbiler", s. 90.

hürmetin bir sonucu olarak inanılmıştır.[370] M.S. 70 yılında yaşanan Roma işgali ile Ferisiler, halkı bir arada tutmak, Tora eğitimi vermek amacıyla sinagoglarda eğitimlerine devam etmişlerdir. Miladi birinci yüzyılda, Yehuda'nın her kasabasında sinagogların olduğu ve halkın buralara Tora'yı ve Ferisi yorumlarını dinlemek için çaba göstermişlerdir.[371]

M.S. 70 yılında meydana gelen kargaşada Roma güçlerinin Kudüs'e saldırısı sonrasında II. Mabet yıkılarak Titus'un emriyle binlerce Yahudi öldürülmüştür.[372] Roma İmparatorluğunun Kudüs'ü ele geçirmesi sonrasında Ferisiler, cemaatlerinin sürekliliği konusunda sorunlar yaşamıştır. İlerleyen süreçlerde İslam hakimiyetinde Rabbani, modern devirde ise Ortodoks olarak adlandırılan grupların temelde Ferisi düşüncesinde oldukları bilinmektedir.[373] Yehuda bölgesinden sürgün edilen Yahudilerin Ferisi taraftarları, yıllar sonra ortaya çıkacak olan Karai inancına muhalefet edenlerin görüşleri etrafında şekillenmiştir.[374]

Ferisilerin ilmi faaliyetleri, onların cemaat yapısı ve hayat tarzları hakkında ipucu vermektedir. M.Ö. 2. yüzyıl başlarında başlayan ve yaklaşık iki yüz yıl süren Zugot dönemi, kavram olarak iki, ikişerli anlamlarına gelmektedir. Sözlü Tora'yı ve rivayetleri aktaran din adamlarını ifade etmektedir.[375] Miladi yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan Tannaim dönemi, Mişna'nın[376] kayda geçirildiği dönemde Yazılı Tora üzerinde açıklamaları tekrarlayan öğretmenler dönemidir. Tannaim dönemi öğretmenleri kuşaktan kuşağa bilgileri aktarmışlardır.[377] Bu dönem öğretmenlerine Rabbi, başkanlarına da Rabba denilmiştir. Tanna kelimesi, tekrar eden anlamına

---

[370] Francine Kaufmann-Josy Eisenberg, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik,* (çev. Mehmet Aydın), Konya: Tekin Kitabevi, 1993, s. 283.

[371] Aydın, *Yahudilik*, s. 58.

[372] Brenner*, Kısa Yahudi Tarihi, s. 51.*

[373] Hakan Olgun, "Yahudi Ferisiler ile Katolik Kilisesi Bağlamında Ortodoksi ve Heresi", s. 107; Hasanoğlu, "*Yahudilik"*, s. 415.

[374] Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri,* s. 151.

[375] Milton Ridvas Konvitz, "Zugot" *Encyclopaedia Judaica (EJ),* Vol. 21, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, 2007, 680, s. 680.

[376] M.S. 135'de ortaya çıkan Bar Kohba isyanı neticesinde Yahudilerin öldürülmesi ve Sözlü Tora'nın kaybolması endişesi Sözlü Tora'yı yazıya geçirmelerine sebep olmuştur. Haham Yuda, Filistin okullarında tedris edilen kanunların tümünü yazmaya karar vermiştir. İşte bu tedvinden de Mişna doğmuştur. Kaufmann-Eisenberg, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik*, s. 283.

[377] Wilheim Bacher vd., "Tannaım and Amoraım", *Jewish Encyclopedia*, Vol. 12, 49-54, s. 49. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

gelmektedir. Tekrar edilmesinden kasıt, hocalarından öğrendiklerini pekiştirip gelecek nesillere aktarılmasıdır.[378]

Ferisi inancına göre Sina'da Tanrı tarafından verilen Sözlü Tora, nesiller boyunca Hz. Musa'dan başlayarak Yeşu'ya, Zıkenim/Yaşlılar Meclisi ve Nebilere aktarılmıştır.[379] Sözlü Tora üzerine yetki sahiplerine "Zekenim ha-Rişhonim" denilmiştir.[380] Sözlü Tora, Talmud olarak bilinmektedir. Talmud, eğitim kelimesi ile ilişkilendirilerek "Limmed" fiilinden gelmektedir.[381]

Rabbiler, Talmud eğitimi sırasında rivayetleri korumak ve zihinlerde yaşatmak adına tekrar-ezberleme metodunu yüzyıllardır sürdürmüşlerdir. Mişna'da Tanna ifadesi yer almamakla birlikte Gemara'da ilk defa zikredilmiştir. İki yüzyıldan fazla süren Tannaim dönemi, birkaç tabakaya ayrıldığı ifade edilmiştir.[382]

1. 2. 2. 2. Radikal Kesim

Fanatik Yahudiler olarak tanınan Kannaim, Ferisi toplumu içerisinde siyasi-politik anlamda aktif bir yaşam sürmüştür. Litaretürde bu grup Zealot olarak da anılmıştır. Zealot kelimesi, azimli, gayretli anlamlarına gelmektedir.[383] Kannaim, ırkdaşları Sadukilerin, Roma'ya karşı uzlaşmacı tavır ve naif muhaliflerine şiddetle karşı gelmiştir.[384] Onlar, milliyetçi Yahudiliğin temsilcileri olarak tanınmışlardır.[385]

Yahudilerin diğer cemaatlerine nazaran bu grup, şiddet yanlısı bir dünya görüşüne sahip olmuştur. Roma'nın baskı ve zulümlerinin yoğunlaştığı dönemde fanatik bir Yahudi olan Celileli Judas, tarih sahnesine çıkmıştır. Judas, kendisi gibi düşünen Yahudileri bir araya toplamış, onlara liderlik yapmıştır.[386] Judas, Roma'ya karşı direnişin dini bir görev ve sorumluluk olduğunu iddia etmiştir. Onun sözleri ve

---

[378] Mehmet Sait Toprak, *Talmud ve Hadis: Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012, s. 58.

[379] Toprak, *Talmud ve Hadis: Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, s. 180-182.

[380] Wilheim Bacher vd., "Tannaım and Amoraım", s. 49.

[381] Wilheim Bacher, "Limmed", *Jewish Encyclopedia*, Vol. 12, 1-27, s. 1. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

[382] Bacher, "Tannaım and Amoraım", s. 49.

[383] William Reuben Farmer, "Maccabes, Zealots and Josephus: an Inquiry into Jewish Nationalism in the Greco-Roman Period", *Studies in Bibliography and Booklore*, Vol. 3, (1957), 37-39, s. 183.

[384] Ronald H. Bainton, *Early Christianity*, Florida: Robert E. Keieger Publlishing, 1984, s. 14.

[385] Robertson, *The Pharisess and Jesus*, s. 21.

[386] A.R.C. Leaney, *The Jewish and Christian World 200 BC to AD 200*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, s. 115.

eylemleri halk içerisinde belli bir kitleyi etkilemeyi başarmıştır. Judas, halkın mesih beklentisine de karşılık vermek istemiştir. Böylelikle Judas'ın mücadelesi politik olmasının yanında dini bir eylem olduğunu söylemek mümkündür.[387]

Kannaim, Flavius'a göre aklı başında olmayan, çılgın insanlar topluluğu olarak görülmüştür.[388] Aynı zamanda Flavius, Roma güçleriyle olan çatışmalarda asıl sorumluların Kannaim olduğunu iddia etmiştir.[389] Flavius, Kannaim'in mücadelesini kutsal olmaktan öte, tanrının isteğine karşı bir hareket olarak düşünmüştür.[390]

Kannaim'in siyasi anlayışını, cemaat yapılarını daha iyi anlamak adına Sikariim Örgütü'nün önemli bir yeri vardır. Flavius bu örgüt hakkında Roma'ya olan nefretlerinin yanında kendi ırkdaşlarına dahi tehditkar olduklarını söylemiştir.[391] Sikariim, M.S. I. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış, yaklaşık 25 yıl Yehuda bölgesinde faaliyet göstermiştir. Sikariim Örgütü'nün ismi, Roma hançeri Sica'dan gelmektedir. Martin Hengel örgüt üyelerinin suikast sırasında hançer kullandıklarından dolayı bu isimle anıldığını ifade etmiştir.[392]

Reza Aslan, Sikariim Örgütü'nün öteki dünya düşüncesini inancının merkezine koyduğunu ve dünyada tanrının hükümranlığını yaşatmayı amaçlayan bir grup olduğuna değinmiştir. Bölge insanına korku salan Sikariim, büyük kalabalıkların içinde fütursuzca rakiplerini öldürmekten çekinmemiştir.[393]

Sikariim, eylemlerine fiili olarak başlamadan önce Yahudi fanatikler, Judas etrafında birleşmişlerdir. Judas, Roma İmparatorluğunun bölgede varlığını gittikçe arttırmasına paralel olarak eylemlerinin etkisini de genişletmiştir.[394] Judas, Roma'nın vergi sistemini haraç olarak görmüş, etrafındaki Yahudilere bunun kölelik olduğunu belirterek insanları isyana teşvik etmiştir. Hengel, bu grubun Flavius'un dikkatini çektiğini ve toplumun huzurunu bozduklarını söylemiştir. Hengel aynı eserinde

---

387 Reza Aslan, *Zelot*, İstanbul: Okyanus Yayınları, 2014, s. 84.

388 Josephus Flavius, *Jewish War*, II. 654.

389 Josephus Flavius, *Jewish War*, IV. 183; IV. 208; IV. 229.

390 Farmer, *Maccabes, Zealots and Josephus*, s. 185.

391 Josephus Flavius, *Jewish War*, II. 435; VII. 405.

392 Martin Hengel, *The Zealots,* Edinburgh: T. & T. Clark, 1989, s. 46; Grabbe, *An Introduction Second Temple Judaism*, s. 73.

393 Aslan, *Zelot*, s. 94-95.

394 Recep Özman-Okan Açıl, "Sicarii Örgütü ve Faaliyetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 38, (2019), 21-42, s. 22-23.

Flavius'un, bu gruba "Dördüncü Felsefe" olarak adlandırdığına değinmiştir.[395] Dördüncü Felsefe, Ferisilerin düşünce yapısına benzerliği ile beraber bazı noktalarda farklılık barındırmıştır. Judas, özgürlük anlayışı bağlamında tanrının hükümranlığı anlayışını grubun temel doktrini haline getirmiştir. Judas, yeryüzünde hiçbir yöneticinin meşru olmadığını, yalnızca meşru olanın tanrı olduğunu iddia etmiştir.[396] Bu yolda ölümün onlar için son olarak görülmemesine dayanarak, ailelerini bile feda edebilecek bir anlayışla hareket etmiştir.[397]

Sikariim, M.S. 52-60 yılları arasında Roma yöneticisi Antonius Felix döneminde eylemlerini Kudüs şehrinde başlatmıştır.[398] Örgüt, geniş halk kitlelerinin korkuya kapılması amacıyla ilk hedefini Başkohen olarak belirlemiştir. Örgütünün hedefinde Başkohenin olmasının bir başka sebebi hem geleneksel kohenlik kurumunu sarsmak hem de Roma işbirlikçilerine gözdağı vermektir.[399]

Eylemlerini açık bir şekilde yerine getirmeye başlayan Sikariim, Kudüs şehrini ve çevre yerleşimlerini yağmalayarak kendilerinden söz ettirmeye başlamıştır. Kudüs eylemlerini başarılı bir şekilde yürüten Sikariim, bölgede düzensizliğe ve yağma girişimlerinin önünü açmıştır. Onlar, bu duruma fiili olarak karşı gelenlere veya Sikariim düşüncesini benimsemeyenlere karşı tehditkar olmayı sürdürmüşlerdir. Yaşanan bu kargaşa ortamında Vali Felix görevden alınarak yerine Porcius Festus atanmıştır.[400]

Festus yaşanan bu kargaşa ortamını kaldırmak için örgüt üyelerine karşı askeri güç kullanmıştır. Roma güçleri, Festus'un emirleriyle birçok Sikariim üyesini öldürmüştür. Festus'un askeri gücünden çekinen ve güç yetiremeyeceğini anlayan Sikariim, bunun üzerine eylemlerini farklı alanlara kaydırmak zorunda kalmıştır. Öyle ki Roma'nın daha önce ele geçirdiği Sikariim mensuplarının özgürlüğü için yüksek rütbeli kişiler rehin alınmıştır. İlk eylemlerini Başkohen Ananias'ın oğlu Eleazar'ı rehin alarak gerçekleştirmişlerdir. Roma ile iyi ilişkilere sahip olan

---

[395] Hengel, *The Zealots*, s. 47, 90.
[396] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 155.
[397] Özman-Açıl, "Sicarii Örgütü ve Faaliyetleri", s. 24; Grabbe, *An Introduction Second Temple Judaism*, s. 74.
[398] Hengel, *The Zealots*, s. 47.
[399] Özman-Açıl, "Sicarii Örgütü ve Faaliyetleri", s. 26.
[400] Babadostu, *Provincia Iudea'da Zealot Hareketi*, s. 81; Aslan, *Zelot*, 96.

Ananias, bunun üzerine Festus ile iletişime geçerek rehin anlaşması yapmak zorunda kalmıştır. Rehin anlaşması sonucu isteklerine ulaşan Sikariim, birçok örgüt üyesini serbest kalmasını sağlamıştır. Örgüt bununla da yetinmeyerek Roma elinde bulunan Masada kalesini de ele geçirmiştir.[401]

M.S. 65 yılında büyük isyanın ilk adımları olarak Eleazar, Roma'ya karşı isyan girişiminde bulunmuştur. Yahudi dini liderleri Roma'dan gelecek herhangi bir tehdidi engellemek adına bu durumun iç meseleleri olduğunu belirtmişlerdir. Ancak umdukları gibi Eleazar, bu durumu iç mesele olarak görmeyerek isyanın boyutunu arttırmıştır. Yüksek rütbeli din adamları, girişimlerinin sonuçsuz kaldığını anlayarak II. Herod Agrippa'dan yardım istemiştir. II. Herod Agrippa gönderdiği kraliyet birlikleriyle din adamlarına destek vermiştir.[402] Eleazar, bu girişimlerin ardından mabedi ele geçirmiş, yedi gün boyunca elinde tutmuştur. Kudüs'teki bu karışıklıktan faydanlanmak isteyen Sikariim mensupları, Masada Dağı'ndaki merkezlerinden çıkarak Kudüs'e gelmiş ve sekizinci gün isyana dahil olmuşlardır. Böylelikle Yahudi iç savaşı farklı bir boyut kazanmıştır. Sikariim, Roma'ya başkaldıran Eleazar'ın tarafına geçerek şehrin kontrolünü tamamen ele geçirmiştir.[403]

Celileli Judas'ın ölümü üzerine Sikariim Örgütü'nün lideri olarak Menahem, gücü eline almıştır. O, Masada'da bulunan cephaneleri Kudüs'e taşıyarak isyancılarla paylaşmıştır. Bu yöntemle isyancıların gönlünü kazanarak, isyanı yöneten kişi olarak öne çıkmayı başarmıştır.[404] İsyancılar, karışıklık sırasında Başkohen Ananias'ı ve birçok kişiyi infaz etmiştir. Onlar bu infazlar sırasında Judas'ın düşüncesini ve tanrının tek hükümdar oluşunu dile getirmişlerdir.[405]

Eleazar, isyanın boyutunun bu kadar geniş ölçüde insanları etkilemeyeceğini düşünmüş ancak sonrasında pişman olmuştur. Zira hiç hesaba katmadıkları Sikariim Örgütü'nün Kudüs'e gelişi ve babasının katledilmesi onu Sikariim'e düşman olmasını sağlamıştır. Bunun üzerine Eleazar, ani bir baskın ile Menahem ve

---

401 Özman-Açıl, "Sicarii Örgütü ve Faaliyetleri", s. 27-28.

402 Babadostu, *Provincia Iudea'da Zealot Hareketi*, s. 91.

403 Özman-Açıl, "Sicarii Örgütü ve Faaliyetleri", s. 29.

404 Aslan, *Zelot*, s. 102.

405 Babadostu, *Provincia Iudea'da Zealot Hareketi*, s. 93; Özman-Açıl, "Sicarii Örgütü ve Faaliyetleri", s. 30.

adamlarını ibadet sırasında öldürmüştür. Akabinde çatışmalara sırasında ele geçirilen Menahem idam edilmiş, isyan bu neticeyle son bulmuştur.[406] Sikariim Örgütü bu kayıptan sonra Masada Dağı'na çekilerek mevcut durumu korumak istemiştir. Zira liderlerinin ani önümü onlara ciddi bir güç kaybettirmiştir. Sikariim, Masada Dağı'ndaki pasif direnişe bu süreçte devam etmiştir. Bunların dışında bölgeye gelen Roma güçleri birçok yeri ele geçirerek bölgenin tek hakimi olmuştur.[407]

Komutan Titus, askeri faaliyetlerini Kudüs ile sınırlamayarak Yahudilerin yaşadığı tüm bölgeleri kapsayacak şekilde genişletmiştir. Ancak Titus, faaliyetlerine başlamadan önce Roma tarafından merkeze çağrılmıştır. Titus'un yerine vali olarak Lucillius atanmıştır. Lucillius, Titus'un ardından Herodium, Macherus'u zorlanmadan ele geçirmiştir. Böylelikle Masada haricindeki tüm Yahudi yerleşimler Roma'nın eline geçmiştir.[408] Masada, çevresi yüksek dağlarla kaplı, engebeli bir bölgede inşa edilmiş kale görünümlü bir yerleşim yeridir. İsyancıların burayı güvenlikli bir yer olarak görmesi ve düşman birliklerinin de bu engebeli arazide kolay haraket edememelerinden ötürü kolay ele geçirilemeyen bir yer olarak kabul edilmiştir.[409]

M.S. 72 yılında Flavius Silva komutasındaki Roma birlikleri Masada'ya doğru harekete geçmiştir. Roma askerleri ciddi bir savunmayla karşılaşmadan Masada çevresini kuşatmıştır.[410] Roma askerleri haftalar boyunca tonlarca toprağın taşınmasıyla 600 metre uzunluğunda yapay bir rampa inşa etmişlerdir. Rampa yapımının sona ermesinden sonra kuşatma kulelerini kaleye iterek yaklaştırmışlardır. Günlerce süren ok ve mancınık atışları sonrasında kalede bir gedik açılarak Romalı askerler içeriye girebilmiştir.[411]

İçinde bulunan durumun farkında olan Sikariim lider Eleazar, Roma'nın

---

[406] Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 175; Grabbe, *An Introduction Second Temple Judaism*, s.73-74; Aslan, *Zelot*, s. 103.

[407] Özman-Açıl, "Sicarii Örgütü ve Faaliyetleri", s. 31-32.

[408] Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 174.

[409] Guy D. Stiebel, "Masada" *Encyclopaedia Judaica* (EJ), Vol. 13, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, 2007, 593-599, s. 593-596.

[410] Esti Ben Haim, *Management Planning for Archaeological Sites, "Masada, İsrael",* Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2002, s. 83.

[411] Aslan, *Zelot*, s. 103.

esirlere uyguladığı eziyetleri halkına anlatarak çareyi intihar etmekte bulmuştur.[412] Zira onlar için en erdemli yol ölümden geçmektedir.[413] İntihar yöntemi, yetişkin erkeklerin, eşlerini ve çocuklarını öldürmesi ve tüm değerli eşyaların yakılmasına yerine getirilmiştir. Hayatta kalan erkekler, kura ile on kişiyi seçerek diğer erkekleri öldürmelerini istemişlerdir. Son bir kişinin hayatta kalmasını sağlanarak Masada'da bulunan her şeyin yakılması istenmiştir.[414] Masada'da yaklaşık bin kişinin bu yolla öldüğü düşünülmektedir.[415] Masada'nın düşmesiyle Roma, tüm Yehuda bölgesini hakimiyeti altına almıştır. Masada, Yahudiler için son kale olması ve yaşanılan trajedi sebebiyle, kahramanlığın, fedakarlığın sembolü olarak anılmıştır.[416]

Sikariim Örgütü'ne bağlı bazı gruplar, Roma'nın Masada kuşatmasından evvel İskenderiye'ye kaçtıkları bilinmektedir.[417] Bu kişiler, İskenderiye'de yaşayan Yahudiler arasında gizlendikleri daha sonra aktif bir şekilde hem Yahudilere hem de Roma'ya karşı gelmişlerdir. İskenderiyeli Yahudiler bu duruma karşı birlik olup yaklaşık olarak altı yüze yakın Sikariim mensubunu Roma'ya teslim etmiştir. Roma bölgedeki hakimiyetini pekiştirmek adına İskenderiye'de bulunan Onias Tapınağını[418] da kapatmıştır.[419]

Masada ve İskenderiye'den sonra Sikariim Örgütü, Jonathan adındaki bir Sikariim üyesi etrafında Kyrene'de[420] faaliyet göstermiştir. Roma bunun üzerine bölge yöneticisi Catullus[421] tarafından yakalan örgüt üyelerini öldürmüştür. Sikariim Örgütü, bu olaydan sonra ciddi bir faaliyet gösterememiş zamanla tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Sikariim Örgütü, faaliyetleri ve düşünce yapısı ile tarihte bilinen sistematik ilk terör örgütüdür. Politik talepleri uğruna şiddet eylemlerine başvurmuş

---

[412] Hengel, *The Zealots,* s. 48.
[413] Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İstanbul: İsam Yayınları, 2012, s. 39
[414] Lavinia Cohn Sherbok-Dan Cohn Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, (çev. Bilal Baş), İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, s. 59-60.
[415] Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 175.
[416] Özman-Açıl, "Sicarii Örgütü ve Faaliyetleri", s. 35.
[417] Hengel, *The Zealots,* s. 49.
[418] Mısır'da inşa edilmiş, Helenistik ve Roma dönemine ait Yahudi tapınağıdır. https://www.jewishvirtuallibrary.org/onias-temple-of (Er. Tar.: 02. 02. 2022).
[419] Özman-Açıl, "Sicarii Örgütü ve Faaliyetleri", s. 36-37.
[420] Kyrene günümüzde Shattah Libya sınırları içinde bir yerleşim yeridir.
[421] Roma tarafından görevlendirilerek Libya Pentopolis yöneticiliği yapmıştır.

olmaları, planlı ve organize suikastları sebebiyle onlar terör tarihinin ilk temsilcileridir.[422]

3. 1. Esseniler: Münzeviler

Esseniler katı görüşlü, dindar, mütevazı ve sessiz kişilerdir. Onlar, belirli kurallarla düzenlenmiş bir topluluğa sahip olmuşlardır. Irkdaşları olan Ferisi ve Saduki düşüncesinden uzak bir yaşamı tercih eden Esseniler, siyaset, politika, devlet yönetimi gibi alanlarda pasif kalmışlardır.[423]

Esseni kavramı, Aramca "Assaya" şifacılar olarak geçmekle birlikte azizler anlamına gelen "Essenoi" veya "Ossenoi" isimlerinden geldiği düşünülmektedir.[424] Essenilerin isim kökeniyle ilgili bir diğer bir görüş, dindar, muttaki anlamlarına gelen Aramca "Hasen" veya "Hasayya" kökünden türemiş olabileceğidir. Bu kelimenin İbranice karşılığı Hasidim[425] şeklindedir.[426] Newman, Essenilerin tarih sahnesine Makabi isyanından önce ortaya çıktığına değinmiştir.[427] Esseniler her ne kadar Ferisiler ile Hasidimin devamı olarak görülse de zamanla Esseniler, Ferisilerden ayrılmışlardır.[428]

Stegeman, Josephus Flavius'un Essenilerin sayısının dört bine yakın olduğu ifade etmiştir.[429] İsmail Kazez de, erken dönem tarihçisi olan Philo'nun, Esseni kavramını kutsallık kelimesiyle ilişkilendirdiğini belirtmiştir. Ayrıca Philo, bu insanların tanrının hizmetçisi olduğuna ve zihinlerinin kutsanmış olarak yaşam

---

[422] Özman-Açıl, "Sicarii Örgütü ve Faaliyetleri", s. 36-37.

[423] Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 236.

[424] Gürkan, *Yahudilik*, s. 303; Aydın, *Yahudilik*, s. 59-60.

[425] Dindarlar anlamına gelen Hasidim, Essenilerin ve Ferisilerin ataları olarak bilinmektedir. Joseph Dan, "Hasıdım", *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, Vol. 8, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), 390-391, s. 390.

[426] İsmail Kazez, *Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları*, Y. L. Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2001, s. 137.

[427] Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, s. 82; Nana, *Yahudi Tarihi*, s. 370.

[428] Muharrem Yıldız-Mekin Çetin, "Gnostik Bir Yahudi Tarikatı Olarak Esseniler", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 16, (2013), 33-56, s. 37.

[429] Stegeman, *The library of Qumran*, s. 139; Grabbe, *An Introduction to Second Tepmle Judaism*, s. 60.

sürdüklerini kaleme almıştır.[430]

Esseniler yaşamlarını Lut Gölü'nün kuzeybatısına kıyısı olan mağaralarda geçirmişlerdir.[431] M.S. 68-70 yıllarında yaşanılan isyan neticesinde Kudüs'ün Roma tarafından ele geçirilmesi ve Süleyman Mabedi'nin yıkılışıyla yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır.[432] Mısır'ın Kahire şehrinde 1897 yılında Geniza[433] adlı Karai Sinagogu mahzeninde bulunan bazı yazıtlarda, Şam'da teşkilatlanmış bir cemaat ortaya çıkmıştır. Bu yazıtların Esseniler ile bağlatısı olduğu düşünülmüştür. Ancak Rabbinik Yahudiler bu yazıtların sahte olduğunu iddia etmişlerdir.[434]

3. 1. 1. Essenilerin İnanç ve Öğretileri

Esseni taraftarları, kendi inançlarının tanrının gerçek öğretisi olduğunu, bu sebeple kurtuluşa ereceklerine inanmışlardır. İnançlarının merkezinde tanrı ile Sina'da yapılan anlaşma yer almıştır.[435] Bu yüzden yeni bir çağın, yeni bir Davud'un, yeni bir Kudüs'un ve çağın ruhuna uygun yeni bir Musa'nın gelmesi için çabalamışlardır. Bu çaba, onları tanrı ve meleklerinin yanında mücadele eden Işığın/Aydınlığın Oğulları olarak görülmesine vesile olmuştur. Tanrı, Essenilerin bu çabalarını karşılık onlara öğretmen göndermiştir. İnanca göre öğretmen, tanrı ile Esseniler arasında bir bağ kurmuştur. Böylelikle Esseniler, tanrı ile yapılmış anlaşmanın sarsılmaz taraftarları olarak kendilerininden söz ettirmiştir.[436] Newman, Essenilerin geleceği yorumlama yeteneklerinin olduğuna ve tanrının isminin telaffuzunu bildiklerini dair bir iddialara değinmiştir.[437]

Esseniler, dünya üzerindeki hayatın yakın bir zamanda son bulacağıyla ilgili inançlar geliştirmiştir. Bu yönüyle onlar, apokaliptik bir cemaat kimliğine sahip

---

[430] Kazez, *Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları*, s. 137.

[431] Brenner, *Kısa Yahudi Tarihi*, s. 47.

[432] Geza Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları,* (çev. Nurfer Çelebioğlu), İstanbul: Nokta Kitap, 2005, s. 49.

[433] Geniza, İbranice depo anlamına gelmektedir. Eskimiş ve aşınmış İbranice metinlerin törenle saklandığı yerdir. Tanrı'nın isminin yer aldığı metinleri çöpe atılmasının uygun olmadığı için bu yola başvurulmuştur. Abraham Meir Habermann, "Genizah", *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, Vol. 7, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), 360, s. 360.

[434] Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 248.

[435] Stegeman, *The library of Qumran*, s. 164.

[436] Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları,* s. 93; Nana, *Yahudi Tarihi*, s. 371.

[437] Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period,* s. 84.

olduklarını söylemek mümkündür. Esseniler, ölüm sonrası tekrar dilrilmenin ve akabinde kurulacak mahkemenin varlığından söz etmişlerdir. Öyle ki Newman, Josephus'a göre Essenilerin ölümsüz ve ebedi olan ruha inandıklarına değindiğini söylemiştir.[438] Onlara göre ruh, yaşam boyunca beden hapsinde kalmaktadır. Ölüm ise ruhun serbestliğini ve özgürlüğünü sağlamaktadır.[439] Essenilere göre ölüm sonrası iyi ruhlar, kötülüğün ve hiçbir doğa olayının yaşanmayacağı bir mekanda varlığını sürdürecektir.[440] Kötü ruhlar ise, işkence ve ızdırap dolu bir yaşama mahkum edilecektir.[441] Esseni düşüncesinde dünyanın sonu, birtakım gnostik inançlarla paralellik göstermektedir. Işığın ve karanlığın mücadelesinde, Esseniler ışığın taraftarları olacaktır.[442]

Esseniler, ayrıntılı bir melek inancına inanmışlardır. Melekler; Göklerin Oğulları, Semavi Varlıklar, Kutsal Yaratıklar, Şerefliler, Ebedi Varlıklar, Kutsallar olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca yaptıkları görevleri tanımlamak için, Işıklar Prensi, Karanlıklar Meleği, Gerçeklik Meleği, Yazıcı Melek, Muhafız Melek adları da verilmiştir. Meleklerin birbirinden üstün veya derece farkının da olduğunu belirten Esseniler, Gabriel, Mihael, Rafeal ve Suriel adlı melekleri konum olarak yükseltmişlerdir. Bu dört meleğin içinde de Michael'in derecesinin daha yüksek olduğuna inanılmıştır.[443]

Esseniler, öğretilerini, Tevrat'a göre geliştirmişlerdir. Kutsal Kitap'ın anlaşılması için özgün bir yorumun gerekliliğini vurgulamışlardır. Esseniler, Yasa'nın son yorumcuları olduklarını, Kutsal Yasa'yı doğru biçimde yorumlayan tek cemaat olduklarını iddia etmişlerdir.[444] Geza Vermes, Kutsal Kitap'ta gizli olanı açığa çıkarmakta daha meziyetli olduklarından dolayı öğretmeni, peygamberden

---

[438] Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period,* s. 86; Aydın, *Yahudilik*, s. 61.

[439] Çoban, "Hıristiyanlık Öncesi Yahudilik Tarihi Bağlamında Josephus Flavius", s. 266-267.

[440] Taşpınar, *Yahudi kaynaklarına göre Yahudilikte Ahiret İnancı*, s. 151-153.

[441] Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları,* s. 108.

[442] Kazez, *Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları*, s. 87; Salime Leyla Gürkan, "Şeytan" *Türkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, (2010), 101-103, s. 102.

[443] Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 245-246; Ali Erbaş, "Melek" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, (2004), 37-39, s. 38.

[444] Stegeman, *The library of Qumran*, s. 202.

üstün gördüklerini ifade etmiştir.[445] Gizli olanı açığa çıkarma konusunda maharetli olan Esseniler, Hadoth adı verilen ayinler/gizli toplantılar düzenlemişler, bu ayinlere sadece cemaatin önde gelen belli bir kesimin katılmasına müsaade etmişlerdir. Bu ayinleri üç kişiden oluşan öğretmen grubuyla yerine getirmişlerdir. Bu üç öğretmen, hayatın gizli kalmış sırlarını açığa çıkarılmasında görevlendirilmişlerdir. Ayrıca öğretmenler, tanrı ile kişilerin arasındaki ilişkiyi, ruh, zihin ve beden kavramlarının bağlantılarını çözmeye gayret edenler olarak da tanınmaktadırlar.[446]

Essenilerin kadere olan inancını, Kumran'da ortaya çıkan yazıtlarda goral kelimesinin geçmesine bağlanmıştır. Onların inancına göre insanlar daha dünyaya gelemeden iyiliğin ya da kötülüğün tarafında yer almaktadır.[447] Kaderleri ezelden beridir tanrının elindedir ve daha önce yazılmıştır. Böylelikle Essenilerde her türlü inancın başında kadere olan iman yer almaktadır.[448]

Esseni öğretilerinde yer alan bir diğer konu ise Mesih kavramıdır. Stegeman, Essenilerin kurtarıcı olarak gördükleri Mesih'in gelişini bekleyenler olarak tanındığını belirtmiştir.[449] Kutluay ise, Esseni öğretisine göre Mesih'in her an ortaya çıkacağını ifade etmiştir.[450] Essenilere göre Mesih, Harun ve İsrail soyundan olmak üzere iki kişidir. Ancak Harun'un soyundan gelecek Mesih üstün konumdadır. Essenilere göre Harun'un soyu din görevlilerine bağlılığı, İsrail'in soyu ise krallık soyuna bağlılığı temsil etmektedir.[451]

Esseniler, kurban ritüeline farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Onların, kan dökülerek yerine getirilen kurban işlemine karşı olduklarına değinilmiştir.[452] Esseniler, kurbanı içselleştirerek, kendilerini tanrıya kurban verdiklerini ifade etmiştir. Böylelikle iç kurban dedikleri bu anlayışla benliklerini tanrıya

---

[445] Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları,* s. 95

[446] Robert Chaney, *Antik Çağdan Günümüze Kadar Esseniler ve Sırları*, (çev. Duygun Aras), İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1996, s. 42-45.

[447] Kazez, *Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları*, s. 85.

[448] Çoban, "Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları", s. 65; Magen Broshi-Hanan Eshel, "Qumran and the Dead Sea Scrolls", *Religion and Society in Roman Palestine*, New York: Routledge, 2004, s. 163.

[449] Stegeman, *The library of Qumran*, s. 206.

[450] Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 246.

[451] Kazez, *Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları*, s. 81-83.

[452] Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period,* s. 89

sunmuşlardır.[453] Bir Esseni, iç kurban ritüelinde içindeki putları yıkarak kalbini tamamen tanrı ile doldurduğuna inanmıştır. Esseniler, günahtan kaçınmak için cefa çekmenin de bir iç kurbanı olduğunu belirtilmiştir.[454] Esseniler, uzun açlık halleri ile dünya nimetlerinden, bedensel arzu ve isteklerden uzak durmaya gayret etmişlerdir. Zira cefa çekmenin günahlardan arınmanınn temel yolu olarak inanılmıştır.[455]

Esseniler, ibadetlerine başlamadan evvel mutlaka yıkanmayı şart koşmuşlardır. Onlar bu inançlarından dolayı özel yıkanma yerleri inşa etmişlerdir.[456] Daha önce hiçbir Yahudi cemaatlerinde görülmemiş bir biçimde bu ritüele sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır.[457] Esseniler, ibadetlerini haftada üç defa toplu şekilde yerine getirmişlerdir. Şişman, ibadet sırasında Essenilerin kutsal olarak kabul ettikleri ekmek ve şarap tükettiklerini söylemiştir.[458] Esseniler, cemaatten olmayan kişilerin hazırladığı sofradan yemek yenmesini yasaklamışlardır. Onlar bu durumu kardeşlik hukukunu çiğnemek olarak görmüşlerdir.[459]

Esseniler, ibadet esnasında giydikleri elbiselerin beyaz olmasına özen göstermişlerdir. Zira onlar beyazlığı temiz olmakla özdeşleştirmiştir.[460] Esseniler, temizlik anlayışını iç ve dış olarak ayırmıştır. Dış temizliği yerine getiremeyen kişiye, iç temizlik için banyo yapmasına müsaade edilmemiştir. Onlara göre en güzel temizlik, ruhun tanrının yasalarına boyun eğmesiyle gerçekleşmektedir.[461]

Esseniler, Fısıh bayramını ilk ayın beşinci günü, Haftalar/Şavuot bayramını üçüncü ayın on beşinci günü, Çardak/Sukot bayramını yedinci ayın on beşinci günü

---

[453] Kürşat Haldun Akalın, "Hıristiyanlığın İlk Kaynağı Olarak Essenizm", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 12, (Haziran 2008), 419-438, s. 426.

[454] Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Cilt 1, (çev. Ali Berktay), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009, s. 286.

[455] Philip R. Davies, *Behind the Essenes: History and Ideology in the Dead Sea Scrolls*, Atlanta: Scholars Press, 1987, s. 64-65

[456] Salime Leyla Gürkan, "Su" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Anksiklopedisi*, Cilt 37, (2009), 440-442, s. 440.

[457] Magen Broshi-Hanan Eshel, "*Qumran and the Dead Sea Scrolls*", s. 163; Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 151.

[458] S. Şişman, "Lut Gölü Yazmaları", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, (çev. Asaf Halet Çelebi), Cilt 11, Sayı 1, (1957), 37-56, s. 44.

[459] Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları,* s. 105

[460] Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 151.

[461] Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları,* s. 103-105.

kutlamışlardır. Aynı zamanda Esseniler, Şabat yasaklarına da riayet etmişledir.[462]

3. 1. 2. Essenilerin Cemaat Yapısı ve Hayat Tarzı

Esseniler, Saduki ve Ferisilerin aksine katı kuralları tanınan, yaşadıkları çevreyle sosyal ilişkileri kısıtlı, züht hayatını benimsemiş bir topluluktur.[463] Siyasetten uzak, dini otoriteye sempati beslemeyen Esseniler, yoğunlukla Ölü Deniz çevresinde yaşamışlardır. Süleyman Mabedi'nin etrafında gezgin vaizler olarak da tanınmışlardır.[464]

Esseniler, günümüz manastır yaşamına benzeyen bir yaşam sürmüş, üyelerini birbirlerine yemin ile bağlanmasını istemiştir. Zira cemaatin birlikteliği ve gelecek nesillere aktarımı için üyeler arası bağları elzem görmüşlerdir.[465] Cemaat üyeleri günlük gereksinimleri karşılamak amacıyla yemeklerin hazırlanmasında, temizlik işlerinde ve Kutsal Kitap'ın çoğaltılmasında görevlendirilmişlerdir. Bu kişiler, birbirine mutlak anlamda saygı göstermek, sevmek, ellerindeki malları paylaşmak, gecenin belli bir vaktinde kalkarak Kutsal Kitap okumak ve ibadetle geçirmek zorunda kalmışlardır.[466]

Cemaat içerisinde sınıfsal farklılık olmadığı bilinmekte birlikte her bireyin belli bir dinsel derece kazanabilmesine imkan vermişlerdir.[467] Her yıl belli bir zamanda bu dereceler gözden geçirilmiştir. Esseni cematinin en tepesinde üyelere rehber olan din adamları yer almıştır. Din adamlarının altında gardiyanlar ve son olarak sıradan cemaat üyeleri yer almıştır. Gardiyanlar, cemaate katılacak yeni üyeleri belirlemekle görevlendirilmişlerdir. Esseniler, dini liderine Adalet Üstadı olarak isimlendirmiştir. Şişman, Adalet Üstadı'nın, kim olduğuna dair herhangi bir bilgi günümüze ulaşmadığını ifade etmiştir.[468] Essenilerde on kişiden oluşan

---

462 Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları*, s. 106.

463 Kürşat Demirci, "Zühd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 44, (2013), 533-535, s. 534; Aydın, *Yahudilik*, s. 60;

464 Gürkan, *Yahudilik*, s. 38; Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 151.

465 Brenner, *Kısa Yahudi Tarihi*, s. 47.

466 Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları,* s. 52-53.

467 Kazez, *Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları*, s. 97.

468 Şişman, "*Lut Gölü Yazmaları"*, s. 44-47; Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları,* s. 54.

mahkeme teşkilatının da varlığına dair bilgiler mevcuttur.[469]

Esseniler içerisinde doğan her birey, doğuştan topluluğun bir üyesidir. Ancak dışarıdan bir kişinin de Esseni olmasını meşru görmüşlerdir. Cemaate giriş, kişinin kendi rızasına bağlı olmak koşuluyla belli birtakım imtihanlara tabi tutulmuştur. Yakşalık üç yıla tekabul eden bu imtihan sonrasında cemaate girebilmenin mümkün olduğu belirtilmiştir.[470] Kişi, bu olaydan sonra cemaatin yeni üyesi olması nedeniyle sembolik anlamda banyo/mikve[471] yaptırılarak geçmiş günahlarından arındırılmasına izin verilmiştir.[472] Akabinde her cemaat üyesine hitaben yemin edilmesi istenmiştir. Bu yeminler; tanrıya saygılı olmak, adaleti gözetmek, cemaat içerisinde hiç kimseyi incitmemek, kötülüklerden uzak durmak, cemaat içindeki dini otoriteye saygılı olmak gibi cemaatin yapısına zarar verecek eylemlerden uzak durmayı kapsamaktadır.[473]

Esseniler gündelik yaşantısının en önemli unsuru ortak yeme kültürleridir.[474] Cemaat kuralına göre yemek yenmeden önce din adamı tarafından yemeği ve içkiyi kutsama ritüeli yerine getirilmiştir. İbranice şarap sözcüğünün karşılığı Tiros ve Yayin'dir. Yayin olumsuz anlamda kullanıldığını hesaba katarsak, muhtemelen Esseniler mayalanmış üzüm suyu içtikleri söylenebilir.[475]

Esseniler, cemaat içerisinde özel mülkiyete izin vermeyerek komün hayatını benimsemişlerdir. Yalnızca kendi ürettiklerinden tüketilmesine, ihtiyaç fazlasını talep edilmemesine dikkat etmişlerdir.[476] Esseniler, dünyevilikten, maddi zevklerden ve başka inançlara mensup insanlardan kaçınmak adına ticaretten uzak durmuşlardır.

---

469 Aydın, *Yahudilik*, s. 30.

470 Chaney, *Antik Çağdan Günümüze Kadar Esseniler ve Sırları*, s. 36; Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 152.

471 Mikve suya dalış için hazırlanmış bir çeşit havuzdur. Hadi Tezokur, "Yahudi Dinsel Yaşamında Mikve'nin Yeri ve Önemi", *Dinler Tarihi Araştırmaları-VIII*, (2021), 99-108, s. 99.

472 Şişman, "*Lut Gölü Yazmaları"*, s. 44.

473 Çoban, "Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları", s. 65.

474 Stegeman, *The library of Qumran*, s. 195.

475 Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları,* s. 57; Kazez, *Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları*, s. 158.

476 Magen Broshi-Hanan Eshel, "*Qumran and the Dead Sea Scrolls*", s. 163; Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 151.

Esseniler, geçimlerini sağlamak adına tarım işleriyle meşgul olmuşlardır.[477]

Esseniler, cemaat üyelerini bir arada tutma, cemaat kimliği kazandırma, iç düzeni ve örgütlenmeyi sağlama amacıyla yaptırım ve ceza uygulamalarından geri kalmamıştır.[478] Bu yaptırımlar cemaat üyeliğinden uzaklaştırma, kişinin kademesini azaltma, hürriyetini kısıtlama ve ortak yeme saatlerinde yemek yenmesini yasaklamayı kapsamaktadır. Esseni cemaat kurullarına göre, kendisinden bir üst kademede bulunan kişiye yaptığı saygısızlığın cezası topluluktan uzaklaştılmasıdır. Ayrıca yalan söylemek, söz ve davranışlarıyla aldatmak, kötülüğe yol açacak eylemde bulunmak, kavga etmek, uygunsuz giyinmek, cemaat arkadaşlarının sorunlarıyla ilgilenmemek ceza gerektiren davranışlardır.[479]

Esseniler, cemaatten ayrılmak isteyen kişiye de hürriyet tanımışlardır. Çünkü herkesin bu denli yoğun, katı bir yapıda yaşam sürmesini beklememişler, tanrının övgüsünü kazanmamın kolay olmadığını iddia etmişlerdir. Ancak Esseniler, on yıl gibi uzun bir süre cemaat içinde yaşamış kişilerin ayrıldıktan sonra geri dönmesine müsaade etmemişlerdir.[480]

Çölde varlıklarını sürdüren Esseniler, kasaba ve şehirlerde de faaliyet göstermeleri sonucu farklı mekanlarda da yaşam sürmüşlerdir. Şehir hayatın getirdikleri kolaylık züht yaşam tarzının terk edilmesine neden olmuştur. Böylelikle şehirde yaşayan Esseniler, ticaret yaparak geçinmenin, evlerine hizmetçi alınmasını meşru görmüşlerdir.[481] Görünen o ki Esseniler, çöl ile şehirlerde yaşayanlar olarak ayrılmışlardır. Çölde yaşayanların dini otorite bakımından daha üstün oldukları düşünülmüştür. Vermes, şehirde yaşayan Essenilerin, Kumran'da bulunan yazıtlarda tüm kampların birlikteliği, her üye gibi sözler sebebiyle onlarında Esseni olabileceğine değinmiştir.[482]

Esseniler, kendileri gibi olmayan diğer Yahudilerin günahkar olduğuna

---

[477] Çoban, "Hıristiyanlık Öncesi Yahudilik Tarihi Bağlamında Josephus Flavius", s. 267; Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, s. 83, 93.

[478] Kazez, *Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları*, s. 147; Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, s. 86.

[479] Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları,* s. 56; Şişman, "Lut Gölü *Yazmaları"*, s. 44.

[480] Şişman, "*Lut Gölü Yazmaları"*, s. 44.

[481] Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, s. 82.

[482] Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları,* s. 59-68.

inanmışlardır. Bu yüzden onlarla sert tutumlar sergilemişlerdir. Bu tutumların sonucu onlarak cemaat üyelerine nefret duygusu aşılanmıştır.[483] Esseniler, cemaat içerisinde gizliliğe önem vermişler, herhangi bir öğreti, inanç veya bilgiyi başkalarıyla paylaşılmasına müsaade etmemişlerdir.[484]

Esseniler, cemaat içi kuralları nedeniyle şehvetten uzak, nefis terbiyesi altında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Onlar bu nedenle evliliğe karşı olumsuz bir tavır sergilemişlerdir.[485] Zira Yeni Ahit'te bahsi geçen göklerin egemenliği uğruna hadım[486] olunmasını şerefli bir eylem olarak görmüşlerdir. Ancak bu gelenek tüm cemaat üyelerini kapsamamıştır. Esseniler, erken yaşta erkekleri ve kadınlarını evlendirmeyi uygun bulmuşlardır. Ne var ki kadınların uygunsuz ortamlarda küçük yaşlarda evlenmeleri, uzun bir ömür yaşamalarına engel olmuştur. Eşlerini kaybeden Esseni erkekleri bir daha evlenmeyi uygun görmemiştir.[487] Sayıları bakımından günden güne cemaate katılan yeni bireyler sayesinde gruplarını koruyabilmişlerdir.[488] Newman, cemaate yeni katılan bireyler arasında evlat edinme yollarının da olduğu ifade etmiştir.[489]

Essenilerin, cemaat yapısı ve hayat tarzlarını daha iyi anlamak adına Kumran Yazıtları dikkat çekmektedir. Kumran Yazıtları 1947 yılında Ölü Deniz çevresinde keşfedilmiştir.[490] Kumran Yazıtları, on bir mağaradan çıkarılan irili ufaklı yaklaşık 850 el yazma metninden oluşmaktadır.[491] Kumran Yazıtları'nın içeriği üç ana kategoriye ayrılmıştır. Bunlar; Tevrat'ın kopyası, Kumran cemaatine özgü metinler ve Kumran cemaatine özgü olmayan metinlerdir.[492] Bu yönüyle eşsiz bir kütüphaneyi

---

[483] Yigael Yadin, *The Temple Scroll: The Hidden Law of the Essenes, the Dead Sea Sect*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1985, s. 19; Akalın, "Hıristiyanlığın İlk Kaynağı Olarak Essenizm", s. 430.

[484] Martin A. Larson, *The Essene-Christian Faith: A Study in the Sources of Western Religion*, New York: Philosophical Library, 1980, s. 172.

[485] Aydın, *Yahudilik*, s. 60.

[486] "Çünkü kimisi doğuştan hadımdır, kimisi insanlar tarafından hadım edilir, kimisi de Göklerin Egemenliği uğruna kendini hadım sayar." Matta, 19/12.

[487] Stegeman, *The library of Qumran*, s. 193-195.

[488] Şişman, "*Lut Gölü Yazmaları*", s. 43.

[489] Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, s. 87.

[490] Mark Humphries, *Early Christianity*, New York: Taylor & Francis, 2006, s. 82.

[491] Grabbe, *An Introduction to Second Tepmle Judaism*, s. 35.

[492] Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, s. 102-103.

arındıran Kumran Yazıtları, teolojik açıdan bir zenginlik barındırmıştır. Bu yazıtlar, Yahudilik ve Hıristiyanlık hakkında bilgilerin revize edilmesine de sebep olmuştur.[493] M.Ö II. yüzyıl ile M.S. ilk yüzyılı kapsayan Kumran Yazıtları, İbranice, Aramca ve Grekçe dillerinde yazılmıştır.[494] Kumran Yazıtları'nda düalizm, İran, Yunan inançları ve Hint felsefesi etkisi görünmektedir.[495]

Kumran topluluğu ile Essenilerin aynı cemaatin bireyleri olup olması üzerine çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Her iki topluluğun özelliklerini göz önünde bulundurulacak olursak birtakım benzerlikler dikkat çekicidir.[496]

Kumran Yazıtları'nın bulunduğu mağaralarının fiziki durumu, Essenilerin yaşam yerlerine ait birkaç ipucu sunmaktadır. Öyle ki Essenilerin yaşamlarını sürdürdüğü bölgede bulunan bu mağaralar Kumran cemaatinin dini merkezi olup olmadığı konusunda da tartışmalara yol açmıştır.[497] Bu mağaraların düşmana karşı korunaklı bir kale, yaşam sürdürdükleri evleri veya geçimlerini sağladıkları ticaret merkezi olabileceği üzerine durulmuştur. Ancak ticaret yollarına olan uzaklığı, duvarların olması gerektiğinden daha fazla ince, mağalarının girişlerinin de oldukça geniş olması bu düşünceleri sonuçsuz bırakmıştır.[498]

Her ne kadar mağalarının fiziki özellikleri üzerinden her iki cemaati ortak bir topluluğun fertleri olduğuna kanaat getirilmemiş olsa da öğretileri ve inançları örtüşmektedir. Kumran topluluğu, kendi dini liderlerini Adelet Öğretmeni olarak tanıtmıştır. Essenilerin inançlarında önemli bir yeri işgal eden Adalet Üstadı ile benzerlik taşımaktadır. Gerek Essenilerde gerekse Kumran cemaatinde dini lider olarak gördükleri Adalet Üstadı/Öğretmeni tanrının habercisi olarak görev yapmıştır. Onlar, kendi topluluklarında bulunan inananları eğitmek ve insanları tanrıya yönlendirmekle meşgul olmuşlardır. İnanca göre tanrı, insanlara bildirmek üzere

---

493 Timoty H. Lim, *The Dead Sea Scrolls*, New York: Oxford University Press, 2005, s. 20.

494 Halil Temiztürk, "Ölü Deniz El Yazmaları ve Tarihteki Yeri", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt 2, Sayı 1, (2015), 63-87, s. 66.

495 Şişman, "*Lut Gölü Yazmaları"*, s. 56.

496 Magen Broshi-Hanan Eshel, "*Qumran and the Dead Sea Scrolls*", s. 163; Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, s. 104

497 Grabbe, *An Introduction to Second Tepmle Judaism*, s. 60.

498 Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, s. 102; Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 151.

göndermiş olduğu sözlerini Adalet Öğretmeni/Üstadının ağzına yerleştirmiştir.[499]

Her iki topluluğun dini liderleri hakkında kimliklerine dair bilgilerin yetersizliği de iki topluluğun gizliliğe verdiği önemi bir kez daha göstermektedir. Ancak M. Ö. 142 yılında yaşamış Simun adlı bir dini liderin Adalet Öğretmeni olarak taraftarlarıyla birlikte çöle çekildiklerine dair bilgiler mevcuttur. Onun nerede ve ne durumda öldüğüne dair herhangi bir bilgi yoktur.[500]

Kumran Yazıtları'nda cemaat üyelerinin belirli bir teşkilat içinde olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Bu teşkilatlanma, Esseniler ile Kumran cemaatinin yakınlığına dair yorumların önünü açmıştır.[501] Essenilerde karşılaşılan cemaat üyeliğine giriş sırasında kişiden beklenilen davranışlar Kumran topluluğunda da görülmüştür. Cemaate alım süresi, kişiden istenilen sabır, lidere ve topluma gösterilmesi gereken saygı gibi birçok davranış benzerdir.[502]

Kumran cemaatinin en belirgin özelliği, yazı işleri ile ilgilenmiş olmalarıdır. Onların çağdaşları olan diğer dini gruplara nazaran yazıyı ciddi bir şekilde kullanmışlardır. Bu gelişme Kumran cemaati ile Essenilerin benzerliklerine dair yorumları doğrulamaktadır. İlaveten mülk edinmeyi yasaklamaları, her türlü zevklerden uzak kalarak züht hayatını esas almaları, kurban ritüeline karşı kendilerini ruhi anlamda tanrıya feda etmeleri, evliliğe ve köleliğe karşı mesafeli durmaları, şabat yasaklarını sıkı sıkıya uymaları, çeşitli bitki ve otları kullanarak tıp ilmiyle meşgul olmaları, yaşamın bu dünya ile sınırlı olmadığını iddia etmeleri, günlük kıyafetlerinin beyaz olması da benzer cemaat yapılarına örnek olarak gösterilebilir.[503]

2. Yahudi İnancında Olmayanlar

2. 1. Roma İnancı / Paganlar

Yehuda bölgesinde var olan dini grupların içerisindeki Paganizm, Roma inancı

---

[499] Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Cilt 2, (çev. Ali Berktay), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009, s. 399-400; Kazez, *Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları*, s. 91.

[500] Kazez, *Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları*, s. 91.

[501] Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları*, s. 51.

[502] Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, s. 104

[503] Lim, *The Dead Sea Scrolls*, s. 59-60; Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 151; Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, s. 102.

ile paralel bir gelişim seyri göstermiştir. Zira Roma inancı ile Paganizm birbirini besleyen iki inanç olarak karşımıza çıkmaktaıdır. Roma İmparatorluğunda halkın genel ekseriyeti tarafından kabul edilen Paganizm, Roma'nın hakim olduğu topraklarda baskın kültürü temsil etmiştir.[504]

2. 1. 1. Roma İnancı ve Paganizm

Pagan kavramı, Latince "Paganus" kelimesinden türemiştir. Bu kelime anlam olarak köy, köye ait, kırsal bölge insanının dini ve eski inançların sürdürülmesi gibi anlamlarına karşılık gelmiştir.[505] Belli bir kalıba ve kurala bağlı olmayan Paganizm, insan ve doğa ilişkilerine dayanan bir tür inançtır. Buradan hareketle Paganizm'in, Animizm'e[506] yakın bir öğreti içinde olduğu söylenilebilir.[507]

Roma inancı, herhangi bir kurucusunun ve Kutsal Kitap'ının olmadığı bir dindir. "Baba/Pater Familias" olarak zikredilen bu din, Roma İmparatorluğunun sınırlarını genişletmesine ve komşu medeniyetlerden etkilenilmesine paralel olarak zamanla kurumsallaşmıştır. Böylelikle Roma inancı, dış etkilere bağlı olarak dini anlamda kültür işgaline maruz kalmıştır.[508] Roma dini, M.Ö. 8. yüzyıl itibarıyle Etrüsk,[509] M.Ö. 6. yüzyıl ile Yunan kültürü etkisi altında girmişse de, Roma dinini gerçek anlamda empoze eden Helen kültürü olmuştur.[510] Roma inancında radikal değişikliklerin yaşandığı bu dönemde tanrı inancında birtakım değişiklikler de meydana gelmiştir. Bu değişiklikler ile tanrılar, çeşitli formlar, kabartmalar ve heykeller aracılığıyla somut bir hale getirilmiştir. Bununla birlikte tanrıların

---

[504] Kürşat Haldun Akalın, *Roma İmparatorluğu'nda Doğu Dinleri ve Astroloji,* Adana: 2009, s. 3.

[505] Erhan Altunay, *Paganizm-1: Kadim Bilgeliğe Giriş*, İstanbul: Hermes Yayınları, 2015, s. 15.

[506] Doğanın bir bütün olarak ve her varlığın teker teker maddi varlığının ötesinde bir de ruha sahip olduğunu kabul eden görüştür. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 171.

[507] Çiğdem Dürüşken, *Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000, s. 10; Özgür Turak, "Roma Pantheonu: Eski Yunan Tanrıları Nasıl Romalı Oldu?" *Amisos*, Cilt 3, Sayı 5, (Aralık 2018), 481-492. s. 483.

[508] Turak, "Roma Pantheonu: Eski Yunan Tanrıları Nasıl Romalı Oldu?", s. 483; Dürüşken, *Roma'nın Gizem Dinleri*, s. 15.

[509] Etrüskler, İtalya'nın Tiber ile Arno Nehirleri arasında yer alan Etruria bölgesinde yaşamış ve M.Ö. 6. yüzyıla dek varlığını sürdürmüş bir halk topluluğudur. Ackermann vd., *Encylpedia of World History*, s. 138-139.

[510] Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Yayınevi, 2000, s. 88.

panteondaki sayıları da artmıştır.[511]

Roma inancında yer alan tanrılar, tezimizin kapsamı dahilinde Yehuda bölgesinde varlığı bilinen tanrılarla sınırlandırılmıştır. Yehuda bölgesinde inşa edilen Pagan tapınaklar, çeşitli tanrıların onuruna adanmıştır. Yehuda bölgesinde tanrı kültünü oluşturan bu tanrılar, Zeus, Apollon, Dionysos, Artemis, Pan, Tyche, Athena, Afrodit, Eros, Hermes, Poseidon, Asklepios, Herakles, Dioscuri, Helios'tur. Olimpos Tanrıları'nın başı olarak bilinen Zeus, Roma'nın Jüpiter olarak inandığı tanrının yerini almıştır.[512]

Zeus, ışık ve aydınlığın temsilcisidir. En kudretli ve en korkulan tanrı olarak Roma'nın her bölgesinde ismiyle tapınaklar kurulmuştur.[513] Zeus ve Leto'nun oğlu olarak bilinen Apollon, müziğin, sanatın ve şiirin tanrısı olarak tanınmaktadır. Roma mitolojisinde Bacchus olarak isimlendirilen Dionysos, çallı şarap tanrısıdır. Şarabın sadece sarhoş ediciliğininden ziyade faydalı ve sosyal etkilerini temsil etmiştir. Artemis, Apollon'un kardeşi, Zeus ve Leto'nun kızları olarak inanılmıştır. Vahşi doğa, avcılık ve okçuluğun tanrısıdır. Pan, çobanların ve satirlerin tanrısıdır. Pan'ın bütün tasvirleri yarı insan yarı keçi olarak tasarlanmıştır. Tyche, şans tanrıçası olarak tapınılmıştır. Şehirlerin talihini ve refahını arttırdığı düşüncesi ile sikkelerde Tyche tasvirleri yer almaktadır. Athena, zeka, barış, ilham, strateji tanrısıdır. Zeus'un ve Metis'in kızıdır. Afrodit, Eros gibi birçok tanrının annesi, aşk ve güzellik tanrıçası olarak ifade edilmiştir. Yunan mitolojisinde Eros, şehvet tanrısı olarak inanılmıştır. Hermes, Zeus ve Maia'nın oğludur. Yunan literatüründe Hermes, Trimegustus/Üç kere Hermes olarak geçmektedir. Tanrılar arasında en hızlısı ve en kurnazıdır. Poseidon, Kronos ve Rheia'nın oğludur. Denizler ve depremler tanrısı olarak inanılmıştır. Roma mitolojisinde Nepton ile özdeşleştirilmiştir. Asklepios, Yunan mitolojisinde şifa, tıp, sağlığın tanrısı olarak geçmektedir. Apollon ve Koronis'in oğludur. Roma'da Herkül olarak isimlendirilmiş Herakles, Zeus ve Miken Kralı'nın

---

511 Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi I,* Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2011, s. 63; Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları: I. Kısım Cumhuriyet Devri*, İstanbul: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2019, s. 18.

512 Davies Norman, *Avrupa Tarihi*, (çev. Burcu Çığman), İstanbul: İmge Kitapevi, 2011, s. 175.

513 Chirstopher Smith, *A Companion to Roman Religion,"The Religion of Archaic Rome",* West Sussex: Blackwell Publishing, 2011, s. 32.

kızı Alkmene'nin oğludur. Dioscuri, Castor ve Pollux'u olarak bilinen ikiz kardeşlerdir. Anneleri bir, babaları farklı olan kardeşlerden Pollux'un babası Zeus'tur. Tanrı-insan formunun bir örneği olarak inanılmıştır. Güneşin efendisi Titan olarak bilinen Helios, Hyperion ve Theia'nın oğludur. Apollon ile benzer özellikleri taşımaktadır.[514]

Yunan-Roma Tanrı kültünün yanı sıra Yehuda'da bölgesinde yerel ve komşu medeniyetlerin tanrı inancı da etkili olmuştur. Yehuda bölgesinin yerel tanrıları arasında yer alan Tanrı Gad, Menin ve Eşmum, Kenanilerin tanrılarıdır. Gad, genellikle erkek, bazen de kadın olarak tasvir edilen bir Pan-Semitik tanrıdır. Diğer yerel Tanrı Menin, kader ve zaman; Eşmum ise şifa tanrısı olarak bilinmektedir. Yehuda bölgesinde komşu medeniyetler olan Mısır ve Babil'den de tanrı kültüne rastlanılmıştır. Derkota, Yunan mitolojisinde Babil Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilmişir. Aynı zamanda Derkota, Semiramis olarak da geçmektedir. Mısır tanrı kültünün iki önemli figürü olan İsis ve Serapis de Yehuda bölgesi sınırları içerisinde kurulan tapınaklarda ve sikkelerde yer almıştır. İsis, Aset olarak da tanınmış, Osiris, Seth ve Nephthys'in kardeşidir. Çocuk Tanrı Horus'un da annesidir. Serapis ise Yehuda bölgesinde güneş ve boğa onun simgesi olduğu için Serapis-Zeus veya Serapis-Helios olarak tapınılmıştır.[515]

2. 1. 2. Yehuda Bölgesindeki Paganların Varlığı

Arkeolojik çalışmalar, Yehuda bölgesinde var olan Paganlara ait tapınakların, sunakların, heykellerin, çeşitli materyallerin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Paganizm, Roma'nın birçok bölgesinde etkili olduğu gibi Yehuda bölgesinde de varlığını hissettirmiştir. Yehuda bölgesinde yer alan birçok şehir ve beldede var olan paganist unsurlar şehirlerin politik ve sosyo-ekonomik durumuna göre farklılık göstermiştir.[516]

Kuzey Filistin'de Bet Şean olarak da bilinen Scythopolis, Helenistik dönemden itibaren Paganlar için önemli bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Akdeniz'den

---

[514] Detaylı bilgi için, E.M. Berens, *The Myths & Legends of Ancient Greece and Rome,* London: HarperCollins Publishers, 2016.

[515] Bkz., Berens, *The Myths & Legends of Ancient Greece and Rome*.

[516] Doron Bar, "Continuity and Change in the Cultic Topography of Late Antique Palestine", *From Temple to Church*, Leiden: Brill, (2008), 275-298, s. 276.

Ürdün'e, Ürdün Vadisi'nden Şam'a giden yolların kesişiminde yer almıştır.[517] Scythopolis'in en görkemli yapısı, yuvarlak cellalı bir biçimde inşa edilen Zeus Akraios Tapınağı'dır. Bu tapınak, Pagan bir kült alanı içinde akropolün[518] eteğinde kurulmuştur. Tapınakta, yerel halkın dini sembolleri ve değerleri de yer almıştır.[519] Scythopolis'de büyük bir kompleks içinde başka bir tapınağın da olduğu saptanmıştır. Bu tapınak ise Dionysos'a adanmıştır. Zira Decapolis,[520] kuruluş mitolojisinde Dionysos'a dayandırılmıştır. Bu kompleks, aynı zamanda Khirbet Jurish'deki[521] Artemis Tapınağı'na benzetilmiştir. Zamanla Scythopolis'de yapılan farklı arkeolojik kazılarda da birbirinden farklı kimliksiz üç tapınak daha bulunmuştur.[522]

1967-1994 yılları arasında yapılan kazı çalışmaları sonucunda Yehuda bölgesi içinde yer alan Peneas/Caesarea Philippi'de Pan'a adanmış bir mağara keşfedilmiştir.[523] Ürdün Nehri'nin kaynağı yönünde keşfedilen mağara, bölgede var olan köklü bir Pagan kültünü yansıtmaktadır.[524] M.Ö. 3. yüzyıla kadar geçmişe tarihlenen bu mağarada çeşitli malzemeler, yiyecek-içecek ve gemi kalıntıları bulunmuştur. Tapınakta bulunan yiyecek ve içeçek kalıntıları çeşitli ritüellerin yapıldığına dair kanıtlar sunmaktadır. Kırsal bir alanda kurulan bu kutsal yer, insanların rahatlıkla ulaşabileceği bir bölgede yer almamıştır. En yakın yerleşim yeri Hermon Dağı ve Hula Vadisi olarak bilinmektedir. Bu da bizlere insanların buraya ulaşabilmeleri için belli bir hazırlık sürecinden geçmesi gerektiğini

---

517 Mariusz Burdajewicz, "From Pagan Temple to Church in Late Antiquity Palestine A View from Hippos-Sussita"*, Études et Travaux*, Vol. 30, (2017), 181-209, s. 197.

518 Eski Yunan kent devletlerinde, genellikle bir tepe üzerinde bulunan, çevresi surla çevrili, içinde sarayın, önemli yapıların ve tapınakların yer aldığı iç kaledir. Roger W.Caves, *Encyclopedia of the City*, New York: Taylor & Francis Group, 2005, s. 4-5.

519 Bar, "Continuity and Change in the Cultic Topography of Late Antique Palestine", 282.

520 On şehir anlamına gelmektedir. M.Ö. 63-M.S. 106 yıllarında Roma'nın Yehuda bölgesindeki on şehri kapsamaktadır. https://www.britannica.com/place/Decapolis-ancient-cities-Palestine (Er. Tar.: 07. 02. 2022).

521 Kudüs'ün güneybatısında yer alan bir arkeolojik alandır.

522 Gregory William Stoehr, *The End of Pagan Temples in Roman Palestine,* Doctor of Philosophy, University of Maryland, Baltimore 2018, s. 73.

523 Andrea M. Berlin, "The Archaeology of Rituel: The Sanctuary of Pan at Banias/Caesarea Philippi", *Bulletin of the American of Oriental Research*, No. 315/27, (August 1999), 27-45, s. 29.

524 Judd H. Burton, *Religion, Society, and Sacred Space at Banias: A Religious History of Banias/Caesarea Philippi, 21 BC-AD 1635,* Doctor of Philosophy, Texas Tech University, Texas 2010, s. 55.

göstermektedir.[525] M.Ö. 19 yılında Büyük Herod tarafından restore edilen mağara, İmparator Octavianus onuruna tapınağa çevrilmiştir. Literatürde bu tapınak, "Augusteum" olarak da geçmektedir. Döneme ait sikkelerin üzerinde yer alan baskılarda Tyche Tapınağı'nın da bulunduğu görülmektedir.[526] Caesarea Philippi'nin yaklaşık 3 km. kırsalında yer alan bölgede ise üç farklı dönemde birbiri üzerine inşa edilmiş Pagan tapınağı bulunmuştur. Son olarak inşa edilmiş tapınağın Herod öncesine dayandığı düşünülmüştür.[527]

Arkeolojik kazılarda Hz. İbrahim'in kuyusu, ağacı ve sunağını çevreleyen geniş bir temenos[528] ortaya çıkarılmıştır. Kudüs'e 30 km. uzaklıktaki Hebron'da yer alan Elonei Mamre,[529] Yehuda'daki başka bir Pagan kültünü barındırmaktadır. Yıllık panayırlarda ve kutlamalarda insanlar tarafından kutsal kabul edilen bir inanca ev sahipliği yapmaktadır. Yaratlış bölümünde anlatılan Hz. İbrahim'in bir ağacın altında meleklerle olan görüşmesi[530] üzerine bölge, kutsal bir yer olarak kabul edilmiştir.[531] Herod, İbrahimi geleneğine duyduğu saygıdan ötürü bir çift çit ve sunak inşa ettirdiği düşünülmüştür.[532] Zira yapımında kullanılan kesme taşlar, planlama, mimarı üslup ve yapım yöntemleri Herod dönemini yansıtmaktadır.[533]

Herod, Stratonos Pyrgos Limanı'nın bulunduğu yere İmparator Octavianus onuruna bir tapınak inşa ettirmiştir. Bu yer Caesarea şehir sınırları içinde yer almaktadır.[534] Şehre hakim bir noktada inşa edilen bu tapınak, gemilerin uzaktan görebilmesine olanak sağlamıştır. Tapınağın yanına dikilen Octavianus heykeli de

---

[525] Berlin, "The Archaeology of Rituel", s. 31.

[526] Gregory William Stoehr, *The End of Pagan Temples in Roman Palestine*, s. 71; Bar, "Continuity and Change in the Cultic Topography of Late Antique Palestine", s. 283.

[527] Stoehr, *The End of Pagan Temples in Roman Palestine*, s. 126.

[528] Antik Yunan tapınağının ya da çeşitli dini yapıların içinde bulunduğu etrafı duvarlarla sınırlandırılmış kutsal bir alanı ifade etmektedir. https://www.britannica.com/topic/temenos-Greek-religion (Er. Tar.: 12. 02. 2022).

[529] Hebron'da yer alan arkeolojik sit alanıdır.

[530] Yaratılış, 18/1-15.

[531] Bar, "Continuity and Change in the Cultic Topography of Late Antique Palestine", 284.

[532] Stoehr, *The End of Pagan Temples in Roman Palestine*, s. 119.

[533] Burdajewicz, "From Pagan Temple to Church in Late Antiquity Palestine", s. 201.

[534] Stoehr, *The End of Pagan Temples in Roman Palestine*, s. 81; Burdajewicz, "From Pagan Temple to Church in Late Antiquity Palestine", s. 201.

Zeus ile özdeşleştirilmiştir.[535] Caesarea'nın yaklaşık 5 km. kırsalında yer alan Maiumas/Shuni'de Paganlara ait tiyatro ve su havuzları inşa edilmiştir. Herhangi bir Pagan tapınağının kalıntısına rastlanılmasa da Asklepion'un varlığı ile ilgili yorumlar yapılmıştır. Zira bu bölge tarım ve doğurganlık festivallerinin yapıldığı yer olarak da bilinmektedir. Aynı zamanda bölge insanının şehir dışı pazarlarının merkezi olduğuna dair biligiler de mevcuttur.[536]

Antipatris, Samiriye'nin güneybatısında ve Caesarea'nın güneyinde yer alan Yehuda'nın bir şehridir. Şehri çevreleyen Yarkon Nehri[537] etrafında bulunan sikkelerde Athena ve Serapis'a adanmış tapınakların varlığı gözlemlenmiştir. Böylelikle Antripatris şehrinde Pagan etkilerin varlığından bahsedilebilmektedir.[538]

Arkeolojik kazılarla gün yüzüne çıkarılan Pagan inancına dair çeşitli materyaller, Beit Nattif'te[539] keşfedilmiştir. Mimari anlamda Roma'nın etkisinin görüldüğü bu yerde, çeşitli tanrıların heykelleri bulunmuştur. Beit Nattif'te Afrodit, Eros ve Hermes'e ait heykeller gün yüzüne çıkarılmıştır. Beit Nattif'te bulunan diğer heykellere göz atıldığında, kadın figürlerinin çıplak ve çeşitli başlıklar taktığı görülmüştür. Bir başka heykel motifinde pelerinli, silahlı, kalkanlı, boyunlarına halkalar takmış insan figürleri yer almaktadır. Dönemin şartlarına uygun olarak tasarlanan bu heykeller Helen kültürünün etkisi ile Pagan inancını yansıtmaktadır.[540]

Yehuda bölgesinin kıyı şeridinde yer alan Yaffa'da M.Ö. 4. yüzyıla tarihlendirilen Kenanilerin tanrısı Gad'a yazılmış bir dua bulunmuştur. Bölgenin yerel tanrıları arasında yer alan Gad ve Meni, Helen etkisi sonucunda etkisini yitirmiştir. Tanrı Gad ve Meni, bölge insanı tarafından servet tanrısı olarak da tapınılmıştır. Tanrı Gad'ın ismiyle kurulan tapınak daha önce kurulmuş başka bir

---

[535] Lucinda Dirven, "The Imperial Cult in Cities of the Decapolis, Caesarea Maritima and Palmyra A Note on the Development of Imperial Cults in the Roman Near East", *ARAM periodical,* Vol. 23, (2011), 141-156, s. 149-150.

[536] Stoehr, *The End of Pagan Temples in Roman Palestine*, s. 116.

[537] Kaynağı Antipatris olan Yarkon Nehri, Guş Dan'dan geçerek Akdeniz'e dökülmektedir. İsrail'in en uzun nehri olan Yarkon, uzunluğu 26 km.'dir. https://www.britannica.com/place/Yarqon-River (Er. Tar.: 02. 02. 2022).

[538] Stoehr, *The End of Pagan Temples in Roman Palestine*, s. 116.

[539] Kudüs'e yaklaşık 20 km. uzaklıkta, antik Roma yolunun ortasında kalan yerleşim yeridir. https://mapcarta.com/12936570 (Er. Tar.: 07. 02. 2022).

[540] Achim Lichtenberger, "Jews and Pagans in Late Antique Judaea", *Contextualizing the Sacred in the Hellenistic and Roman Near East,* Vol. 8, (2017), 191-211, s. 196-200.

yerel tanrı olan Eşmum onuruna inşa edilen tapınağının üzerine inşa edilmiştir. Büyük İskender'in bölgeyi ele geçirmesiyle birçok Yunan tanrı kültünün popülaritesi Yehuda bölgesinde artmıştır. Tanrıça Tyche ve Poseidon, Gad ve Meni'nin yerini olarak Yaffa'daki hâkim tanrı kültünü oluşturmuştur. Tanrı Eşmum ise Yunan şifa tanrısı olan Asklepios ile özdeşleştirilmiştir. Farklı coğrafyalarda tasvir edilen Tyche, Yehuda bölgesinde yaşanılan isyanların ve kargaşaların etkisine bağlı olarak zırhlı olarak tasvir edilmiştir. Tyche'nin askeri tarzdaki tasviri ilk defa Caesarea'da görülmüştür. Arkeolojik veriler ışığında Yaffa'da arka yüzünde üç kuleli bir sur içinde taç giymiş Tcyhe'nin büstü bulunmuştur. Sikke'nin ön yüzünde ise şehrin kutsallığından ve sığınma yeri olduğuna dair yazılar yer almıştır. Elde edilen diğer sikkelerde ise Tcyhe'nin farklı formları da yer almıştır. Sikkelerin üzerindeki Tcyhe'nin farklı tasvirleri şehirdeki Pagan kültünün yenilenmesi olarak yorumlanmıştır. Yaffa'da keşfedilen diğer sikkelerde tanrı Poseidon'un figürüne rastlanılmıştır. Zira coğrafi olarak deniz kenarında kurulan bu şehir, doğal olarak deniz tanrısı kültünden etkilenmiştir.[541]

Yehuda bölgesinin güneybatısında yer alan Gazze'de, Zeus Marnas Tapınağı keşfedilmiştir. Bu tapınak sosyal statü, prestij, meşruiyet gibi alanlarda dindarların rağbet ettiği bir yer olarak görülmüştür. Bu yönüyle Zeus Marnas Tapınağı her dönem insanların ilgisini çekmiştir.[542]

Gazze kıyı şeridinde yer alan Aşkelon şehri uzun yıllar Pagan egemenliği altında kalmıştır. Bu şehirde yer alan güvercinlerin bir Pagan inancını simgelediği düşünülmüştür. Tarihçi Philo, bölgeden geçerken gördüğü güvercinlerin sayısından etkilenmiştir. Aşkelon'da yer alan Tanrıça Afrodit inancı ile güvercinler ilişkilendirilmiştir. Zira güvercinlerin koruyucusu olarak Tanrıça Afrodit'e tapınılmıştır. Bölgede keşfedilen sikkelerde de Afrodit Tapınağı yer almıştır.[543] Ancak şehirde Roma-Pagan tanrılarının egemenliğinin yanında yerel tanrılar da

---

[541] Simona Rodan, *Maritime-Related Cults in the Coastal Cities of Philistia during the Roman Period; Legacy and Change*, Oxford: Archaeopress Publishing, 2019, s. 14-18.

[542] Stoehr, *The End of Pagan Temples in Roman Palestine*, s. 65.

[543] Avner Ecker, *Expressions of Cult in the Southern Levant in the Greco-Roman Period, "People and Gods in the Cities of Roman Palestine: A Preliminary Inquiry into the Popularity of Civic Cults"*, Vol. 6, Belgium: Brepols, 2017, s. 61.

önemini korumuştur. Heterojen bir nüfus yapısına sahip olan Aşkelon'da farklı inançlar bir arada yaşamışlardır. Gazze, Apollonia, Aşdod gibi şehirlere komşu olan Aşkelon, dış dünya ile devamlı etkileşim içinde kalmıştır. Mısırlı tüccarların da devamlı uğrak yeri olduğu bilinmektedir. Bulunan sikkelerde Herakles, Dioscuri, Poseidon ve hatta İsis'in de yer aldığı görülmüştür. Bu yönüyle Roma-Mısır sentezlenmesi ile sanatsal bir anlayış madeni paralara yansımıştır. Tanrıça Derketo'ya adanmış bir temenos da keşfedilmiştir. Herodot, Aşkelon'un Pagan tarihini daha geriye götürerek M.Ö. 7. yüzyılda Afrodit Tapınağının varlığından bahsetmiştir.[544]

Yehuda bölgesinin kuzeyinde yer alan Sepphoris, Pagan tapınağına ev sahipliği yapmıştır. Bu şehir tüm Celile'nin incisi olarak da tanınmaktadır. Önemli kavşak noktaların kesiştiği yer olarak bilinen Sepphoris, tipik bir Yunan şehri olarak tasarlanmıştır.[545] Bölgede yaşayan halkın Roma'ya olan bağlılı ve yaşam tarzları neticesinde şehirde baskın bir biçimde Pagan etkisi hissedilmiştir. Sinagoglarda dahi bulunan mozaiklerde Helios figürüne rastlanmıştır. Egemen kültüre olan bu taviz şehrin her yerine mozaik ve heykellerle süslenmesinin önünü açmıştır. Evlerde ve kamusal binalarda çokca Pagan ikonlarına rastlanılmıştır. Sepphoris'de bulunan sikkelerin üzerine tapınak kabartmalarının yer alması burada pagan kültünün var olduğunun ispatı olarak değerlendirilmiştir.[546]

Kuzey Yahuda'nın başkentliğini yapmış, Samiriye'de Helenistik kültürün etkisine bağlı olarak deniz seviyesinin yaklaşık 1000 m. yüksekliğine Pagan tapınağı inşa edilmiştir. Gerizm Dağı'nın kuzey tarafına kurulan bu tapınak, M.Ö. 128 yılında Haşmoniler tarafından yıkılmıştır.[547]

Helen kültürünün egemenliği sonrasında önemi artmış Yehuda şehri olan Akko, Roma lejyonlarının üssü olarak inşa edilmiştir. Önemli bir limana sahip olan Akko'da keşfedilen sikkelerde birçok tapınak ve Pagan tanrılara rastlanmıştır. Tasvir edilen tanrılar; Tyche, Herakles, Serapis, Artemis ve Zeus'tur. Akko'da inşa edilmiş

---

[544] Stoehr, *The End of Pagan Temples in Roman Palestine*, s. 99-100.
[545] Burdajewicz, "From Pagan Temple to Church in Late Antiquity Palestine", s. 198.
[546] Stoehr, *The End of Pagan Temples in Roman Palestine*, s. 61-70.
[547] Jane DeRose Evans, "From Mountain to Icon: Mount Gerizim on Roman Provincial Coins from Neapolis, Samaria", *Near Eastern Archaeology*, Vol. 74, No. 3, (2011), 170-182, s. 171.

tapınaklar, askeri garnizona hizmet ettiği de düşünülmüştür. Zira tapınakların çevresinde bol miktarda kışla ve ahırlarda kullanılacak askeri malzemelere rastlanmıştır.[548]

Taberiye Gölü'nün doğusunda yer Hippos, Helenistik dünyada stratejik olarak önemli bir şehirdir. Deniz seviyesinden 350 m. yükseklikte kurulan Hippos, gerek Ptolomeler gerekse Selefkilerin yönetiminde kale benzeri bir yerleşim yeri olması nedeniyle dikkat çekmiştir. Hippos'ta imparatorluk kültüne adanmış bir tapınaktan söz edilmiştir.[549]

Hula Vadisi'nin[550] batısında, Celile'nin kuzeyinde yer alan Kedesh'de, yerel halkın hizmetine bırakılmış Pagan tapınağı yer almıştır. Tapınak, Zeus, Helios ve Apollo'ya adanmıştır. Tapınak dikdörtgen bir cella ve revaktan oluşmuş, kırsal bölge insanının kehanet gibi birtakım dini ritüelleri ile uğrak yerler arasına girmiştir.[551]

2. 2. Sabiiler/Mandaizm

Sabiilik, bilinen en eski inanç sistemlerinden biridir. Sabii dininin ortaya çıkışı hakkında net bir tarih verilemese de onlar hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Sabii kavramı, kendi dillerinde "Sabaa" olarak ifade edilmiştir. Bu kavram, vaftiz olmak, yıkanmak anlamlarını çağrıştırmıştır. Sabiileri tanımlayan bir diğer kavram olan "Manda" ise bilgi anlamına karşılık gelmektedir.[552]

Sabii toplumu ile yakın ilişkisi içinde olmuş Araplar ve Yahudiler, onları değişim, dönme, vaftiz etmek ve daldırmak gibi anlamlara gelen Sab ve Ş-b harflerinden türeyen kelimelerle ifade etmişlerdir.[553]

Sabiiler kendi inançlarının kökenini Hz. Adem ile başlatmışlardır. Onlar kendi inançlarının yeryüzünde ilk din olduğunu iddia etmişlerdir. Büyük bir lider ve

---

548 Stoehr, *The End of Pagan Temples in Roman Palestine*, s. 95-96.
549 Stoehr, *The End of Pagan Temples in Roman Palestine*, s. 104.
550 Kuzey İsrail'de yer alan Hula Vadisi, günümüzde kuş cenneti olarak tanınmaktadır.
551 Moshe Fischer vd., "The Roman Temple at Kedesh, Upper Galilee", *A Preliminary Study",* Vol. 11, No. 2, (September 1984), 146-172, s. 149; Stoehr, *The End of Pagan Temples in Roman Palestine*, s. 116.
552 Angela Nickerson, *Mental Health and Wellbeing of Mandean Refugess,* Master of Psychology, University of New South Wales, Sydney 2009, s. 24.
553 Abdullah Ekinci, "Sabiilik", *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dini Hayat,* (ed. Yusuf Ziya Keskin), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 61

peygamber olarak gördükleri Hz. Yahya, Sabii inancının merkezinde yer almaktadır. Sabiiler kendilerini seçilmiş olanlar, ışığın oğulları ve sadık kalanlar şeklinde tanımlamışlardır.[554]

Sabiilerin kökenleri hakkında diğer görüşler, onların Hz. Şit, Hz. Nuh ve Enoch dönemlerinde ortaya çıktığı üzerinedir. Öyle ki Şinasi Gündüz, Hz. Şit'in oğlunun Sabii ismiyle anılmış olduğunu ve Hz. Nuh'a tabii olanların da Sabii ismini aldığına değinmiştir.[555] Abdullah Ekinci ise kökenlerine dair Ur veya Harran şehirlerinde ortaya çıkmış olabileceğini ifade etmektedir. Netice olarak Sabii inancının kökeni, Hz. İbrahim'den önce var olduğunu söylemek mümkündür.[556]

Sabiiler, Hz. Yahya'nın öldürülmesi sonrasında dinlerini muhafaza etmekte zorlanmışlardır.[557] Onlar, zaman içerisinde Yehuda bölgesinden ayrılarak Kuzey Mezopotamya'ya göç etmişlerdir. M.S. 3. yüzyıl itibarıyle Mecusi/İran hakimiyetine giren Sabiiler, 6. yüzyılda İslam topraklarında zımmi statüsünde yaşamışlardır.[558]

2. 2. 1. Sabiilerin İnanç ve Öğretileri

Sabii inancı temelde "Yüce Varlık/Hayat Kültü" doktri üzerine dayandırılmıştır. Yüce Varlık sonsuz ve aşkın bir güce sahip olup herkes tarafından tam olarak idrak edilememesi sebebiyle de "İlk Bilinmez Varlık" olarak da tanınmaktadır.[559] Işık aleminde yaşayan Yüce Varlık, Yüceliğin Efendisi/Mara d Rabuta, Yüce Hayat/Hiia Rabba, Işık Kralı/Malka d Nhura, Kudretli Ruh/Mara d Rabba olarak isimlendirilmiştir. Kötülük olarak bilinen "İlk Karanlık Kralı" ise Malka d Hşuka olarak zikredilmiş, kötü ruhların, şeytanların vb. varlıkların efendisi ve yaratıcısı olarak inanılmıştır.[560]

---

554 Naşoraia Hathem Saed, "Naşiruta: Deep Knowledge and Extraordinary Priestcraft in Mandaean Religion", *Sydney Studies in Religion,* (September 2008), 306-360, s. 312.

555 Şinasi Gündüz, "Kur'an'daki Sabiilerin kimliği Üzerine Bir Tahlil ve Değerlendirme" *Türkiye I. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (Eylül 1992), 43-81, s. 44-48.

556 Ekinci, "*Sabiilik",* s. 61.

557 Şinasi Gündüz, "Sabiilik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Cilt 35, (2008), 341-344, s. 341.

558 Gündüz, "*Sabiilik*", s. 342.

559 Mehrdad Arabestani, "The Mandaeans' Religious System: From Mythos to Logos", *Iran and the Caucasus,* Vol. 20, No. 3-4, (December 2016), 261-276, s. 184.

560 Şinasi Gündüz, *Son Gnostikler: Sabiiler, İnanç Esasları ve İbadetleri*, Ankara: Vadi Yayınları, 1995, s. 71-73.

Sabiilikte peygamberlik, vahyi hayatına tam olarak yansıtan kişiye verilen unvandır. Peygamberlere “Nbiha” olarak isimlendirilmiş, iyi ve kötü/sahte olarak kategorize edilmiştir. Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa’nın peygamberliği sahte olarak inanılırken, Hz. Şit ve Hz. Yahya gerçek olarak kabul edilmiştir. Sabiilerde Hz. Yahya peygamber denilince akla gelen ilk isimdir. Her ne kadar din içerisinde Hz. Yahya önemli görülmüşse de dinin kurucusu değildir.[561]

Sabii inancında en dikkat çekilen ritüel vaftiz törenleridir. Özü itibarıyle manevi kirden arınmayı ifade etmektedir. Vaftize olan hassasiyetlerinden ötürü akarsu kenarlarında yaşamaya özen göstermişlerdir. Su, yardna[562] olarak adlandırılmış, kaynağını ışık aleminden aldığına inanılmıştır. Vaftiz, masbuta, rişama ve tamaşa olarak üçe ayrılmaktadır. Tam vaftiz olarak adlandırılan Masbuta, yalnızca din adamının gözetiminde yerine getirilmektedir. Pazar günleri gerçekleşen bu vaftizde önce erkekler sonra kadınlar vaftiz olmaktadırlar.[563] Rişama,[564] masbuta’nın aksine bireysel olarak yerine getirebilmektedir. Bu yönüyle islam dinindeki abdeste benzetilmiştir. Tamaşa ise bireyin üç kez akarsuya girip çıkmasıyla yapılan vaftiz işlemidir.[565]

Sabii inancına göre insanlara yardım etmek olarak algılanan kurban, beş hususa göre ayarlanmıştır. Din adamının kurban öncesi vaftiz olması, demirden bıçak kullanılması, din adamının kesim sırasında değnek bulundurması, kesim işleminin kuzeye dönük yapılması ve kesim bitiminde değneğin nehre atılması dikkat edilmesi gereken hususlardır.[566]

Sabii dininde namaz, bedensel olmaktan daha çok dua şeklindedir.

---

561 Kurt Rudolph, *Mandaeism,* New York: Brill, 1978, s. 14; Gündüz, *Son Gnostikler,* s. 112.

562 Ürdün Nehri’nin Aramca ifade edilmesidir.

563 Jorunn Jacobsen Buckley, *The Mandaeans: Ancient Texts and Modern People, New York: Oxford University Press,* 2002, s. 80; Arabestani, “The Mandaeans”, s. 185.

564 Kişi nehirde önce ellerini yıkamaktadır. Eline aldığı suyla alnını sağdan sola mesh eder. Sonra iki parmağıyla üçer kez kulaklarını ve burnunu temizlemektedir. Daha sonra vücudunun alt kısmını yıkar. Daha sonra avucundaki suyla ağzına su alarak üç kez ağzını çalkalar. Üçer kez dizlerini ve bacaklarını yıkar. Son olarak da önce ayağını iki kez, sonra sol ayağını bir kez nehre sokar. Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 146.

565 Rudolph, *Mandaeism,* s. 10; Angela Nickerson, *Mental Health and Wellbeing of Mandean Refugess,* s. 24.

566 Bilal Düzbayır, *Mukayeseli Fıkıh Bağlamında Kurban ve Kurbanın Hükmü*, Y. L. Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2013, s. 20-21.

Yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olan dua, ışık varlıklarının yanında kendi atalarına da edilebilmektedir. Sabiiler dua etmeden evvel temizlenmek maksadıyla suya dalıp çıkmaktadırlar. Namaz/dua, yalnızca toprak üstünde oturmakla yerine getirilmektedir.[567] Mandeen zikri ile başlayan namaz kuzeye doğru dönerek gerçekleşmektedir.[568]

Sabii inancında sebepsiz yere bir insanı öldürmek, içki içmek, zina etmek, yeminden dönmek, kumar oynamak, sünnet olmak, farklı dinlerdeki kişilerle ilişki kurmak, yalancı şahitlik yapmak, yol kesmek gibi kamu düzenini bozucu eylemlerde bulunmak, faize izin vermek, borcunu imkanı varken ödememek, emanete ihanet etmek, sakal ve bıyıkları kesmek, sihir/büyü ile ilgilenmek büyük günah olarak kabul edilmiştir. Ayrıca İsmail Cerrahoğlu, Sabiilerin kendilerine oruç tutmayı da yasakladığını ifade etmiştir. Zira oruç onlara göre kötülükten sakınma aracı olarak görülmüştür.[569]

Sabii inancında ölüm, kişinin gerçek başlangıcına açılan kapı, ruhun beden hapsinden kurtuluşunu ifade etmektedir. Ruhun bedenden ayrılması sırasında Suriel adlı melek görevlendirildiğine inanılmıştır. Kişinin ruhu Işık Kralı'nın huzurunda hesaba çekilecektir. Kötü ruhlar Suf Denizi olarak adlandırılan cehennemde günahlarından arındırılacaklardır.[570] Cansız beden, Hallailer adı verilen kişiler tarafından taşınarak kuzeye dönük bir şekilde yaklaşık 3 saat içerisinde defnedilmektedir. Kurt Rudolph, ruhtan arınmış bir bedenin önemsizliğine değinerek Sabiilerde anıt mezar anlayışının gelişmediğini söylemiştir.[571]

Sabii toplumunda Mehdi'nin gelişi ahir zaman ile ilişkilendirilmiştir. Mehdi'nin ortaya çıkışı birtakım felaketleri de beraberinde getirecektir. Yeryüzünün tamamen kötülüklerle kaplanması ile ortaya çıkacaktır. Ahir zamanda vuku bulacak bu hadisede kötülüklere karşı mücadele edilecektir. Bunun akabinde yeryüzündeki

---

[567] Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 159-161; İsmail Cerrahoğlu, "Kur'anı Kerim ve Sabiiler"*, İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt 10, (1963), 103-116, s. 110.

[568] Mehrdad Arabestani, "Ritual Purity and the Mandaeans' Identity", *Iran and the Caucasus,* Vol. 16 No. 2, (October 2012), 153-168, s. 159.

[569] Cerrahoğlu, "Kur'anı Kerim ve Sabiiler*"*, s. 110-112; Gündüz, *Son Gnostikler,* s. 168-169.

[570] Gündüz, *Sâbiîler-Son Gnostikler,* s. 130-136; Cerrahoğlu, "Kur'anı Kerim ve Sabiiler*"*, s. 110.

[571] Rudolph, *Mandaeism,* s. 10.

hayat havanın zehirlenmesi sonucuyla son bulacaktır.[572]

Sabiilikte mabet, hikmet, bilgi anlamına gelen "Manda/Mandi" olarak adlandırılmıştır. Mabdetler ışık aleminin yeryüzündeki sembolü olarak inanılmıştır. Din adamları haricinde mabetlere girilmesi yasaktır. Mabetler gösterişten uzak, nehir kenarlarına inşa edilen basit yapılardır. Mabetler penceresiz ve kuzey dönük olarak bir şekilde inşa edilmektedir.[573]

Sabii inancında, Panja (Bahar Bayramıdır), Dihba Rabba (Yeni Yıl Bayramıdır), Dihba Hnina (Hz. Yahya anısına kutlanan bayramdır), olarak adlandırılan çeşitli bayramlar mevcuttur. Bu bayramda Sabiiler, tapınakları olan mandiyi kutsayıp temizlerler, kendi eşyalarını da nehirde yıkamaktadırlar. Sabiiler, yılı 360 güne ve 12 aya ayırmışlardır. Onlara göre yılbaşı nisan ayıdır.[574]

Sabii dininin geniş bir kutsal kitap külliyatı mevcuttur. Ginza Rabba[575] adlı Kutsal Kitap, Hz. Adem'e indirildiğine inanılmıştır. Hz. Yahya'nın Talimatları Kitabı, Hz. Yahya'nın hayatını; Ferah Kitabı evlenme törenlerinin uygulanışını; Nefisler Kitabı, cenaze merasimlerini, ölülere telkini; Zor Sefer Kitabı, önemli kıssaları anlatmaktadır. Burçlar hakkındaki kitap, her insanın doğumundaki aldığı ismin hangi burçtan olduğuna bakılmaktadır. Zikirler Kitabı, namaz ve diğer ritüellerde söylenen zikirler yer almaktadır. Sabiler, farklı dinlere mensup kişilere kutsal kitaplarının bilgilerini paylaşmamaktadırlar.[576]

Sabiilerin inançları Gnostik temelli öğretilerle yakın bir ilişki içerisindedir. Sabiiler yeryüzünde yaşayan son Gnostikler olarak da bilinmektedir. Doğayı anlamlandırmak, evrenin gizemini çözmek için Gnostisizm'den yararlanmışlardır. Öyle ki tanrı-alem, yaşam-ölüm ve iyi-kötü gibi dualist yaklaşımlar onları Gnostiklere yakınlaştırmıştır.[577]

Gizli bilginin açığa çıkarılması Gnostik temelli inançların ortak gayesidir.

---

572 Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 127-134.

573 Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 170-171.

574 Sabah Aldisi, *The Storyof Creation in The Mandaean Holy Book The Ginza Rba,* Doctor of Philosophy, University College, London 2013, s. 38; Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 163-164.

575 "Büyük Hazine" anlamına gelmektedir. Ginza Rabba iki kitaptan oluşmaktadır. Sol Ginza 18 kitap, Sağ Ginza iki bölüme ayrılmıştır. Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 80.

576 Cerrahoğlu, "Kur'anı Kerim ve Sabiiler", s. 111-112.

577 Saed, "Naşiruta: Deep Knowledge and Extraordinary Priestcraft in Mandaean Religion", s. 312.

Sabiilikte gizli bilgi/saf bilginin elde edilmesi inancın aslıdır. Zira gizli bilgi, Yüce Varlık/Hayat Kültü'nün bilgisidir.[578] "Pneuma" olarak adlandırılan saf bilgi, tanrının bilgisine erişmektir.[579] Kişinin ruhunun özgürleşmesini de sağlayan saf bilgi, inancın içselleşmesinde önemli rol oynamaktadır.[580] Sabiilikte, saf bilgiyi elde eden kişi "Redeemer" olarak adlandırılmıştır.[581]

Şinasi Gündüz, Rudolph ve R. Bultmann, Sabiilikte iki zıt gücün mücadele ettiği düalist bir anlayışın varlığından söz etmiştir. Gnostizim'in bariz bir etkisinin görüldüğü bu inanca göre iyilik ve kötülük arasında ezeli ve ebedi olarak savaş yaşanmaktadır.[582] İyilik ışık, kötülükse karanlıkla sembolize edilmiştir.[583] Yaşanılan bu savaşta asıl gaye ışık güçlerinin galip gelerek tanrı katına yükselmesidir.[584] Sabiilere göre kötü varlıklar "Ruha" olarak adlandırlmıştır. Bu varlıklar, Abatur, Yuşamin ve Phatil olarak tanınmaktadırlar. Sabiiler bu varlıkları maddi dünyaya gönderilmiş, cezalı olarak bilinen düşmüş varlıklar olarak da zikretmektedirler.[585]

Sabiilere göre maddi alemin yaratılmasında Demiurg'un yaptıklarından bahsetmişlerdir. Demiurg, halk için çalışan, gayret eden anlamlarına gelmektedir. Abatur, Yuşamin ve Phatil, Demiurg'un temsilcileridir. Özellikle Gnostik etkiye bağlı olarak Phatil, insanların yaratılmasında etkilidir. İnsanın yaratılma serüveninde başarılı olamayan Phatil, Işık Kralı'ndan yardım istemiştir.[586] Işık Kralı'nın ilk insan/Adem'in bedenine ruh vererek onu canlandırmıştır. Işık Kralı, Adem'den sonra Havva'yı eş olarak yaratmıştır. Öyle ki Şinasi Gündüz, Gnostik bir anlayışla yaratılan erkek ve kadın düalist temellere dayandığını, erkek ışık, kadın ise karanlığı

---

[578] Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 65-66.

[579] Fabian Linde, *The Spirit of Revolt*, Stockholm: US-AB, 2010, s. 24

[580] Sean Martin, *Gnostikler*, *İlk Hıristiyan Sapkınlar*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2010, s. 25; Hans Jonas, *The Gnostic Religion*, Boston: Beacon Press, 2001, s. 44-45.

[581] Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 104; Aldisi, *The Storyof Creation in The Mandaean Holy Book The Ginza Rba*, s. 146.

[582] Rudolph, *Mandaeism*, s. 13; Rudolf Bultmann, *Primitive Christianity in its Contemporary Settings*, (Ed. R.H. Fuller), London: Thames and Hudson, 1983, s. 162.

[583] Charles G. Haberl, "Mandaeism in Antiquity and the Antiquity of Mandaeism", *Religion Compass*, (2012), 262–276, s. 264.

[584] Şinasi Gündüz, *"Gnostik Antropoloji", Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 14, (2003), s. 3.

[585] Kurt Rudolph, *Gnosis, The Nature and History of Gnosticism*, Edinburgh: T. & T. Clark Limited, 1987, s. 357; Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 75.

[586] Rudolph, *Mandaeism*, s. 14; Aldisi, *The Storyof Creation in The Mandaean Holy Book The Ginza Rba*, s. 139.

temsil ettiğini ifade etmiştir.[587]

2. 2. 2. Sabii Toplumu ve Hayat Tarzları

Sabii toplumunda belirli bir kast sistemi kurulmamış, sınıfsal ayrışmalar yaşanmamıştır. Onlar bilakis, toplumu bir arada tutacak sosyal yapı inşa etmişlerdir. Bu yapının içerisinde din adamları ile halk farklı görevler üstlenmişlerdir. Sabii toplumunun önderleri olan din adamları belli ön koşullara tabi tutularak yetiştirilmişlerdir. Öncelikle kişinin soyundan herhangi birinin dinde dönmemiş ve vücudunda da noksanlık bulunmaması şart koşulmuştur. Bu şartları taşıyan her Sabii din adamı olabilmektedir. Sabiiler, gelenek içerisinde din adamlığını babadan oğula geçmesini uygun görmüşlerdir. Din adamları bekarlıktan ziyade evliliğe özendirilmiştir.[588]

Din adamı/rahiplik teşkilatı; Riş Ama, Ganzibra, Tarmita, Aşganda olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Teşkilat içinde Riş Ama yönetici ve toplumun liderleridir. Ganzibra, Riş Ama'nın bir alt derecesine sahip olan din adamlarının yöneticisidir. Din adamı yetiştirmek, ayinleri düzenlemek gibi çeşitli vazifeler üstlenmişlerdir. Tarmita, halk kesimi içerisinde dini vafizleri yerine getiren kişilerdir. Vaftiz törenleri yönetme, ayin yemeklerini hazırlama, kutsal kitapları çoğaltma gibi görevleri vardır. Teşkilatın son sınıfı olan Aşganda ise Ganzibra gözetiminde din adamlığı eğitimi alan kişilerdir. Bu sınıf mensupları diğer sınıflarının angarya olarak gördükleri her işi yapmakla mükelleftirler.[589]

Sabii din adamları, dini törende ve ayinlerde rit adı verilen elbise giymektedirler. Şinasi Gündüz'ün ifadesine göre beyaz bir elbise olan rit, tören ve ayin sırasında manevi temizliği temsil etmiştir. Rit elbisesinin yanında şom yavar (Sağ elin küçük parmağına takılan altın yüzük), margna (Zeytin dalından yapılmış değnek), pandama (Başa sarılan sarık) ve taga (Saçların toplanması için kullanılan ip) da önemli aksesuarlardır. Bu eşyalar, rahiplerle birlikte mezara gömülmektedir. Din adamların yanında halk kesimi de rit elbisesi giymeye özen göstermişlerdir.[590]

---

[587] Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 92-94.
[588] Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 174-176.
[589] Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 184.
[590] Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 174-184.

Sabii toplumunda isim vermek büyük öneme sahiptir. Kişi, yaşamı boyunca iki isme sahip olmaktadır. Kişi malvaşa denilen astrolojik isminin yanında bir de dünyevi isim almaktadır. Bir Sabiinin gerçek ismi malvaşa olup çocuğun doğum sırasındaki yapılan astrolojik değerlendirme sonucunda verilmektedir. Zira kişi ayin ve törenlerde astrolojik ismini kullanmaktadır.[591]

Sabii toplumunun üzerinde titizlikle durduğu nokta gizlilik prensibidir. Bundan dolayı Sabiiler, dinlerini anlatma, içlerine yabancıları alma gibi eylemlerden uzak durmuşlardır. Cerrahoğlu, gizlilik prensibi nedeniyle Sabiilerin içe kapanık bir toplum yapısına sahip olduğundan bahsetmiştir. Sabiiler, doğan çocuğun doğuştan Sabii olduğunu belirterek, dine giriş adı altında başka bir işleme gerek duymamışlardır. Böylelikle Sabii anne ve babadan doğmayan bir kişinin dine kabul edilmesi söz konusu değildir.[592]

Sabii toplumu evlilik merasimine önem vermiştir. Sabiiler kendi kanlarının temiz olduğuna inandıkları için yabancılarla evlenmeyi, herhangi bir ilişkiye girmeyi asla kabul etmemektedirler. Sabii olmayan biriyle evlenen kişi toplumdan uzaklaştırılmıştır. Bu yüzden evliliğin korunması onlar için kutsal olarak görülmüş ancak boşanmayı da yasaklamamışlardır.[593]

Günümüzde Sabii toplumu, dinlerini muhafaza noktasında yetersiz kalmışlardır. Günümüzde Sabii dinine bağlı olanların sayısı net olarak saptanamasa da Irak'ta 15 bin, İran'da 20 bine yakın olduğu düşünülmektedir.[594] Günümüzde kendisini Sabii olarak görmeyen ancak kültürel miras ve etnik bakımından geleneksel olarak yaşayanlar da mevcuttur. Bu kişiler genellikle anavatanlarından göçmüş, diasporada yaşayan Sabiilerdir.[595]

2. 2. 3. Yehuda Bölgesindeki Sabiilerin Varlığı

Sabiilerin Yehuda bölgesinin sakinleri arasında olduğuna dair en somut örnek Hz. Yahya'nın varlığıdır. Hz. Yahya, Yeni Ahit metinlerinde sıkça bahsedilmiştir.

---

591 Gündüz, *Son Gnostikler,* s. 182.
592 Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 183; Cerrahoğlu, "Kur'anı Kerim ve Sabiiler*"*, s. 110.
593 Cerrahoğlu, "Kur'anı Kerim ve Sabiiler*"*, s. 110.
594 Arabestani, "Ritual Purity and the Mandaeans", s. 155.
595 Arabestani, "The Mandaeans", s. 190.

Hz. Yahya'nın insanları vaftiz etmesi, Hz. İsa ile olan diyaloğu ve ilişkisi, Kral Antipas ile olan anlaşmazlığı ve ölümü Yeni Ahit metinlerinde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Hz. Yahya, Yehuda Çölü'nde insanları tövbe etmeleri için çağrılarda ve nasihatlerde bulunmuştur. Bu çağrılara Yehuda bölgesinin birçok şehrinden ve özellikle Şeria/Ürdün Nehri yakınlarında yaşayanlar kulak vermiştir.[596] Vaftiz olmaya gelen insanlar arasında Hz. Yahya'ya karşı gelen Ferisiler ve Sadukiler gibi Yahudiler de yer almıştır. Hz. Yahya, onlar hakkında engerek soyu gibi benzetmelerle ağır ithamlarda bulunmuştur. Onların kendilerini İbrahim'in soyundan görmelerinin bir öneminin olmadığını dile getirmiştir. Anlatının devamında Hz. İsa'nın da Hz. Yahya'nın yanında geldiğine değinilmiştir. Hz. Yahya, kendisinin su ile vaftiz ettiğini ancak gelenin (Hz. İsa) Kutsal Ruh ile vaftiz edeceğini vurgulamaktadır. Hz. Yahya, kendisinin huzurunda Hz. İsa'yı vaftiz edemeyeceğini belirtmiştir. Hz. İsa ise buna razı olması gerektiğini bildirerek Hz. Yahya'nın eliyle vaftiz olmuştur.[597]

Hz. Yahya ile Hz. İsa arasındaki ilişki Yeni Ahit'in birçok yerinde geçmektedir. Öyle ki Hz. Yahya, Hz. İsa'nın habercisi ve yolunu hazırlayan olarak bahsedilmiştir. Hz. Yahya, Hz. İsa hakkında kendisinden daha güçlü olduğunu, onun çarıklarının bağını çözmeye bile layık olmadığını belirtmiştir.[598] Yeni Ahit'in başka bir yerinde Hz. İsa'nın Hz. Yahya'ya övgüleri yer almaktadır. Hz. İsa, Hz. Yahya hakkında doğanlar arasından daha üstünü çıkmadığını, peygamberlerden de üstün olduğunu insanlara söylemiştir.[599]

Hz. Yahya'nın Kral Antipas ile olan anlaşmazlığı, dönemin kaynağı olarak görülen Yeni Ahit'te zikredilmiştir. Kral Antipas, aile içi evlilik yapması üzerine Hz. Yahya tarafından eleştirilmiştir. Bunun üzerine Hz. Yahya'ya zarar vermek istese de bu isteğinden vazgeçmiştir. Zira Antipas, Hz. Yahya'yı peygamber olarak gören halkın tepkisinden çekinmiştir. Ancak bir şölen sırasında Herodya (Antipas'ın eşi),

---

[596] Matta, 3/1-6.
[597] Matta, 3/5-17.
[598] Markos, 1/1-8; Luka, 3/1-20.
[599] Matta, 11/7-11.

Hz. Yahya'nın öldürülmesini istemiştir. Neticede Hz. Yahya, Kral Antipas tarafından öldürülmüştür.[600]

Sabiilerin Yehuda bölgesindeki varlığı Esseniler üzerinden de değerlendirilebilir. Öyle ki Sabiiler, Essenilerle gerek inançsal gerekse toplumsal anlamda birtakım benzerliklere sahiptir. Ayrıca Hz. Yahya'nın da bir Esseni üyesi olabileceği ile alakalı iddiar mevcuttur. Bu iddialar onların Yehuda bölgesinin dini grupları arasında olduğuna işaret etmektedir. Sabiileri, Essenilerin düşünceleri üzerinden değerlendirilecek olursak, iki grubunda Saduki ve Ferisi gibi Yahudi hakim düşüncesine karşı gelmeleri dikkat çekicidir. Essenilerin yaşamları ile Sabiilerin bilakis Hz. Yahya'nın yaşamı oldukça benzerlik göstermektedir. Esseniler için dile getirililen çölde yaşayanlar benzetmesi ile Yeni Ahit'te Hz. Yahya için belirtilen çölde yol hazırlayan sözü örtüşmektedir. Her iki grubun çöl hayatına olan yakınlığı birbirinden etkilenmeleri adına önemli bir husustur. Matta ve Luka bölümlerinde bahsedilen Hz. Yahya'nın münzevi yaşamı, Essenilerin yaşam şartlarına yakınlık göstermektedir. Ayrıca Hz. Yahya'nın dile getirmiş olduğu ahir zaman, kıyamet gibi eskatolojik meseleler Essenilerin inanç sistemlerinin merkezinde yer almıştır. Essenilerin ruhsal arınma ve bedeni temizlenme amacıyla yerine getirdikleri yıkanma ritüelleri, Sabiilerde olmazsa olmaz olarak görülen vaftiz törenleridir. Zira Sabiiler ve Esseniler halk nezlinde vaftiz olanlar/yıkananlar olarak da isimlendirilmiştir.[601]

Sabiilerin ve Essenilerin kapalı bir toplum olması, her iki grubun birbirine yakınlaştırmaktadır. Dini inançlarını başka insanlara anlatmama gereği, iki grubun temel yasaklarından biri olmuştur.[602] Sabiilerin ve Essenilerin birbirinden etkilenmelerindeki en dikkat çekici durum ise dualizm anlayışıdır. Essenilerde inanılan ışığın ve karanlığın mücadelesi Sabii inancında da yer almaktadır.[603]

Sabiilerin, Yehuda bölgesi sakinleri arasında olduğuna dair bir başka delil Yahudi tarihçi Josephus Flavius'tur. Josephus Flavius, Yahudi Savaşları adlı eserinde

---

[600] Markos, 6/14-29; Matta, 14/4-11.

[601] Hartmut Stegeman, *The Library of Qumran*, s. 222.

[602] Şinasi Gündüz, "Sabiilik", *Yaşayan Dünya Dinleri,* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010, s. 471-491; Matta, 3/3-12; Markos, 1/48; Luka, 3/2-17.

[603] Hillel Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, s. 105.

Hz. Yahya'dan bahsetmiştir. Josephus, Hz. Yahya'yı, iyi ve erdemli davranışa çağıran bir kişi olarak kaleme almıştır. Josephus, Hz. Yahya'nın halk üzerinde bir etkisinin olduğunu, Antipas'ın bundan çekindiğine değinmiştir. Ancak tıpkı Yeni Ahit'te bahsedildiği gibi Antipas, Hz. Yahya'yı tutsak olarak bulunduğu kalede öldürtmüştür. Eserin ilgili bölümünde Yahudilerden bazılarının Kral Antipas'ın ordusunu yok etmek için gelen ordunun tanrı tarafından yollandığı düşünüldüğüne değinilmiştir. Zira bunun nedeni Antipas'ın, Hz. Yahya'yı öldürmesine bağlanmıştır.[604]

Sabiiler, Hz. Yahya'nın idamı sonrasında birçok sorunla karşılaşmışlardır. Onların bu yaşadıkları Yehuda'da varlıklarına dair birtakım bilgiler içermektedir. Sabiiler, Antipas'ın askerleri tarafından katliama maruz kaldıklarına değinilmiştir. Sabiilerin Kutsal Kitap'ı Ginza bu olayda içlerinden ileri gelenlerin de bulunduğu birçok kişinin öldürüldüğü belirtilmiştir. Katliamdan kurtulanlar ise Arsakid Kralı'nın yardımlarıyla Kuzey Mezapotamya'ya göç etmişlerdir. Ginza'ya göre bu sayı 60.000 civarındadır.[605] Sabiiler, kendilerini katliamdan kurtaran Arsakid Kralı Artabanus'u aziz mertebesine yükseltmişlerdir.[606] Böylelikle Sabiilerin Kral Antipas'tan eziyet görmeleri ve Yehuda'dan göç etmeleri onları Yehuda'nın dini gruplar arasında olduğuna delil olarak gösterilebilir.

3. Karma İnançılılar

3.1. Teosebes / Tanrıdan Korkanlar

M.Ö. 587 yılında yaşanılan Yahudi sürgününden sonra Yahudi inancı, diğer coğrafyalara taşınmıştır. Yahudilerin genel ekseriyeti Balil'e sürgün edilmişse de, Akdeniz havzası kadar Yahudi inancı yayılmıştır. Böylelikle tek tanrı inancı farklı kültür ve inançlarla tanışmaya başlamıştır.[607]

Yahudiler, geçen süre zarfında Roma sınırları içerisinde varlıklarını sürdürmeyi başarmışsalar da dinlerini rahatlıkla yaşayamamışlardır. Ancak, bazı

---

[604] Josephus Flavius, *Antiquities of the Jews*, XVIII, 5, 2.

[605] Neilson C. Debevoise, *A Political History of Parthia*, Chicago: The University of Chicago Press, 1938, s. 157; Gündüz, "*Sabiilik*", s. 342.

[606] Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 57-58.

[607] Sherbok-Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, s.73.

Roma vatandaşları Yahudi dinine karşı sempati beslemişlerdir.[608] Zamanla Roma sınırları içerisinde Yahudiliğe ilgi duyan, ancak tam olarak Yahudi dinini benimsemeyen kişiler ortaya çıkmıştır. Bu kişiler, Yahudilerin diaspora yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelen Teosebeslerdir.[609]

Teosebeslerin kimlikleri hakkında net bir çıkarım yapılması güç olsa da, onlar yarı Yahudi, yarı Pagan olarak tanınmışlardır. Tarihi kökenleri Helenistik döneme kadar uzanan Teosebesler, Roma İmparatorluğu sınırları içinde var olan Theos Hypsistos[610] gibi monoteist eğilimli inanç gruplarının arasında yer almışlardır.[611]

Teosebesler, tek tanrı inancına sahip, tanrının sevgisini kazanmaya gayretli insanlardan oluşan, "Tanrı'dan Korkanlar" olarak ifade edilmiştir.[612] Etimolojik olarak tanrıdan korkan, tanrıya huşu duyan anlamlarına gelmektedir. Teosebes kelimesi, tanrı anlamına gelen "Theos" ile ona sığınmak, ondan korkmak, ibadet etmek manasındaki "Sebomai" kelimesinden oluşmaktadır. Teosebesleri ifade etmek için farklı kavramlar da kullanılmıştır. Kraabel, Grekçe Sebomenoi ve Phoubemenoi kavramlarının onları çağrıştırdığını ifade etmiştir.[613] Latin dilinde ise "Metuentes" kelimesi, Teosebesleri karşılamaktadır. Teosebesler, Pers topraklarında, "Tersekan" ve "Hüdatersi" olarak nitelenmişlerdir. Miladi ilk yüzyıl içinde yaşamış olan Roma şairi Decimus Iunius Iuvenalis, "Metuentes Deum" kavramını Teosebesleri Yahudiliğe ihtida edenler için kullanmıştır.[614] Ayrıca Demirci, Teosebeslerin Sabiiler ve Hanifler ile birtakım ilişkilere girmiş olabileceğini, "Hanpa" ve "Saba" kavramları

---

608 Shaye J. D. Cohen, *From the Maccabees to the Mishnah*, Kentucky: Westminster John Knox Press, 1989, s. 55-59.

609 Joshua Levinson, *Bodies and Bo(a)rders: Emerging Fictions of Identity in Late Antiquity*, Cambridge University Press, 2011, s. 356.

610 Roma her ne kadar Pagan inancında olsa da, bölgede daha önce Theos-Hypsistos adında tek tanrıcı bir inanış mevcuttu. Bu nedenle kanatimizce Theosebeslerin tek tanrıya inanmaları noktasında zorlanmadıklarını düşünüyoruz. Onur Sadık Karakuş, "Karadeniz ve Anadolu Kentlerinde Theos Hypsistos Kültü", *Anadolu Araştırmaları*, Sayı 21, (2018), 1-20, s. 3.

611 Kürşat Demirci-Tuğrul Kurt, "Theosebesler ve Erken Hıristiyanlık", *İslamı İlimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, (2016), 47-68, s. 48.

612 Adolf Guttmacher, "God-Fears", *Jewish Encyclopedia*, Vol. 5, s. 354.

613 A. T. Kraabel, "The Disappearance of the 'God-Fearers'", *Numen*, Vol. 28, No. 2, (December 1981), 113-126, s. 113.

614 Tuğrul Kurt, *Geç Antikçağ'da Theosebes'ler, Tarih ve İnançlar*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 23.

da Theosbesleri ifade ettiğini zikretmiştir.[615]

Yahudilerin inancına göre sonradan Yahudi olanlar için kullanılan "Ger Toshav" kavramı Teosebeslere yakıştırılmıştır. Yahudiler, buradan hareketle Teosebesleri sonradan Yahudi olarak görmüşlerdir.[616] Yahudi literatüründe Teosebesler için "Yero Yiho", Rabbinik metinlerinde ise "Yirei Shamayim" olarak bahsedilmiştir. Demirci, Yahudilere göre Teosebeslerin Nuh Kanunlarına göre sorumlu tutulduklarını belirtmiştir.[617] Talmud ve sözlü kaynaklarda bahsi geçen Nuh Kanunları, Yirei Shamayim ile bağlantılı olarak düzenlenmiş olabileceği düşünülmüştür.[618] Her ne kadar tek tanrı inancına sahip olsalar da Teosebesler tam olarak Nuhi saymak doğru değildir. Bunun sebebi olarak Nuhilerin uyması gereken kuralların olmasına rağmen, Teosebeslerin her hangi bir dini zorunluluğun bulunmamasıdır.[619]

3. 1. 1. Teosebeslerin Varlığına Dair Görüşler

Yahudi tarihçi Josephus Flavius, Teosebesler hakkında Yahudi ritüellerine sempati ile baktıklarını ve Roma'nın birçok yerinde yaşadıklarını belirtmiştir. O, antik çağdan miladi ilk yüzyıla kadar çeşitli bölgelerden yaşayan Yahudilere saygı duyan ve Yahudi ritüellerinin uygulanmasına gösterdikleri bağlılıktan söz etmektedir. Flavius, Izates adlı bir kralın, Yahudi dinine geçmek istemesi üzerinden sünnet meselesine değinmiştir. Kralın sünnet olması halinde Yahudi bir kral olarak anılacağı endişi taşınıdığı söylenmiştir. Yakınları Izates'e sünnet olmadan da tanrıya tapınalabileceğinden bahsetmişlerdir.[620]

Josephus Flavius, tanrıya tapınan başka bir topluluğun Yahudilerin ibadet

---

[615] Kürşat Demirci-Tuğrul Kurt, "Theosebesler ve Erken Hıristiyanlık", s. 49.

[616] Kurt, *Geç Antikçağ'da Theosebes'ler*, s. 15; Levinson, *Bodies and Bo(a)rders*, s. 360.

[617] Kürşad Demirci, "I. Yüzyılda Anadolu'daki God-Fearers Grupları ve Hıristiyanlığın Yayılması", *Dinler Tarihi Araştırmaları-III*, (Haziran 2001), s. 387-393, s. 387-389.

[618] Eldar Hasanov, *Nuh Kanunları ve Nuhilik*, İstanbul: İsam Yayınları, 2015, s. 25.

[619] Mahmut Topal, *Tanrıdan Korkanların Hıristiyanlığın Oluşumuna Etkisi*, Y. L. Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Sivas 2020, s. 46.

[620] Flavius Josephus, *The Antiquities of the Jews*, XX, 38-43, (The Works of Flavius Josephus: Comprising the Antiquities of the Jews; a History of the Jewish Wars and Life of Flavius Josephus'un içinde), (Ed. William Whiston), Philadelphia: D. McKay Publisher, 1890, s. 602.

yerlerine saygı gösterdiği ve yardımlarda bulunduğuna değinmiştir.[621] Against Apion adlı eserinde ise Flavius, bazı kişilerin oruç ve şabat gibi birtakım Yahudi ritüellerini yerine getirdiğini ancak bu kişilerin Yahudi olmadığını ifade etmiştir.[622]

Helenizm etkisinde kalmış Yahudi yazar Philo da, Teosebeslerin sünnet dışında Yahudilere benzediğine değinmiştir. Teosebeslerin Yahudilerin yerine getirdiği sünnet yerine ahlaki anlamda sünnet tercih ettiklerini belirtmiştir. Bu bilgilerin yanında Philo, İskenderiye'de düzenlenen Yahudi bayramında sadece Yahudilerin katılmadığı, aynı zamanda Yahudiliğe ilgi duyanlarında orada bulunduğuna ifade etmiştir.[623]

Joseph King, Teosebeslerin Pagan kaynaklarda da yer aldığına değinmiştir. Miladi ilk yüzyıl içerisinde yaşamış yazarların, onların yaşamları hakkında bahsettikleri pasajlar mevcuttur. Pagan yazarlar, Teosebesler hakkında şabata riayat eden, Tevrat parşömenlerini okuyan, törenle yıkanma ritüelleri yapan kişiler olarak bahsetmişlerdir. [624] Ayrıca Teosebesler, Yahudi şeriatının bazı hükümlerine uymuş, dinen yasaklanmış domuz etini tüketmemişlerdir. Bu yönleriyle Teosebeslerin oldukça Yahudi yaşam tarzlarına adepte olduğu söylenebilir.[625]

M.Ö. 63 yılında Kudüs'te meydana gelen çatışmalar akabinde Roma generali Pompey'in kararı ile binlerce Yahudi sürgüne gönderilmiştir. Roma tarafından Akdeniz'in her bir bölgesine gönderilen Yahudiler, Mısır, Parth/Pers, Suriye, Kapadokya, Bergama gibi yerleşimlerde ikamet etmişlerdir.[626] Mabedin yıkılması sonrasında yaşadıkları bölgelerin sınırlarını genişleten Teosebesler, yoğun olarak Yehuda, Balkanlar, İç Ege, İtalya, Kıbrıs, ve Arap coğrafyasında yaşamışlardır.[627] Bu

---

[621] Flavius Josephus, *The Antiquities of the Jews*, XIV, 110, (Vol. 9, Jewish Antiquities, Books XII-XIV'un içinde), (Ed. Ralph Marcus), London: Harvard University Press, 1937, s. 505.

[622] Flavius Josephus, *Against Apion*, II, 282, (Volume 10'un içinde), (Ed. John M.G. Barclay), Boston: Brill, 2007, s. 327-328.

[623] Lee Min, *The Conversion of Cornelius, Seen Against the Political and Social Background of the Roman Empire,* Birmingham: University of Birmingham, 2011, s. 18.

[624] Zachary Joseph King, *The Delay of the Parousia and Gentile Inclusion in the Synoptic Parables,* Master of Psychology, Faculty of Religion and Theology, Amsterdam 2017, s. 72.

[625] Eldar Hasanoğlu, *Temel Kaynaklar Işığında Gerut: Yahudiliğe Geçiş*, İstanbul: Divan Kitap, 2018, s. 172.

[626] Narry F. Santos, "Diaspora in the New Testament and Its Impact on Christian Mission", *TTJ*, Vol. 13, No. 1 (2010), 3-18, s. 10.

[627] Kraabel, "The Disappearance of the 'God-Fearers'", s. 114; Humphries, *Early Christianity*, s. 123.

coğrafyalara bakıldığında doğunun ve batının keşiştiği birçok yerleşim noktalarında varlık göstermişlerdir. Kurt, Teosebeslerin tek tanrı inancına sıkı sıkıya bağlı olmalarına rağmen Helen kültürü karşısında dini inançlarında birtakım yozlaşmalar yaşandığına değinmiştir. Bu sebeple dini inançları, Yahudi dini inancı ile Helen kültürü arasında sentezlenmiş bir inanç ortaya çıktığı söylenilebilir.[628]

Miladi ilk yüzyıl itibarıyle birçok farklı görüşün hakim olduğu Yehuda bölgesinin sakinleri arasında Teosebesler yer almaktadır. Teosebeslerin gerek dini anlayışı gerekse kimlikleri açısından Yehuda bölgesi sakinleri ile tarihi bağlantıları mevcuttur.[629] Teosebeslerin Yehuda bölgesi ile olan bağlantıları, Yeni Ahit metinleri üzerinden kurulabilir. Zira Yeni Ahit metinlerinde çokça zikredilen Teosebeslerin varlığı, Pavlus'un muhattap aldığı topluluk, Lydia ve Titus Yustus adında bir kişiyle konuşması referans alınabilir.[630] Aynı zamanda Yahudi diasporası, Theobesler hakkında birtakım bilgilere ulaşmamızda yardımcı olmaktadır. Pavlus'un Gentililere ulaşmak adına bu topluluğu esas aldığı bilinmektedir.[631]

Teosebesler, Yahudiler ile yakın bir ilişki içinde olmalarına rağmen inanç noktasında Yahudiliğe bağlı kalmamışlardır.[632] Ancak Roma gibi farklı coğrafyalarda yaşamlarını sürdüren Yahudi ve Teosebesler yakın bir ilişki içinde kalmışlardır. Bu ilişkiler, sinagoglarda ortak ibadet etmeye varacak kadar gelişmiştir. Öyle ki Pagan dünyasının baskısı altında birbirlerine destek olmuş olmalılardır.[633]

Teosebeslerin, Yahudi mabetlerinde ibadetlerini yerine getirmesi, onların Yahudi tanrısına karşı bir sempati beslediğine dair iddialar mevcuttur.[634] Teosebeslerin şabat yasaklarına tam olarak uymasalarda saygı göstermeleri de bu

---

[628] Kurt, *Geç Antikçağ'da Theosebes'ler*, s. 29.

[629] James Dunn, *Beginning from Jerusalem: Christianity in the Making*, Vol. 2, Michigan: Eerdmans, 2009, s. 29.

[630] Kürşat Demirci-Tuğrul Kurt, "Theosebesler ve Erken Hıristiyanlık", s. 51.

[631] Santos, "*Diaspora in the New Testament and Its Impact on Christian Mission*", s. 12.

[632] H.H. Rowley, *From Moses to Qumran: Studies in the Old Testament,* New York: Assoc, 1963, s. 215-216.

[633] John J. Collins, *Between Athens and Jerusalem: Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora*, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 2000, s. 264; John Gresham Machen, *The Literature and History of New Testament Times*, Philadelphia: Presbyterian Board of Publication and Sabbath School Work, 1915, s. 33.

[634] Kurt, *Geç Antikçağ'da Theosebes'ler*, s. 31-32.

iddiaları güçlendirmektedir.[635] Roma'nın yerel halkları, zamanla Yahudiler ile Teosebeslerin bu yakınlaşması gözlerinden kaçmamıştır. Paganlar, Teosebesleri, Yahudi sempatizanları olarak algılayarak onları eleştirmişlerdir.[636]

Teosebesler, Yahudiler ile olan ilişkilerin sonucunda, günahlarından arınma, ibadet etme amacıyla kendi mabetlerini inşa etmişlerdir.[637] Onların oruç ibadetine olan hassasiyetleri tam olarak bilinemese de bir sonraki bölümde zikredilecek olan Cornelius adlı asker üzerinden yorumlanarak oruç tuttukları iddia edilmiştir. Teosebeslere ait belli bir yazılı doküman, Kutsal Kitap günümüze ulaşamamıştır.[638]

3. 1. 2. Teosebeslerin Hıristiyanlığa Etkisi

Robert Brownstein, Teosebeslerin Hıristiyanlığın tam olarak yayılma evresine girmeden evvel sayıları hakkında tahminde bulunmuştur. Ona göre Teosebesler, Pagan dünya içerisinde azımsanmayacak bir topluluğa ulaştığını, bu sayının yaklaşık 1 milyona tekabül ettiğini belirtmiştir.[639] Bu da bizlere gösteriyor ki Roma sınırları içerisinde Teosebesler, yaklaşık olarak Yahudilerin üçte biri kadar nüfusa sahip olmuşlardır. Ancak Hıristiyanlığın yayılmasına paralel olarak sayıları da zamanla azalmış, yeni öğretinin akımına kapılmışlardır.[640]

Hz. İsa sonrası yeni öğreti, Pavlus'un gayretleri sonucu Roma sınırları içerisine girmiştir. Pavlus'un gerçekleştiridiği misyon gezileri, Teosebeslerin yaşadıkları yerleri kapsamaktadır. İlk misyon gezisini Pisidya'ya[641], ikinci ve üçüncü misyon gezilerini Efes'e yapmıştır. Bu şehirlerde köklü bir Teosebes geçmişi olduğu bilinmektedir. Zira yapılan arkeolojik kalıntılar bu doğrultudadır. Öyle gösteriyor ki

---

[635] Patrice Fischer vd., "Modern-Day Godfearers: A Biblical Model For Gentile Participation in Messianic Congregations," *The Enduring Paradox: Exploratory Essays in Messianic Judaism*, Baltimore: Lederer, 2000, s. 178-180.

[636] https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=God-fearer&oldid=951166056" (Er. Tar.: 22. 09. 2020).

[637] Kurt, *Geç Antikçağ'da Theosebes'ler*, s. 34.

[638] Paulo Sung Ho Won, *"Cornelius, The Gentile God-Fearer, and His Sacrificial Piety in ACTS 10:1-4", M.Th. University of Edinburgh and Lecturer at the Servant of Christ Theological Seminary*, (2019), 1-17, s. 2; Juho Sankamo, *Jesus and the Gentiles*, Finland: Abo Akademi University Press, 2012, s. 52.

[639] Robert Brownstein, *Making Jesus the Messiah, Saint Paul and the God-fearers:a Market View*, Bloomingtan: iUniverse, 2000, s. 241.

[640] Topal, *Tanrıdan Korkanların Hıristiyanlığın Oluşumuna Etkisi*, s. 53.

[641] Anadolu'nun güney kısmında yer alan Isparta, Burdur, Antalya ve Konya'nın bir bölümü kapsayan antik bir şehirdir. https://www.britannica.com/place/Pisidia (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

Pavlus, misyon gezilerini Teosebeslere göre düzenlemiş ve planlamış olmalıdır.[642]

İkinci misyon gezisi sırasında Pavlus, Makedonya'da bir şabat günü Lydia adında bir kadın ile karşılaşmıştır. Lydia, Yeni Ahit metinlerinde tanrıdan korkan olarak zikredilmiş ve Pavlus tarafından daha sonra vaftiz edilmiştir.[643] Pavlus, misyonerlik faaliyelerine Selanik'e giderek devam etmiştir. Burada Pavlus, kalabalık bir topluluğa hitap etmiştir. Bu topluluk, Yunanlılardan oluşan tanrıya tapanlar olarak tanınmıştır. Bu kişiler toplu şekilde Pavlus'a katılmış, bu nedenle bölgedeki Yahudilerin eleştirisine maruz kalmışlardır.[644] Pavlus'un Atina'da yoldan geçen herkesle tesadüfen konuşması, insanlar arasında Sokrates benzetilmesi yapılmış, orada bulunan Yahudilere ve tanrıdan korkanlara da vaazlar vermiştir.[645] Pavlus, Korintus seyahatinde Yahudilerle tartışma sırasında tanrıya tapınan olarak bilinen Titus Yustus, sinagogda görevli olan Krispos ve yakınları Pavlus tarafından vaftiz edilmiştir.[646] Böylelikle Pavlus ve Barnabas'ın gayretleri ile Korintus'ta birçok tanrısayar/tanrıya tapınanlar olarak bilinen kişiler vaftiz edilmiştir.[647]

Demirci'ye göre Teosebesler, Hıristiyanlığın evrensel bir din olmasında etkin rol oynamışlardır.[648] Pavlus, Yahudilerle ile belli bir seviyede ilişkisi bulunan Teosebesleri kendisine yakın hissetmiştir. O, yeni öğretiyi diasporada bulunan Yahudi ve Teosebeslere sinagoglarda anlatmıştır. Pisidya bölgesinde yer alan sinagogda Pavlus, orada bulunan topluluğa İsrailliler ve tanrıdan korkan yabancılar şeklinde hitap etmiştir.[649]

Teosebesler, bu yeni görüşlerin ve inançların Roma'nın bazı bölgelerinde yayılmasına vesile olmuşlardır.[650] Teosebesler ile diaspora Yahudileri daha önceden geliştirdikleri ilişkiler, yeni öğreti olarak nitelenen Hıristiyanlığın yayılmasında olumlu anlamda rol oynamıştır. Zira, elçiler olarak bilinen havariler ve vaizler,

---

642 Topal, *Tanrıdan Korkanların Hıristiyanlığın Oluşumuna Etkisi*, s. 64.
643 Elçilerin İşleri, 16/11-15.
644 Elçilerin İşleri, 17/4-6.
645 Machen, *The Literature and History of New Testament Times*, s. 89.
646 Elçilerin İşleri, 18/1-9.
647 Elçilerin İşleri, 13/43.
648 Demirci, "I. Yüzyılda Anadolu'daki God-Fearers Grupları", s. 387.
649 Elçilerin İşleri, 13/13-16.
650 Dunn, *Beginning from Jerusalem*, s. 446.

gittikleri her yerde Thosebeslerin varlıklarından güç almışlardır. Bölgelerde kurdukları sinagoglar, vaizlerin insanlarla buluştukları yerler olarak belirlenmiştir. Böylelikle, Yahudilerin bu dağınık halde yaşamları dolaylı bir biçimde Pavlus, elçiler ve vaizlerin eylemlerine bir şekilde katkı sağlamıştır.[651]

Yeni Ahit metinlerinde Yüzbaşı Cornelius ve ailesinin tanrıdan korkan olarak hayat yaşadıkları zikredilmiştir. Cornelius, Roma ordusunun merkezi askeri teşkilatının bir üyesi olarak tanınmıştır. Kraabel, Cornelius'un Yahudilere ve Yahudi dinine karşı bir sempati beslediğini ifade etmiştir.[652] İnsanlara yardım eden, tanrıya dua eden biri olarak tanıtılan Cornelius, Petrus ile tanışması ve Yahudiler için iyi bir adam olarak görülmesi dikkat çekicidir.[653] Pasajın devam eden bölümlerinde tanrının insanlar arasında ayrım yapmadığını, tanrıdan korkan kim varsa onların kabul edileceğini müjdelemiştir.[654]

Elçilerin İşleri bölümünü kaleme alan Luka, Pavlus'a yakınlığı ile bilinen bir kişidir. Luka'nın, Gentilelere karşı sıcak bakışının altında Teosebesleri daha önce tanıdığına dair iddialar ortaya atılmıştır. Luka, misyonerlik faaliyetini evrensel bir bakış açısı kazandırarak Teosebesleri kazanmak istemiştir. Pavlus öğretisinde hız kazanan Hıristiyan misyonerliği sonucunda bu kişilerin Hıristiyan oldukları düşünülmüştür.[655] Ayrıca Luka, Resullerin İşleri bölümünde tövbe kavramından bahsederek, öteki ulusların tanrıya ulaşmasının önünü açmak istemiştir. Bu bağlamda Hıristiyanların, Yehuda bölgesi ve çevresindeki muhatapları Pagan ve Gentile halkları olmuştur. Sünnetsiz olanların da Hıristiyan olabileceğini dile getiren Pavlus, Teosebesleri bu yönüyle etkilemiş, onlar üzerinden Paganlara ulaşmak istemiş olabilir.[656]

3. 2. Hz. İsa'ya İnananlar: Ebionitler

Nasraniler/Ebionitler olarak adlandırılan bu grup, Yahudi toplumu içerisinde

---

[651] Santos, "*Diaspora in the New Testament and Its Impact on Christian Mission"*, s. 14.
[652] Kraabel, "The Disappearance of the 'God-Fearers'", s. 114.
[653] Elçilerin İşleri, 10/1-3, 22.
[654] Elçilerin İşleri, 10/36.
[655] Kurt, *Geç Antikçağ'da Theosebes'ler*, s. 48.
[656] Kraabel, "The Disappearance of the 'God-Fearers'", s. 120; Humphries*, Early Christianity*, s. 123.

ortaya çıkmıştır. Ebionitler, belli bir cemaat kimliğine sahip mezhebi bir görünüm sergilemişlerdir. Cemaatin lideri, Pavlus düşüncesine karşı gelmesiyle tanınan Hz. İsa'nın üvey kardeşi Yakup'tur.[657] Yakup etrafında birleşen bu çekirdek grup, "Yahudi-Hıristiyanlar" olarak da adlandırılmıştır.[658]

Ebionit kavramı, Aramice fakir, aziz, tanrı dostu anlamlarına gelmektedir.[659] Bu kavram aynı zamanda Hz. İsa'nın gerçek taraftarlarının kimliğini de teşkil etmiştir.[660] Muhalifleri olan Yahudiler ve Pavlus taraftarları ise Ebionitleri isimleri üzerinden eleştirmişlerdir. Onlar, Ebionitlerin imanda fakirler olduğunu zikretmişlerdir. Ancak Ebionitler bu eleştirilere kulak asmayarak fakirliğin kutsallığı idealine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır.[661] Onlar aksine, Hz. İsa'nın Dağ Vaazı'ndan[662] hareketle fakirliği esas aldıklarını ve kendilerinin seçilmiş olduklarını iddia etmişlerdir.[663]

Turhan Kaçar, Kilise tarihçileri Irenaeus, Hippolytus, Tertullianus, Origenes, Eusebius gibi yazarların Ebionitleri ortak bir düşünceyle eleştirdiğini ve onları heretik bir inanç içinde olduklarına dair eleştirilerini belirtmiştir. Irenaeus, Ebionitlerin Pavlus mektuplarının geçerliliğini kabul etmediklerini, Kudüs'e hürmet ve kutsal toprak olarak gördüklerini, sünnet geleneğine sadık kaldıklarını söylemiştir.[664]

Lütfü Özşahin, M.S. 3. yüzyılın sonralarında Ebionitlerin, Yehuda'nın komşu bölgeleri olan Suriye, Mısır ve Kıbrıs'a göç ettiklerinden bahsetmiştir. Ebionitler, Roma İmparatorluğunun çeşitli bölgelerinde küçük gruplar halinde varlıklarını

---

657 Lütfü Özşahin, *Ebionizm, İlk Yahudi-Hıristiyanlık*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 28.

658 Hans-Joachim Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010, s. 37.

659 Ömer Faruk Harman, "Yahudi Hıristiyanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi*, Cilt 43, (2013), 184-187, s. 186.

660 Etem Çalık, "Hıristiyan Medeniyetinin Dini Kaynakları", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, (Aralık 2010), 57-92, s. 72; Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 37.

661 Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 27.

662 Detaylı olarak bkz. Matta, 5/1, 7/29; Luka, 6/17-49.

663 Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı 41, (2000), 309-325, s. 311.

664 Turhan Kaçar, "Ebionitler'den Arius'a: Eskiçağ Doğu Hıristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt 44, Sayı 2, (2003), 187-206, s. 192.

sürdürmeye çalışmışlardır.[665] M.S. 5. yüzyıla kadar Roma, Mezopotamya, Mısır gibi geniş coğrafyalarda varlıklarından söz ettirmiş, Hıristiyan dünyası içerisinde inançlarını sürdürmüşlerdir.[666] Pavlus düşüncesinin tam olarak hâkim olmasıyla kendi inançlarını sürdürmelerinde başarılı olamayarak tarih sahnesinden çekilmişlerdir.[667]

3. 2. 1. Ebionitlerin İnanç ve Öğretileri

Ebionitler, tek tanrılı inanç sistemi içinde yaşayan ilk dönem dini gruplarından biridir. Tanrı inancında ve Musa şeriatına olan bağlılıklarının noktasında Yahudilerle benzerlik göstermişlerdir. Ancak Yahudilerden farklı olarak onlar, Hz. İsa'nın taraftarları olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir.[668] Bu yönüyle Ebionitler, her ne kadar Yahudi bir kimliğe sahip olsalar da, kendilerine has birtakım öğretiler, inançlar geliştirmişlerdir. Onlar aynı zamanda Pavlus inancı ile de mücadele etmişlerdir. Pavlus'un "Baba" figürüne karşı gelerek sarsılmaz bir tevhidi inanca sahip olmuşlardır. Zira Ebionit inancında tanrı herhangi bir surete benzetilemeyecek kadar eşsiz bir varlık olarak inanılmıştır.[669]

Ebionitler, kendi öğretilerinin meşruiyetini sağlamak adına Kutsal Kitap'ın Tesniye bölümünden birtakım çıkarımlarda bulunmuşlardır. Tesniye bölümünde bahsedilen, kardeşleri arasından çıkacak bir peygamberin aslında Hz. İsa'yı ifade ettiğini iddia etmişlerdir.[670] Ebionitlere göre peygamberlik gerçek ve sahte olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Gerçek peygamberler, Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakup, Hz. Musa ve Hz. İsa'dır. Ebionitler, bu isimlerden başka Yahudilerin peygamber olarak kabul ettikleri kişilere ise kuşku ile yaklaşmışlardır.[671]

Ebionitler ile Pavlus arasında yaşanan fikirsel çatışmalar, Ebionitlerin inançları hakkında bilgiler vermektedir. Ebionitler, kendi inançlarının doğruluğu üzerinden

---

[665] Özşahin, *Ebionizm, İlk Yahudi-Hıristiyanlık,* s. 44.

[666] Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 26; Kaçar, "Ebionitler'den Arius'a", s. 192.

[667] Eroğlu, "*Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış"*, s. 311.

[668] Zafer Duygu, "Hıristiyanlığın Erken Yüzyıllarındaki İsa Teolojisi Tartışmalarında 'Dinamik Monarşiyanist' Akıma Özgü 'Monoteist' Kristoloji ve Bunun 'Ebionit' Kristolojiyle Mukayesesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 31, (2018), 329-343, s. 337.

[669] Özşahin, *Ebionizm, İlk Yahudi-Hıristiyanlık*, s. 40.

[670] Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 85; Tesniye, 18/15-22.

[671] Özşahin, *Ebionizm, İlk Yahudi-Hıristiyanlık,* s. 39.

Pavlus'un görüşlerini kesin bir dille yalanlamışlardır. Zaman içerisinde Pavlus görüşlerinin toplumu yanılttığı düşüncesiyle Kudüs'te konsil düzenlenmiştir. Hz. İsa'nın öğretilerini Yahudi olmayan ırklara yaymayı görev olarak edinen Pavlus ve taraftarları da konsilde yer almıştır.[672] Hıristiyanların ilk konsili olarak kabul edilen Kudüs Konsili'nin ana gündemi, Gentilelerin sünnet olmalarının gerekip gerekmediğidir.[673] Bu yeni öğretinin Pagan dünyayla buluşmasını isteyen Pavlus, sünnetin önemini kaldırmak istemiş, Başhavari Petrus ve Yakup buna karşı gelmiştir.[674] Pavlus'un karşısında duran Yakup taraftarları, Yahudilikten gelen ve geleneklere sahip çıkılması adına sünnetin önemine vurgu yapmıştır.[675] Konsilde her iki taraf uzlaşamamış, sorunlar bir çözüme kavuşmamıştır. Pavlus ve Yakup'un başlattıkları tartışma zamanla imani bir boyut kazanarak birbirlerinin inançlarını reddetmelerine yol açmıştır.[676]

Havariler Konsili'nin sonrasında yeni öğreti, iki grubun düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Bir grup, öğretinin diğer uluslara yayılması için çaba gösterirken, diğer grup Yakup önderliğinde Kudüs merkezli bir öğretinin taraftarı olmuştur. Pavlus, Pagan dünyanın içerisinde öğretinin yayılması için bazı uygulamaları kaldırıp, Hz. İsa hakkında farklı bir kimlik oluştururken, Yakup ve taraftarları ise tek tanrı inancına sadık kalarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir.[677]

Ebionitler, Pavlus Hıristiyanlığını çeşitli şekillerde eleştirmişlerdir. Nitekim Pavlus onlara göre Helen kültürü etkisine kapılmış, inancın özünü kaybetmiş, sapkın biriydi.[678] Pavlus'un inancında yer alan kurtarıcı motifi, Ebionit inancında yer almamıştır. Ebionitlere göre yeni bir Musa olarak inanılan Hz. İsa, yalnızca bir peygamberdir.[679] Hans-Joachim Schoeps, Hz. İsa'nın Ebionit inancına göre Musa

---

[672] Ernest Renan, *İsa'nın Hayatı*, (çev. Ziya İhsan), Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963, s. 137.
[673] Eroğlu, "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", s. 310.
[674] Renan, *İsa'nın Hayatı*, s. 137.
[675] Çalık, "Hıristiyan Medeniyetinin Dini Kaynakları" s. 72.
[676] Kaçar, "Ebionitler'den Arius'a", s. 189-190.
[677] Eroğlu, "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", s. 311; Duygu, "Hıristiyanlığın Erken Yüzyıllarındaki İsa Teolojisi", s. 337.
[678] Eroğlu, "*Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış"*, s. 310.
[679] Shlomo Pines, "The Jewish Christians of the Early Centuries of Christianity According to a New Source", *Proceedings o f the Israel Academy of Sciences and Humanities*, Vol. 2, No. 13, (1966), 1-74, s. 12.

şeriatında birtakım yenilikler getirdiğinden bahsetmiştir. Ayrıca Ebionitler, Hz. İsa'nın kanlı kurban ritüelini kaldırdığını da savunmuşlardır.[680] Kanlı kurban onlara göre dönemsel bir ibadet olup, Yahudilerin katı kalpli olmalarından ötürü meşru görüldüğünü iddia etmişlerdir. Onlar, kanlı kurban ritüelinin yerine, Hz. İsa'nın su motifini öne çıkardığı ve vaftiz olmalarını istediğini zikredilmişlerdir.[681]

Ebionitler, Hz. İsa'nın, Pavlus'un ortaya attığı "Tanrı'nın Oğlu/Bedeni" gibi yakıştırmaları kabul etmeyerek onun özü itibarıyle insan olduğunu savunmuşlardır.[682] Ebionitler, Hz. İsa'nın tekrar dirildiğine dair inançların aksine yasanın devamı için mücadele etmiş ve bu uğurda öldürüldüğüne inanmışlardır.[683] Hz. İsa'nın eylemlerinde herhangi bir olağanüstü davranışların, durumların olmadığını belirten Ebionitler, son akşam yemeği olarak bilinen gecede şarap yerine suyun tüketildiğini iddia etmişlerdir. Hıristiyanlığın ana doktrinlerinden biri olan Hz. Meryem'in bakireliği, Ebionitler arasında tartışılmıştır. Onlar, Hz. İsa'nın bakireden doğduğuna inanmamışlar, Yusuf ve Meryem'in evliliği sonrasında normal doğumun olduğunu savunmuşlardır.[684]

Temizlik konusunda özellikle boy abdesti, onlar için manevi temizliği elde etmek adına önemli bir eylem olarak görülmüştür. Ebionitler, günlük dini vazifelerinden önce yerine getirdikleri temizlik ritüelleri sebebiyle onlar "Sabahları Yıkananlar" olarak da adlandırmıştır. Ebionit inancında yer alan tanrının adını yalnızca temiz olanların söyleyebilmesi sebebiyle vaftiz/temizlik önemli bir ritüel olarak kabul edilmiştir. Ebionitlere göre tanrının lütfuna erişmek, her kötülükten uzak durmak vaftiz olmaktan geçmektedir. Öyle ki bir kişinin temizlenmeden hayatına devam etmesi şeytana uymak olarak algılanmıştır.[685]

Hayat suyuna dalmak olarak ifade edilen vaftiz, üç ayrı uygulamadan oluşmuştur. İlki temiz bir elbise giymekle sembolize edilen kutsama ritüelinde kişi, dine giriş merasimde suya sokulmuştur. Böylelikle kişinin günahlarından arınarak

---

680 Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 85.
681 Özşahin, *Ebionizm, İlk Yahudi-Hıristiyanlık,* s. 37.
682 Pines, "The Jewish Christians of the Early Centuries", s. 12.
683 Özşahin, *Ebionizm, İlk Yahudi-Hıristiyanlık*, s. 28; Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller,* s. 127.
684 Kenneth W. Howard, *Jewish Christianity in The Early Church*, Honors Thesis in Church History, Virginia Theological Seminary, Virginia 1993, s. 28.
685 Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 111-112.

güzel işler yapmasının önü açılacağına inanılmıştır. İkincisi, mistik bir anlam katılarak nefsinin ve kötü cinlerin şerrinden kurtulması için hayat suyuna sokulmuştur. Üçüncü vaftizin yüklendiği anlam ise kurbanın yerine geçen su motifidir. Su, günahların temizlenmesi, kurbanın kaldırılması, hayat veren kaynak olarak görülmüştür. Eski mabedin ateşi yerine bu su önemli hale getirilmiştir.[686] Yahudilikte yer alan ruhun ve bedenin temizlenme yöntemi olan mikve bu yönüyle Ebionit ritüeline benzerlik göstermektedir[687]

Kurban kesiminin reddedilmesi, Ebionitlerin et yeme konusunda sınırlılıklar getirmesine neden olmuştur. Onların et yemekten uzak duran, günümüz ifadesiyle vejetaryen bir grup olduğunu söylenilmektedir.[688] Ebionitler, kendi düşüncelerine destek olması adına, Petrus'un da et yemediğini, onun sadece zeytin ve ekmekle yaşadığını iddia etmişlerdir. Onlara göre, Hz. İbrahim, Hz. İshak gibi din büyüklerinin hayvani yiyecekleri tüketmedikleri, Hz. İsa'nın kendine et yemeği yasakladığını belirtmişlerdir.[689] Öyle ki Yahudi dinine göre kesilen hayvanın kanının tam olarak akıtılması gerekmektedir. Ebionitler bu kaideyi kabul etmelerine rağmen, hiçbir zaman etin kanının tam olarak akıtılmadığına inanmışlardır. Kutsal Kitap'ta yer alan, kanlı etin yenemeyeceği kaidesine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır.[690] Bunun sonucunda et yemenin dine uygun bir eylem olmadığı ve tabiata aykırı bir iş olarak düşünülmüştür.[691] Ebionitler komünyon ayinlerinde ekmek, tuz ve şarap yerine su tüketmişlerdir. Hıristiyanların kadehi kutsal saymalarına karşılık onlar da tuzu kutsal saymışlardır. Zira tuz onlar için ölümsüzlüğün simgesi olarak görülmüştür.[692]

3. 2. 2. Ebionitlerin Cemaat Yapısı

Schoeps, Ebionitlerin Yakup önderliğinde komünyon bir cemaat yapısı içinde varlıklarını sürdürmüş olduğuu ifade etmiştir. Ebionitlere göre mal biriktirme, zenginleşme, arzularına yenik düşme cemaatten dışlanmalarına yol açan durumlardır.

---

686 Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 113.
687 Tezokur, "Yahudi Dinsel Yaşamında Mikve'nin Yeri ve Önemi", s. 99.
688 Pines, "The Jewish Christians of the Early Centuries", s. 12.
689 Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 109.
690 Tekvin, 9/4, Levililer, 17/11-13; Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 85.
691 Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 108.
692 Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 119-121.

Zira mal biriktirmenin meşru görülmesi, kıyamet vaktinin yakınlığı olarak yorumlanmıştır. Bundan dolayı Ebionitler, fakirlikleri ile övünmüş, günahlardan arındırıldıklarına inanmışlardır. Kişi servetinin ölçüsünde günaha batacağını, arzularına yenik düşeceği söylenmiştir.[693] Ebionitlere göre bir diğer önemli husus ise evliliktir. Erkenden evlenmeyi öğütleyen bir anlayışla, Ebionitler erdemli bir yaşam için evililiği meşru görmüşlerdir.[694]

Ebionitlerin cemaat yapısı, Esseniler ile benzerliğini ortaya koymaktadır. Ebionitler ile Essenilerin dönemsel olarak aynı zamanda yaşam sürmeleri, onların yakın bir ilişki içerisinde olabilmesine olanak sağlamıştır. Zira her iki cemaatin de kırsal alanları yurt olarak görmeleri, mülk edinmenin kişiyi verdiği zararlar noktasında fikir birliği içinde olmaları dikkat çekicidir. Zenginliğin övünülecek bir durum olarak görülmemesi, arzu ve isteklerin körelmesi için züht hayatının önemi gibi konular paralellik göstermektedir. Günlük olarak yerine getirdikleri temizlik ritüelleri, Musa şeriatına olan bağlılıkları, tek tanrıya olan hürmetleri, kanlı kurban ritüeline bakışları, liderlerine verdikleri isimlerin yakınlığı göz önüne alındığında bu iki cemaatin yakınlığı göze çarpmaktadır.[695]

Ebionitler, din alimleri/öğretmenler olarak oluşturulan bir sınıf içerisinde cemaatini şekillendirmişlerdir. Tıpkı Sanhedrin'e benzetilen bu meclis, 70-72 kişilik öğretmenler tarafından idare edilmiştir. Cemaat içerisinden bir üyenin öğretmen olabilmesi için yaklaşık altı yıl boyunca çeşitli eğitimlerden geçmesini istemişlerdir.[696]

Yahudilerle olan husumetleri sonucunda onlar, Yehuda bölgesi içinde kimliksiz olarak adlandırılmıştır. Zira Ebionitler, Yahudiler tarafından sinagog ve mabetten dışlanarak yalnızlaştırılmıştır.[697] Ebionitler, Yakup'un Sanhedrin tarafından taşlanarak cezalandırlılması sonucunda Kudüs'ten göç etmişlerdir. Onlar, M.S. 66-67

---

[693] Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 37, 109-110.
[694] Özşahin, *Ebionizm, İlk Yahudi-Hıristiyanlık,* s. 43.
[695] Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller,* s. 233; Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 126-127.
[696] Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 116-118.
[697] Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 47-48.

yıllarında Doğu Ürdün bölgesinde yer alan Pella[698] şehrine yerleşmişlerdir. Bu şehre yerleşmelerinin nedenleri arasında, Pella'nın gizli bir sığınak şeklinde coğrafi olanaklarının olması, nüfusun seyrek oluşu, yüksek vadilerle çevrilmesi, su bakımdan zengin kaynaklarının varlığı, ticaret yolları üzerinde kurulması ve Arabistan sınırlarına yakınlığıdır.[699] Pella zamanla Ebionitlerin cemaat merkezi yeri olarak da tanınmıştır.[700] Çevre yerleşimlerde ikamet eden diğer Ebionitlerin de bir süre sonra Pella'ya göç ettikleri zikredilmiştir. İlerleyen yıllarda Pella'ya yakın Perea şehrine yerleşen cemaat üyeleri, burada cemaat yapılanmasını güçlendirerek misyonerlik faaliyetlerine açıktan yerine getirmişlerdir. Ebionitler, Kudüs'ten uzak bir yaşam sürmelerine rağmen, Kudüs onlar için her zaman özel bir yere sahip olmuştur. Cemaat üyeleri ibadetlerini kutsal kabul edilen Kudüs'e dönerek yerine getirmişlerdir. Titus'un Kudüs'ü ele geçirmesi sonrası Kudüs'e geri dönmek isteseler de buna güç yetirememişlerdir.[701]

4. Yahudiliği Tartışmalı Grup: Samiriler

Samiriler, günümüz Filistin topraklarında yaşayan, köken itibarıyle kendilerini İsrailoğulları soyundan olduklarını iddia eden dini bir gruptur. Samiri toplumu, asırlardır Filistin topraklarından yaşamalarına rağmen özellikle Ortodoks Yahudilerle olan köken tartışmaları nedeniyle tanınmışlardır. Onlar Yahudiler tarafından gerek köken gerekse de din bakımından dışlanmışlardır. Sekiz bine yaklaşan sayılarıyla Samiriler, kutsal olarak inandıkları Gerizim Dağı eteklerine kurulu Kiryat Luza[702] yerleşiminde ve İsrail'in başkenti Tel Aviv yakınlarında Holon'da yaşamaktadırlar.[703]

Samiriler, Hz. Musa ile gelen ve günümüze kadar değişmediğine inandıkları

---

[698] Günümüzde Ürdün'ün kuzeybatısında yer alan antik şehirdir. Michael Avi-Yonah-Shimon Gibson, "Pella", *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, Vol. 15, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), 718, s. 718.

[699] Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 41-44.

[700] Johennes Weiss, *Earliest Christianity, a History of the Period A.D. 30-150,* New York: Harper and Brothers, 1959, s. 716.

[701] Schoeps, *Yahudi Hristiyanlığı*, s. 43-48.

[702] Kiryat Luza, günümüzde Batı Şeria'daki Nablus yakınlarında yer alan Samiri köyüdür.

[703] Reinhard Pummer, *The Samaritans: A Profile*, Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2016, s. 165-166.

dinin asıl sahipleri olduklarını iddia etmektedirler.[704] Yahudilerle olan etnik tartışmalarında, Samiriler kendilerinin Levi ve Yusuf soyundan geldiklerini belirtmişlerdir. Günlük yaşamlarında Arapça ve İbranice konuşan Samiriler, ritüeller sırasında antik İbraniceyi tercih etmektedirler.[705]

4. 1. 1. Samirilerin Kökeni, İnanç ve Öğretileri

Samiriler ile Yahudilerin aralarında yaşadıkları temel problemlem soya dayanan aidiyet sorunudur. Yüzyıllar boyunca Yahudiler ile Samiriler arasında etnik dışlamaya dayanan sorunlar günümüzde de devam etmektedir.

Samirilerin inancına göre Yahudilerle ayrılıkların kökeni Kohen Eli döneminde gerçekleşmiştir. İsrailoğulları, Hz. Musa'dan sonra peygamber olarak görevlendirilen Yeşu önderliğinde kutsal topraklara girebilmiştir. Yeşu, Toplanma Çadırı'nı Gerizim Dağı'na yerleştirmiş, Ahid Sandığı'nı da buraya koymuştur. Başkohen Harun'un oğlu Eleazar da Gerizim Dağı'nda oturmaya karar vermiştir. Yaklaşık üç asır, Yahudiler, Toplanma Çadırı'nın bulunduğu Gerizim'i, ibadet ve kurban sunum yeri olarak görmüşlerdir.[706]

Başkohen Uzzi döneminde yaşayan Eli, Başkohen olmak için Uzzi'nin yerine geçmeye çalışmıştır. Bu çabaları sonucunda Yahudi halkı ikiye bölünmüştür. Bünyamin ve Yahuda soyları Eli'yi, Yusuf soyu ise Uzzi'yi desteklemiştir. Bu ayrışmanın sonucunda Eli, Gerizim'i terk ederek Şilo yakınlarına yerleşmiştir. Eli, göç ederken Ahid Sandığı'nın bir benzerini yaparak Şilo'da bir sunak ve Toplanma Çadırı inşa etmiştir. Zamanla İsrailoğullarının tanrının emirlerine uymaması sebebiyle tanrı, Gerizim'deki Toplanma Çadırı'nı yıkmıştır. Bu olay üzerine Eli taraftarları nüfuzunu arttırmış, insanları kendi yanlarına çekmiştir. Ancak Gerizim'de Yusuf ve Levi boyu Uzzi'yi takip etmeye devam etmiştir.[707]

---

[704] Alan D. Crown, "Redating the Schism Between the Judaeans and the Samaritans", *The Jewish Quarterly Review*, New Series, Vol. 82, No. 1/2, (Jul-Oct. 1991), 17-50, s. 18.

[705] Mordecai Roshwald, "Marginal Jewish Sects in Israel (II)", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 4, (1973), 328-354, s. 331; Monika Schreiber, *The Comfort of Kin: Samaritan Community, Kinship, and Marriage*, Leiden: Brill, 2014, s. 29-31.

[706] Jacob Son of Aaron, *The History and Religion of the Samaritans*, (çev. Abdullah ben Kori), Illinois: The Puritan Press, 1906, s. 13-14.

[707] Ingrid Hjelm, *The Samaritans and Early Judaism: A Literary Analysis*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 2000, s. 239-254.

Samiriler, ilk ve gerçek olan Toplanma Çadırı'nın Gerizim'de olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak Toplanma Çadırı'nın ortadan kalkmasından sonra Eli'nin inşa ettiği ibadet yeri önemini arttırmıştır. Eli'den sonra Başkohen olan Samuel döneminde de önemini korumuştur. Samuel, halkın isteği üzerine Saul'ü kral olarak atamıştır. Saul, Şilo'da bulunan Toplanma Çadırı'na inanmadıkları sebebiyle Gerizim'de yaşayan Yusuf soyuna karşı savaş başlatmıştır. Şekem şehrinde yaşayan Samirilerin birçoğunu ve Uzzi'nin oğlu Şaşay öldürülmüş, hayatta kalanlar ise Gerizim'den uzaklaştırmıştır.[708]

Saul'den krallığı ele geçiren Davut, Kudüs'ü alarak krallık merkezini buraya kurmuştur. Şilo'da bulunan Ahid Sandığı'nı Kudüs'e götüren Davud, burada büyük bir mabet yapmaya karar vermiştir. Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleyman döneminde mabet Kudüs'te inşa edilmiştir.[709] Böylelikle Ortodoks Yahudilere göre Gilgal ve Şilo'dan sonra Kudüs önemi artmış, Süleyman Mabedi'nin inşası ile en kutsal mekan olarak inanılmıştır.[710]

Yahudilerin inancına göre, Samirilerin bu iddiaları kesin bir dille yalanlanmıştır. Bundan dolayı Samirilerin ortaya çıkması fark bir seyir izlendiği zikredilmiştir. Yahudilere göre, Yeşu döneminde kutsal topraklara girdikten sonra İsrailoğulları, taşlarla çevrili avlu anlamına gelen Eriha Nehri'nin doğusundaki Gilgal'da konaklamışlardır.[711]

Yeşu, Toplanma Çadırı'nı kutsal topraklara girdikten sonra ilk olarak burada kurmuştur. Hakimler döneminde ise Gilgal yerine Şilo ön plana çıkmış ve Şilo'da eski bir Kenan tapınağının üzerine kutsal mabet olarak Toplanma Çadırı kurulmuştur. Akabinde Kohen Eli'nin himayesinde Ahid Sandığı, Şilo'ya getirilerek Toplanma Çadırı'nda muhafaza edilmiştir. Takriben M.Ö. 1100 yılında Filistiler tarafından Şilo'da bulunan Toplanma Çadırı'nın işgaline kadar muhafaza edilmiştir.

---

[708] Aaron, *The History and Religion of the Samaritans*, s. 21-30.

[709] Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, (2002), s. 32.

[710] Gaster, T.H, "Samaritans", *Interpreter's Dictionary of the Bible)*, (ed. George Arthur Buttrick) Vol. 4, (1962), 190-197, s. 194.

[711] "Halk Şeria Irmağı'nı birinci ayın onuncu günü geçip Gilgal'da, Eriha'nın doğu sınırında konakladı. Yeşu ırmaktan alınan on iki taşı Gilgal'a dikti. Sonra İsrail halkına şöyle dedi: "Çocuklarınız bir gün size, 'Bu taşların anlamı nedir?' diye soracak olurlarsa, onlara, 'İsrail halkı Şeria Irmağı'nın kurumuş yatağından geçti' diyeceksiniz.", Yeşu, 4/19-22.

Neticesinde Hz. Musa'dan kalan kutsal emanetler ve Ahid Sandığı Filistilerin eline geçmiş ve Toplanma Çadırı imha edilmiştir. Filistiler Ahid Sandığı'nı ele geçirince onu bir müddet kendi mabetlerinde tutmak istemişseler de başlarına gelen belalar yüzünden İsrailoğulları'na geri göndermek zorunda kalmışlardır.[712]

Hz. Süleyman'ın vefatı akabinde meydana gelen olaylar sonucunda krallık, kuzey ve güney olmak üzere ayrılmıştır. Güneyde oluşan devlet, Yahuda ve Bünyamin soyundan, kuzeydeki devlet ise geriye kalan on İsrail soyundan oluşmuştur. Kuzey İsrail Kralı Yeroboam, Kudüs'ün halk üzerindeki etkisini kırmak adına Beyt'el ve Dan şehirlerinde iki mabet inşa etmiştir. Yeroboam'dan sonra krallığı eline geçiren Omri, Şekem'de bulunan Şomron/Samiriye[713] adında bir şehir kurarak burayı krallığın başkenti yapmıştır.[714]

Güney Yahuda devletinde yaşayanların, Kuzey İsrail'in başkenti olan Samiriye'de yaşamaları sebebiyle onları "Şomronim" olarak adlandırmıştır. Ancak Yahudi geleneğinde Şomronim daha çok Yahudi olmayan, melez soylu, heretik inançlara sahip olanları ifade etmiştir.[715] Asur Kralı II. Sargon, Kuzey İsrail Krallığı'nı M.Ö. 722 yılında yıkmıştır. Burada yaşayan on İsrail soyunu göçe zorlamış, onların yerine Asur halkından olan insanları buraya yerleştirmiştir. Buradan hareketle günümüz Yahudilerinin, sadece Güney Yahuda devletinde yaşayanların soyundan geldiğini iddia edilmiştir. Zira İsrailoğullarının on soyu bu olaydan sonra kaybolmuş, tarihten silinmiştir.[716]

Asur Kralının bölgeye yerleştirdiği Asurlular, kendi tanrılarına tapınmasın sonucunda tanrının cezasına çarptırılarak aslanlar tarafından saldırıya uğramışlardır. Asur Kralı, bunun üzerine daha önce sürgüne gönderilen din adamlarını bölgeye

---

[712] Lütfi Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslâm Geleneğinde Ahid Sandığı*, İstanbul: Ataç Yayınları, 2004, s. 23-24.

[713] "Yahuda Kralı Asa'nın krallığının otuz birinci yılında Omri İsrail Kralı oldu ve altı yılı Tirsa'da olmak üzere toplam on iki yıl krallık yaptı. Omri, Şemer adlı birinden Samiriye Tepesi'ni iki talant gümüşe satın alıp üstüne bir kent yaptırdı. Tepenin eski sahibi Şemer'in adından dolayı kente Samiriye/Şomron adını verdi." I. Krallar, 16/23-24.

[714] Besalel, *Yahudi Tarihi*, s. 43-44.

[715] Babil Talmudu'nda Samiriler, "Kutalılar, aslan korkusu yüzünden din değiştiren kimselerdir." şeklinde tanımlanır. The Babylonian Talmud, (ed. Rabbi Isidore Epstein), London: The Soncino Press, 1978, Kiddushin 75b.

[716] Gürkan, *Yahudilik*, s. 30; Hasanoğlu, *"Yahudilik"*, s. 408; II. Krallar, 17/5-6, 17/24-41.

göndermiştir. Din adamları, Asurlulara tanrıya inanmalarını, nasıl ibadet edeceklerini öğretmişlerdir.[717] Asur halkı, bir yandan İsrail tanrısına inanırlarken bir yandan da eski inançlarını yaşamayı sürdürmüşlerdir. Bu sebeple Yahudiler onları yarı putperest bir kavim olduğunu iddia etmişlerdir.[718] Yahudiler, Şomron şehrinde yaşayan bu insanları hiçbir zaman Yahudi olarak görmemişlerdir.[719]

M.Ö. 587 yılında Babil Kralı Nebukadnazzar, Güney Yahuda Devleti'ni işgal ederek Süleyman Mabedi'ni yıkmıştır. Yahudilerin çoğunu Babil'e göndermiş, bu sürgün M.Ö. 539 yılına kadar sürmüştür. Sürgünden dönen Yahudiler, bölgede yaşayan yabancılarla ilişkileri sınırlandırılmış, mabedin tekrar inşa edilme sürecinde yabancıların yardımlarını kabul etmemişlerdir. Bu yabancılar arasında Samirilerin de olduğu bilinmektedir.[720]

Sürgünden dönen Yahudiler, kendilerinin gerçek dinin sahipleri olmasından dolayı Samirilerin yardımlarını reddetmişlerdir. Samiriler, her ne kadar tanrıya inandıklarını, İsrail soyundan geldiğini söylemelerine rağmen Ezra onları yabancı olarak görmüştür.[721] Onlarla evlenilmemesi, evli olanların boşanmasını şart koşmuştur.[722] Bununla da yetinmeyen Ezra, Samirilerle tüm bağını koparmak amacıyla Tevrat'ın yazı karakterini değiştirmiş, Asur yazı stiline göre düzenlemiştir.[723] Nuh Arslantaş, Samirilerin Ezra'nın bu denli sert tutumları karşısında ona lanet ettiklerine değinmiştir.[724]

Samiriler, tanrının Hz. Musa'ya vahyettiği inancın gerçek sahipleri olduğunu iddia etmişlerdir. Onların temel inançları; Tanrı birdir ve başka varlıklara tapınılması yasaktır, Tevrat tek gerçek Kutsal Kitap'tır, Hz. Musa, Tanrı'nın kulu ve Peygamberidir, Tanrı'nın kutsal mekanı Gerizim Dağı şeklindedir. Bu inançlar,

---

[717] Besalel, "Samiriler", s. 560.

[718] Fehrullah Terkan, "The Samaritans (el-Samirîyyün) and Some Theological Issues Between Samaritanism and Islam", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 45, Sayı 2, (2004), 155-192, s. 160.

[719] Besalel, "Samiriler", 560.

[720] Ali Osman Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi: Yahudiliğin Mimarı Ezra*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 32-40; Ezra, 4/1-5.

[721] Arslantaş, *İslam Dünyasında Samiriler-Osmanlı Dönemine Kadar-*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2008, s. 201; Carpenter, *Life in Palestine When Jesus Lived*, s. 38.

[722] Ezra, 10/18-44.

[723] Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi*, s. 129-133.

[724] Arslantaş, *İslam Dünyasında Samiriler*, s. 157.

Samirilerin amentüsü olarak kabul edilmektedir.[725]

Samirilerin kutsal olarak kabul ettikleri Gerizim Dağı, yılda iki kez ziyaret etmektedirler. Onlar, geleneksel Kudüs kutsallığını reddetmişler, Gerizim Dağı'nın kutsallığına inanmayı dinin gereği olarak görmüşlerdir.[726] Gerizim/Şekem, Hz. Adem'in, Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in ve Hz. Yakup'un sunaklarını diktikleri ve Hz. İshak'ın kurban edildiği yerdir.[727] Peygamber Yeşu, Hz. Musa sonrasında İsrail ile Tanrı arasında var olan ahdi Şekem'de yenilemiştir.[728]

Arslantaş, Samirilerin Yahudilerden farklı bir anlayışta peygamberlik inancına sahip olduğunu ifade etmiştir. Bilindiği üzere Yahudilik dininde Hz. Musa'dan sonra peygamberlik devam etmiş, Kutsal Kitap'ta çeşitli peygamberler zikredilmiştir. Samiri inancında ise Hz. Musa'dan sonra peygamber gelmemiştir. Tevrat'ta isimleri zikredilen, Hz. Âdem, Hz. Şit, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakup, Hz. Yusuf ve Hz. Harun'un peygamberliklerini kabul edilmiştir. Ancak Yahudilerin peygamber olarak inandıkları İlyas, Elişa, İşaya ve Yeremya'ya inanmamışlardır.[729] Samirilerin Hz. Davud'a olan öfkeleri, kutsal mekânlarını değiştirmesi ve Kudüs'te mabet inşa etmesine dayandırılmıştır. Hz. Süleyman ise Samiriler tarafından putperest olarak görülmüştür.[730]

Samirilerin göre tek Kutsal Kitap yalnızca Tevrat olup Neviim ve Ketuvim kitaplarını reddetmişlerdir. Samirilerin inandıkları Tevrat ile Yahudilerin Tevrat'ı arasında farklılıklar mevcuttur.[731] Samirler, Tevrat otoritesinin Rabbilerde olmadığını belirtmişlerdir.[732] Samirilere göre Tevrat, günümüze kadar değiştirilmeden ve tahrifata uğramadan gelmiştir. Onlar Tevrat'ı kuşta/gerçeklik, hak gibi isimlerle anmışlardır. Onlar kişinin ebedi hayata kavuşulmasında Tevrat'ın rolünün önemine

---

[725] Arslantaş, *İslâm Dünyasında Samiriler*, s. 112.

[726] Aaron, *The History and Religion of the Samaritans*, s. 14-20.

[727] James Alan Montgomery, *The Samaritans: The Earliest Jewish Sect*, Philadelphia: Wipf and Stock Publishers, 2006, s. 235-238; Tekvin, 12/6-8.

[728] Yeşu, 24/1-27.

[729] Arslantaş, *İslâm Dünyasında Samiriler*, s. 114.

[730] Aaron, *The History and Religion of the Samaritans*, s. 23-32.

[731] Samirilerin kabul ettikleri Tevrat ile Yahudilerin ellerindeki Tevrat metni birbirlerinden farklıdır ve her iki Tevrat nüshası arasında, yaklaşık olarak altı bine yakın farklılık bulunmaktadır. Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2002, s. 141.

[732] Mahmut Salihoğlu, "Samiriler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, (2009), 79-81, s. 80.

dikkat çekmişlerdir.[733]

Samiriler, Kutsal Kitap'ta müjdelenen ve Hz. Musa'dan sonra gelecek olan Mesih'i, "Taheb" olarak adlandırmışlardır. Muhammed Ali Bağır, Mesih inancının Samiri amentüsünde yer almasa da, sosyal boyutta önemli bir yer işgal ettiğini belirtmiştir. Taheb, onaran, iyileştiren, geri döndüren anlamlarına gelmektedir. O, ahir zamanda ortaya çıkacak bir rehber ve liderdir.[734] Taheb, Hz. Musa'nın asasını taşıyacak, insanlara çeşitli mucizeler gösterecektir.[735] Onun mucizeleri arasında Gerizim Dağı'ndaki Toplanma Çadırı'nı bulması, Ahid Sandığı'nı ortaya çıkarması yer almaktadır.[736] Taheb, Yusuf'un soyundan gelecek ve Samirilere kral olacaktır. Bu yönüyle Yahudilerin Davud soyundan gelecek Mesih anlayışına karşıdırlar. Taheb, yeni kuracağı krallığı ile tüm dünyayı yönetecektir.[737] Reinhard Pummer, Samirilerin başka din mensubu ile Taheb inancı konusunda tartışmaya pek sıcak bakmadığını ifade etmiştir.[738]

Samiriler şabat ve Fısıh'a riayet etmişlerdir. Et ürünlerini süt ürünleriyle birlikte tüketilmesinden kaçınmışlardır. Tevrat'ta yer almayan Purim ve Hanuka bayramlarını kutlamamışlardır.[739] Yahudilerin kurban ibadetini askıya almalarına rağmen Samiriler kurban ibadetini Gerizim Dağı kutsallığı üzerinden devam ettirmişlerdir. Samiriler, ibadet için herhangi bir cemaat sayısının olması hususunda şart koşmamışlardır. Yahudilerin nesep anlayışına ters olarak Samiriler, nesebi babaya dayandırmışlardır.[740]

Samirilerin ölümden sonra yaşamla ilgili inançların zamanla gelişmiştir. Onlar, ahiretin varlığına, tanrıya hesabın verilmesine ve bu hesabın sonunda ceza ve

---

[733] Aaron, *The History and Religion of the Samaritans*, s. 13.

[734] Muhammed Ali Bağır, "Marjinal Bir Yahudi Grup Olarak Samirilerde Taheb İnancı", *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, (2018), 191-206, s. 198; Pummer, *The Samaritans: A Profile*, s. 293.

[735] Benyamim Tsedaka-Sharon Sullivan, *The Israelite Samaritan Version of the Torah*, Cambridge: Eerdmans, 2013, s. 450.

[736] Montgomery, *The Samaritans*, s. 248.

[737] Jacob Son of Aaron, *The Messianic Hope of the Samaritans*, (çev. Abdullah ben Kori,) The Open Court, 1907, s. 27-31.

[738] Pummer, *The Samaritans: A Profile*, s. 293.

[739] Muhammed Ali Bağır, "Samiriler: Köken Sorunu ve Günümüz İsrail Devleti'ndeki Yansımaları", *Milel ve Nihal*, Sayı 13/2, (Aralık 2016), 101-128, s. 110.

[740] Salihoğlu, "*Samiriler*", s. 80; Gürkan, *Yahudilik*, s. 201.

mükâfatın olduğuna inanmışlardır.[741]

4. 1. 2. Yehuda Bölgesindeki Samirilerin Varlığı

1983 yılında Şekem ve Gerizim Dağı'nda başlatılan kazı çalışmalarında Samirilerin varlığı hakkında birçok delil keşfedilmiştir. Gerizim'de inşa edilen Samirilere ait olduğu düşünülen bir tapınak gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu tapınak yapılışı itibarıyle Helen dönemine denk geldiğine dait bilgiler mevcuttur.[742] Josephus da, Samirilerin YHWH'ye adadığı tapınağa dair birtakım bilgiler vermiştir. Josephus, Kudüs'te Başkohenin kardeşi Manaşşe'nin Samiri topluluğunun başı olan Sanballat'ın kızı Nicosa ile evlenmesine değinmiştir. Anlatının devamında Yahudi din adamları tarafından ahdin bozulmasından bahsedilmiştir. Josephus bu olayların İskender'in bölgeye gelişine yakın bir tarihte olduğunu ifade etmiştir.[743]

Gerizim'de elde edilen materyaller Helen dönemine ait sikkeler ve YHWH'ye yazılan yazıtlardır. Bu yazıtlar, Aramice, Yunanca ve İbranice olarak yazılmıştır.[744] Yazıtların içerisinde "Tanrı'nın Evi", "Tanrı'nın Önüde/Huzurunda", "Kurban Evi" gibi ifadeler yer almıştır. Bu ifadeler Kudüs'teki mabede atfedilen isimlerle paralellik göstermesi dikkat çekicidir.[745] Yapılan kazılarda ayrıca binlerce keçi, koyun ve sığır gibi hayvanların kemiklerine rastlanılmıştır. Bu da buranın Kurban Evi olmasına dair bilgilerle örtüşmektedir. Levililer bölümünde kurban edilmesi gereken hayvanların içinde olmaları da Yahudi tanrısına taptıklarına işarettir. Bulunan kemiklere yapılan Karbon 14 testi sonucunda Pers dönemine ait oldukları saptanmıştır.[746]

Büyük İskender'in seferleri sırasında yaşanan Tyre ve Gazze kuşatmalarında Samirilerin bölge halklarından biri olduğuna kanıt gösterilebilir. Zira Samiriler, İskender'in kuşatmalarına destek olarak sekiz bin kadar asker gönderdiği ve İskender'in iktidarını da kabul ettikleri zikredilmiştir. İskender bu birlikleri daha

---

[741] Bağır, "*Samiriler"*, s. 110.

[742] JoLynne Minnick, "A Samaritan Temple to Rival Jerusalem on Mount Gerizim", *Studia Antiqua,* Vol. 16, No. 1, (2017), 21-29, s. 24-26; Anne Katrine de Hemmer Gudme, "Was the Temple on Mount Gerizim Modelled after the Jerusalem Temple?", *Religions*, (2020), 1-12, s. 3.

[743] Minnick, "A Samaritan Temple", s. 23.

[744] Magnar Kartveit, "Theories of the Origin of the Samaritans-Then and Now", *Religions,* Vol. 10, No. 12, (2019), 1-14, s. 8-9.

[745] Minnick, "A Samaritan Temple", s. 26-27.

[746] Kartveit, "Theories of the Origin of the Samaritans", s. 8-9.

sonra Mısır'a götürürek Thebaid/Thebais[747] bölgesine yerleştirmiştir.[748] Ancak Samiriler ile İskender arasında kısa sürede sorunlar patlak vermiştir. Quintius Curtius[749] adlı Roma'lı bir yazarın İskender'in hayatını anlattığı bir eserinde Samirilerin yönetimi altında olduğu Coele-Syria Valisi Andromachus'u öldürdüğüne değinmiştir.[750]

M.Ö. II. yüzyıl yaşamış Theodotus adlı bir şairin şiirinde Şekemlilerden yer edinmiştir. Theodotus'un Helenleşmiş bir Samiri olduğuna dair görüşler mevcuttur. Şiirde Şekem yerleşkesinin tarihi hakkında bilgiler mevcuttur. Hz. Yakup'tan, oğulları Levi ve Simeon'un yaptıkları faaliyetlerden, Yakup'un Şekemlileri sünnet etmesi gibi tarihi birçok olayı kaleme almıştır.[751]

Gerizim'deki Samiri tapınağı, M.Ö. 111-110 tarihinde Haşmoniler tarafından saldırıya uğramıştır.[752] I. Hyracanus, Samiri tapınağını yıktırmıştır. Gerizim Dağı'nın ve Şekem'in yüksek ve dayanıklı surlarının olmayışı bu yıkımı hızlandırmıştır.[753] I. Hyrcanus yalnızca Şekem ve Gerizim'deki tapınağı yıkmamış, çevredeki Samiri yerleşimlerine de zarar vermiştir. Samirilerin geri dönüşlerini de engellemek adına Gerizim'de askeri birlik konuşlandırmıştır.[754] Böylelikle Samiriler yaşadıkları bu zulüm sonrasında Yehuda'nın Sebaste, Scythopolis, Caesarea, Gazze, Askalon, Jamnia/Yamnia,[755] Aşdod ve Antipatis şehirlerine dağılmışlardır.[756] Josephus da bu olaya Kudüs'teki tapınağın taklidi olarak inşa edilen tapınağın çevresinde oturan "Cutheanların" sonu olarak değinmiştir. Samirilere atfedilen bu söz, yabancı

---

[747] Thebais, Antik Mısır'ın güney bölgesinde kurulan eyaletidir. https://www.newadvent.org/cathen/14561a.htm (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

[748] Jozssef Zsengeller, "The Samaritan Diaspora in Antiquity", *Acta Ant. Hung.*, Vol. 56, (2016), 157-175, s. 162.

[749] Quintus Curtius Rufus, 1. yüzyılda yaşamış Roma tarihçisidir. Bilinen ve günümüze ulaşan tek eseri Historiae Alexandri Magni/Büyük İskeder'in Tarihi'dir. Bkz. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/curtius/home.html (Er. Tar.: 02. 02. 2022).

[750] G. Ernest Wright, "The Samaritans at Shechem", *Harvard Theological Review*, Vol. 55, No. 4, (1962), 357-366, s. 361-363.

[751] Pieter W., van der Horst, "The Ancient Samaritans and Greek Culture" *Religions*, Vol. 10, (Abril 2019), 1-8, s. 4.

[752] Jonathan Bourgel, "The Destruction of the Samaritan Temple by John Hyrcanus: A Reconsideration", *Journal of Biblical Literature*, Vol. 135, No. 3, (2016), 505-523, s. 500.

[753] JoLynne Minnick, "A Samaritan Temple", s. 24-26.

[754] Bourgel, "The Destruction of the Samaritan Temple", s. 505.

[755] Günümüzde İsrail sınırları içerisinde Yavne olarak bilinen bölgedir.

[756] Zsengeller, "The Samaritan Diaspora in Antiquity", s. 161.

kökenlerine dair aşağılayıcı bir terimdir.[757]

Samiriler, Gerizim Dağı'ndaki zulüm sonrası Caesarea şehrine gittiklerine daha önce değinmiştik. Bu şehirde Yahudilerle birlikte yaşadıkları dair izlere rastlanılmıştır. Caesarea şehrinde yapılan kazılarda elde edilen materyaller Samirilerin varlığına dair kanıtlar sunmaktadır. Zira Kral Herod tarafından çalıştırılmak üzere Samiriler, Caesarea şehrine getirilmişlerdir.[758] Samiriler, Caesarea şehrinde Yahudiler tarafından putperestlik ve Helenleşme ile suçlanmışlardır. Bu suçlamaların nedeni Samirilerin İbranice yerine Yunancayı tercih etmeleri etkili olmuştur.[759] Yahudiler ile Samiriler arasında Caesaera şehrinde çeşitli anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu anlaşmazlıklar ekonomik ve ticari kaygılara dayandırılmıştır.[760]

Yehi Ahit metinleri Samilerin bölge halkı olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Matta bölümünde, Hz. İsa'nın havarilerine Samiriyeliler'in şehirlerine gitmemeleri üzerine onları uyarmaktadır.[761] Luka bölümünde ise, Samiriyelilerin Hz. İsa'yı kendi topraklarında istemektedikleri geçmektedir.[762] Luka bölümünün bir başka yerinde Yasa uzmanı ile Hz. İsa arasında bir diyalog geçmektedir. Anlatıya göre Yasa uzmanı, Hz. İsa'ya, sonsuz yaşamı elde etmek için ne yapması gerektiğini sorar. Hz. İsa'da ona karşılık olarak Kutsal Yasa'da ne yazılmıştır diyerek bir soruyla karşılık verir. Yasa uzmanı, komşunu da kendin gibi seveceksin diye cevap verir. Hz. İsa, adamın cevabını onaylar. Adam bu sefer komşum kim diyerek bir kez daha soru sorduğunda Hz. İsa, Yasa uzmanına içinde Samiriyeli birinin geçtiği bir kıssa anlatmaktadır.[763]

Yeni Ahit'in Yuhanna bölümünde Hz. İsa ile Samirili bir kadının diyaloğu yer almaktadır. Hz. İsa'nın Celile'ye giderken Samiriye'den geçmektedir. Samiriye'nin Sihar kentine gelen Hz. İsa, Yakup'un kuyusunda su çekmeye gelen kadınla karşılaşır. Hz. İsa'nın kadından su istemesi üzerine, kadının kendisinin Samirili

---

757 Bourgel, "The Destruction of the Samaritan Temple", s. 504.

758 Shımon Dar, "The Samaritans in Caesarea Maritima", *Samaria, Samarians, Samaritans: Studies on Bible, History and Linguistics,* No. 25, (2012), 225-236, s. 327.

759 Van der Horst, "The Ancient Samaritans and Greek Culture*"*, s. 2.

760 Dar, "The Samaritans in Caesarea Maritima", s. 328.

761 Matta, 10/5-42.

762 Luka, 9/51-56.

763 Luka, 10/25-37.

olduğunu, bir Yahudi'nin nasıl benden su isteyebileceğini söyler. Anlatının devamında Hz. İsa, kadına suyu isteyenin kim olduğunu bilseydin, ondan dilerdin diyerek cevap verir. Hz. İsa'nın, Yakup'tan daha büyük olup olmadığı hakkında sorusuna Hz. İsa, benim vereceğim sudan içen kimse bir daha susamayacağını söylemektedir. Kadın bunun üzerine Hz. İsa'dan bu suyu talep eder. Hz. İsa, bunun üzerine kadına kocanı çağır demesi üzerine kadın kocasının olmadığını söylemiştir. Bölümün devamında kadın Hz. İsa'nın bir peygamber olduğunu anlar. Kendi atalarının dağda tapındığını, Yahudilerin de Kudüs'te tapındığından bahseder. Hz. İsa ise tanrıya ne bu dağda ne de Kudüs'te tapınalacağından bahseder. Gelecek olan zamanın geldiğini, artık önemli olanın ruhta tapınılacağını söyler. Kadın, Hz. İsa'nın sözlerine karşılık Mesih beklentisinden bahseder. Hz. İsa'da o Mesih'in kendisi olduğunu belirtmiştir. Akabinde Samiriyeli kadın ve birçok kişi, Hz. İsa'ya iman ederek, kendileriyle birlikte kalmalarını talep etmişlerdir. Hz. İsa'da bu talep üzerine iki gün boyunca Samiriyede kalmıştır.[764] Yuhanna bölümünün başka bir yerinde Hz. İsa'nın yüceliği bahsinde Yahudilerin ona karşı eleştirileri yer almaktadır. Burada Yahudiler, Hz. İsa'ya ithafen cin carpmış bir Samiriyeli olduğu hakkında eleştiri yer almaktadır.[765]

Miladi ilk asrın ortalarında Samiriler, Celile ile Samiriye arasında kurulan Eyn-gannim[766] şehrinde Yahudi hacılara saldırmıştır.[767] Bu saldırı Samirilerin bölgede askeri harekat düzenleyecek kadar güçlü olduklarına işarettir. Ancak Roma'nın bölgedeki gücü sebebiyle Yahudiler ile Samirilerin arasındaki çatışmalar kontrol altına alınmıştır. Yahudiler ile Samiriler, Roma dönenimde Yehuda'nın birçok şehrinde sosyal, ticari ve kültürel hayatta rekabet etmeye devam etmişlerdir.[768]

Vali Pontus Pilatus döneminde Samiriler ayaklanarak Gerizim Dağı'na doğru hareket etmişlerdir. Kalabalık bir grup Tirathana adlı bir yerde toplanarak Roma'ya başkaldırmıştır. Pontus Pilatus'un emri ile Roma askerleri bu grubun üzerine giderek

---

[764] Yuhanna, 4/1-47.

[765] Yuhanna, 8/48-49.

[766] Adını Yeşu, 21/29 geçen pasajdan alan, günümüzde İsrail sınırları içerisinde kalan bir şehirdir. https://mapcarta.com/12936120 (Er. Tar.: 07. 02. 2022).

[767] Montgomery, *The Samaritans,* s. 85.

[768] Zsengeller, "The Samaritan Diaspora in Antiquity", s. 161.

onların Gerizim Dağı'na çıkmalarına engel olmuştur.[769]

M.S. 66 yılında yaşanan büyük isyanda Samiriler de etkilenmiştir. Yahudiler gibi onlarda Roma tarafından düşman olarak görülmüştür. Fanatik Yahudilerin düşüncelerinden etkilenen Samiriler, Roma'ya başkaldırmıştır. Bunun üzerine Roma, Samirilerin üzerine yüzlerce at ve yaya olmak üzere güçlü bir orduyu göndermiştir. Neticede binlerce Samirinin öldürülmesi ile çatışma sonuçlanmıştır. Ancak her ne kadar Samiriler, Roma'ya başkaldırmışsa da bu tüm Samiri topluluğunu etkilememiştir. Zira Roma, Gerizim ve Şekem haricindeki birçok Samiri yerleşimlerine zarar vermemiştir.[770]

[769] Montgomery, *The Samaritans*, s. 86.
[770] Montgomery, *The Samaritans*, s. 87.

SONUÇ

Yehuda bölgesi, kuzeyde Ürdün, batıda Suriye, güneyde Lübnan doğuda Akdeniz ile komşu olan tarihi bir toprak parçasıdır. Tarih boyunca çeşitli devletlerin kontrolünde kalan Yehuda, günümüzde Filistin ve İsrail sınırları içinde yer almaktadır. Gerek kültürel gerek politik düzeyde daima önemini korumuş, birçok kültürün izlerini barındırmıştır.

Tezin konusu dahilinde yer alan Yehuda bölgesindeki gelişmeler ele alınmış, sosyo-kültürel, ekonomik, siyasi olaylar irdelenmiştir. II. Mabet dönemi ile başlayan çalışmamız, Yehuda bölgesindeki dini grupların çeşitli yönlerinin ele alınmasıyla sonuçlanmıştır. Yehuda bölgesi, Pers, Makedonya, Roma gibi güçlü devletlerin kontrolü altına girmiş, uzun yıllar farklı kültürlerin egemenliğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylelikle her ne kadar Yehuda, Yahudilerin yaşadığı toprak parçasını ifade ediyor olsa da çeşitli kültür ve dini inançların izlerini görmek mümkündür. Tarih içerisinde yaşanan siyasi gelişmeler, Yehuda'nın çehresini, sosyal hayatını ve dini inançları değiştirmiştir.

Yehuda bölgesi, sosyal ve kültürel anlamda günümüze ışık tutan gelişmelerin yaşandığı bölge olmasıyla da dikkat çekicidir. Farklı dinlerin ve dillerin uzun yıllar bir arada varlığını sürdürmüş olması önemli bir husustur. Bilakis Büyük İskender'in bölgeyi ele geçirmesi ile etkisini hissettiren Helenizm, Yehuda'yı farklı bir tarza büründürmüştür. Yunan dilinin topluma yansımasıyla başlayan Helenizm, hemen hemen her alanda kendisi kısa sürede kabul ettirmiştir. Yahudilerin, Helenizm'e olan ilgisi olmuş olsa da sert bir şekilde protesto edenleri de göz ardı etmek mümkün değildir. Yaşanılan Makabi ayaklanması da Helenizm'in karşısında yapılan protestoların bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yehuda bölgesi, tarih içerisinde transit yollara, önemli limanlara sahip olmuştur. Yehuda'nın ekonomisi her dönemde tarıma dayalı bir sistem üzerine kurulu olsa da Roma İmparatorluğunun bölgede kurduğu egemenliğin sonrasında

ticaret alanında gelişmeler yaşanmıştır. Öyle ki Roma'nın inşa ettiği yollar aracılığıyla limanlardan iç kesime kolaylıkla ticaret yapılabilme rahatlığına kavuşulmuştur. Yehuda bölgesi ürettiği ürünleri ihraç ettiği gibi dışarıdan birtakım ürünler de ithal etmek zorunda kalmıştır. Öyle ki Hindistan, Kuzey Afrika, İtalya gibi bölgeler ile ticari bağlantıları mevcuttur. Ayırca Yehuda bölgesinin ekonomisinde balıkçılık önemli bir gelir kapısı olmuştur.

Yehuda bölgesindeki dini grupların varlığı, Yehuda'nın kimliğini teşkil etmiştir. Sadukiler, Ferisiler, Esseniler, Yahudi düşüncesini, hayat tarzlarını ve inançlarını çeşitli mezheplere ayrılarak ifade etmişlerdir. Sadukiler, Yahudi aristokrasisi içerisinde mabet merkezli bir yaşam sürmüşlerdir. Kendilerine rakip olan Ferisiler ise genel halk kitlesini oluşturan kesimdir. Ferisiler içerisinden fanatik bir yapı teşkil eden Kannaim, Sikariim'in faaliyeleri ile birlikte bölgede tanınmıştır. Yahudilerin siyasete ve politikaya pasif bir duruş sergileyen ve çölde yaşayanlar olarak tanınan Esseniler, münzevi bir hayatı tercih etmişlerdir.

Büyük İskender'in fetihleri ile Paganizm, Yehuda bölgesinde popüleritesi artmış, Roma ile kültürel egemenliğini sağlamıştır. Yehuda bölgesinde Paganizm etkisi hemen hemen her şehirde hissedilmiştir. Dikilen heykeller, çeşitli objeler, inşa edilen mabetler, duvar yazıları Paganizm'in izlerini yansıtmaktadır. Yehuda'nın sakinleri arasında yer alan diğer bir dini grup ise Hz. Yahya ile tanınan ve günümüzde de kendilerinden bahsettiren Sabiilerdir. Onlar her ne kadar Hz. Yahya ile tanınsa da dinlerinin tarihi izleri geçmişe gitmektedir. Sabiiler, Yehuda bölgesinde bilakis Ürdün Nehri sakinleri olarak bilinmektedir.

Bölge topluluklarından Teosebesler, Tanrıdan Korkanlar olarak varlığını sürdürmüş, Roma İmparatorluğu sınırları içerisindeki Yahudilerle dini anlamda birtakım benzerlikleri üzerinden tanınmışlardır. Ayrıca Teosebeslerin varlığı ileride yaşanacak Pavlus'un seyahatleri de etkilediği düşünülmüştür. Yehuda'nın dini grupları içerisinde yer alan bir diğer dini grup ise Hz. İsa'nın üvey kardeşi olarak bilinen Yakup öncülüğünde yaşamış Ebionitlerdir. Kendilerini fakirler olarak tanıtan bu çekirdek grup, Pavlus düşüncesinin egemenliği ile tarih sahnesinden çekilmiştir. Yehuda'nın kuzeyinde yer alan Gerizm Dağı'na kutsallık atfeden Samiriler de geçmişten günümüze kadar varlığını sürdüren bir diğer dini gruptur. Yehuda sakinleri arasında yer alan Samiriler, Yahudiler ile yüzyıllardır kimlik tartışmaları ile

tanınmışlardır.

Sonuç olarak Yehuda, 8 bin kilometrekareyi kapsayan bir toprak parçasından öte kültürel zenginliği, dini çeşitliliği olan Kudüs gibi önemli bir şehri barındıran bir tarihi bölgedir. Tarihte birçok devletin egemenliğini tanıyan, zaman zaman isyanların çıktığı, farklı kültürlerin izlerinin bulunduğu eşsiz bir yerdir. Buradan hareketle II. Mabet ile Hz. İsa'nın yaşadığı döneme kadar geçen süre zarfında meydana gelmiş olaylar, belirli başlıklar altında irdelenmiş, ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

Aaron, Jacob Son of, *The History and Religion of the Samaritans*, (çev. Abdullah ben Kori), Illinois: The Puritan Press, 1906.

———, *The Messianic Hope of the Samaritans*, (çev. Abdullah ben Kori), The Open Court, 1907.

Ackermann, Marsha E. vd., *Encylpedia of World History, I*, New York: Infobase Publishing, 2008.

Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.

———, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kuran'ın Tartışmalı Konuları*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.

Adıbelli, Ramazan, "Ve Yahudiler, "İsa Mesih, Allah'ın oğludur" dediler: Modern bir senkretik fenomen olarak Mesihi Yahudilik", *Bilimname,* 24, (Şubat 2015), s. 9-32.

Akalın, Kürşat Haldun, "Hıristiyanlığın İlk Kaynağı Olarak Essenizm", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XVII/12, (Haziran 2008), s. 419-438.

———, "Farisilik ve Rabbiler", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, (Aralık 2013), s. 86-103.

———, *Roma İmparatorluğu'nda Doğu Dinleri ve Astroloji*, Adana: 2009.

Akçin, Nurgin, *Herod Krallığı ve Kudüs,* Y. L. Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul, 2019.

Aldisi, Sabah, *The Storyof Creation in The Mandaean Holy Book The Ginza Rba*, Doctor of Philosophy, University College, London 2013.

Alıcı, Mustafa, “Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 7, (Eylül 2015), s. 9-29.

Altunay, Erhan, *Paganizm-1: Kadim Bilgeliğe Giriş*, İstanbul: Hermes Yayınları, 2015.

Arabestani, Mehrdad, “Ritual Purity and the Mandaeans’ Identity”, *Iran and the Caucasus*, XVI/2, (October 2012), s. 153-168.

———, “The Mandaeans’ Religious System: From Mythos to Logos”, *Iran and the Caucasus*, XX/3-4, (December 2016), s. 261-276.

Armstrong, Karen, *Tanrı’nın Tarihi/İbrahim'den Günümüze 4000 Yıllık Tanrı Anlayışı*, (çev. Oktay Özel-Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu), Ankara: Ayraç Yayınları, 1998.

Arslantaş, Nuh, *İslam Dünyasında Samiriler-Osmanlı Dönemine Kadar-*, İstanbul: İz Yayınları, 2010.

Aslan, Reza, *Zelot*, İstanbul: Okyanus Yayınları, 2014.

Arslan, Mustafa-Deniz Yıldızturan, “Magnesia Savaşı ve Sonuçları”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23, (2020), 305-322.

Atlan, Sabahat, *Roma Tarihi’nin Ana Hatları: I. Kısım Cumhuriyet Devri*, İstanbul: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2019.

Avi-Yonah, Michael, “Bethlehem”, *Encyclopaedia Judaica (EJ),* III, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), s. 533-535.

Avi-Yonah, Michael, “Gezer” *Encyclopaedia Judaica (EJ),* VII, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), s. 568-569.

Avi-Yonah, Michael-Shimon Gibson, “Acre” *Encyclopaedia Judaica (EJ),* I, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), s. 364-365.

Avi Yonah, Michael-Gideon Biger, “Land of Israel” *Encyclopaedia Judaica (EJ),* X, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), s. 100-108.

Avi Yonah, Michael-Shimon Gibson, “Pella”, *Encyclopaedia Judaica (EJ),* XV, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), s. 718.

Ay, Rahim, *Kudüs Şehri Siyasi Tarihi ve Üç Kutsal Dindeki Önemi*, Y. L. Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Van 1997.

Aydın, Fuat, *Yahudilik*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.

Aydın, Mahmut, “Nasıra” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXII, (2006), 397-399.

Babadostu, Rümeysa, *Provincia Iudea’da Zealot Hareketi*, Y. L. Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2019.

Bağır, Muhammed Ali, “Marjinal Bir Yahudi Grup Olarak Samirilerde Taheb İnancı”, *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, (2018), s. 191-206.

———, “Samiriler: Köken Sorunu ve Günümüz İsrail Devleti’ndeki Yansımaları”, *Milel ve Nihal*, XIII/2, (Aralık 2016), s. 101-128.

Bainton, Ronald H., *Early Christianity*, Florida: Robert E. Keieger Publlishing, 1984.

Bar, Doron, “Continuity and Change in the Cultic Topography of Late Antique Palestine”, *From Temple to Church*, Leiden: Brill, (2008), s. 275-298.

Barkay, Rachel, “Roman Influence on Jewich Coins”, *Judaea and Rome in Coins 65 BCE - 135 CE" Papers Presented at the International Conference Hosted by Spink,* (September 2012), s. 19-26.

Berens, E.M., *The Myths & Legends of Ancient Greece and Rome*, London: HarperCollins Publishers, 2016.

Berlin, Andrea M., “The Archaeology of Rituel: The Sanctuary of Pan at Banias/ Caesarea Philippi”, *Bulletin of the American of Oriental Research*, CCCXV/27, (August 1999), s. 27-45.

Besalel, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I-III, İstanbul: Gözlem Basın Yayıncılık, 2002.

———, *Yahudi Tarihi* “*Kronolojik Yahudi Tarihi, 104 Dünya Yahudi Cemaati, İsrail ve Türkiye-İsrail İlişkileri”*, İstanbul: Gözlem ve Gazetecilik A.Ş., 2000.

———, *Yahudi Tarihi*, İstanbul: Üniversal Yayıncılık, 2000.

Betlyon, John Wilson, “The Provincial Government of Persian Period Judea and the Yehud Coins”, *Journal of Biblical Literature*, CV/4, (December 1986), s. 633-642.

———, “A People Transformed Palestine in the Persian Period” *Near Eastern Archeaelogy*, LXVIII/1/2, (Mar-Jun 2005), s. 4-58.

Bourgel, Jonathan, “The Destruction of the Samaritan Temple by John Hyrcanus: A Reconsideration”, *Journal of Biblical Literature*, CXXXV/3, (2016), s. 505-523.

Brenner, Michael, *Kısa Yahudi Tarihi,* (çev. Sevinç Altınçekiç), İstanbul: Alfa Yayınları, 2011.

Broshi, Magen-Hanan Eshel, “Qumran and the Dead Sea Scrolls”, *Religion and Society in Roman Palestine,* New York: Routledge, 2004.

Brownstein, Robert, *Making Jesus the Messiah, Saint Paul and the God-fearers:a Market View*, Bloomingtan: iUniverse, 2000.

Buckley, Jorunn Jacobsen, *The Mandaeans: Ancient Texts and Modern People*, New York: Oxford University Press, 2002.

Bultmann, Rudolf, *Primitive Christianity in its Contemporary Settings*, (Ed. R.H. Fuller), London: Thames and Hudson, 1983.

Bunson, Matthew, *Encyclopedia of the Roman Empire*, New York: Facts On File, 2002.

Burdajewicz, Mariusz, “From Pagan Temple to Church in Late Antiquity Palestine A View from Hippos-Sussita”, *Etudes et Travaux*, XXX, (2017), s. 181-209.

Burton, Judd H., *Religion, Society, and Sacred Space at Banias: A Religious History of Banias/Caesarea Philippi, 21 BC-AD 1635*, Doctor of Philosophy, Texas Tech University, Texas 2010.

Caves, Roger W., *Encyclopedia of the City*, New York: Taylor & Francis Group, 2005.

Carpenter, J. Estlin, *Life in Palestine When Jesus Lived*, London: The Lindsey Press, 1949.

Cerrahoğlu, İsmail, “Kur’anı Kerim ve Sabiiler”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X, (1963), s. 103-116.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma, 1999.

Chaney, Robert, *Antik Çağdan Günümüze Kadar Esseniler ve Sırları*, (çev. Duygun Aras), İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1996.

Chevalier, Jean vd., *Din Fenomeni, (çev.* Mehmet Aydın), Konya: Litera Türk, 1974.

Cline, Eric H., *Jerusalem Besieged: From Ancient Canaan to Modern Israel*, Michigan: The University of Michigan Press, 2004.

Cohen, Shaye J. D., *From the Maccabees to the Mishnah*, Kentucky: Westminster John Knox Press, 1989.

Cohn Sherbok, Lavini-Dan Cohn Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, (çev. Bilal Baş), İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

Collins, John J., *Between Athens and Jerusalem: Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora*, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 2000.

Crown, Alan D., “Redating the Schism Between the Judaeans and the Samaritans”, *The Jewish Quarterly Review, New Series*, LXXXII/1/2, (Jul-Oct. 1991), s. 17-50.

Çalık, Etem, “Hıristiyan Medeniyetinin Dini Kaynakları”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XII/2, (Aralık 2010), s. 57-92.

Çapa, Yılmaz, *Yahudilikte Mesih İnancı; Hıristiyan ve İslam Kültürüne Etkisi*, Y. L. Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2018.

Çeken, Muhittin, *Roma-Bizans Döneminde Kudüs (IV.-VII. Yüzyıl),* Y. L. Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2015.

Çoban, Bekir Zakir, "Hıristiyanlık Öncesi Yahudilik Tarihi Bağlamında Josephus Flavius", *Dinler Tarihi Araştırmaları-VIII,* (Şubat 2012), s. 257-273.

———, "Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, (2008), s. 57-69.

Dan, Joseph, "Hasıdım", *Encyclopaedia Judaica (EJ),* VIII, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), s. 390-391.

Dar, Shımon, "The Samaritans in Caesarea Maritima", *Samaria, Samarians, Samaritans: Studies on Bible, History and Linguistics*, 25, (2012), s. 225-236.

Daşbadem, İlknur, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mezhep Anlayışı ve Mesihi Hareketler*, Y. L. Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.

Davies, Norman, *Avrupa Tarihi*, (çev. Burcu Çığman), İstanbul: İmge Kitapevi, 2011.

Davies, Philip R., *Behind the Essenes: History and Ideology in the Dead Sea Scrolls*, Atlanta: Scholars Press, 1987.

De Lange, Nicholas, *The Illustrated History of the Jewish People*, New York: Harcourt Brace, 1997.

Debevoise, Neilson C., *A Political History of Parthia*, Chicago: The University of Chicago Press, 1938.

Demirci, Kürşad, "I. Yüzyılda Anadolu'daki God-Fearers Grupları ve Hıristiyanlığın Yayılması", *Dinler Tarihi Araştırmaları-III* (Haziran 2001), s. 387-393.

———, “Zühd” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLIV, (2013), s. 533-535.

———, Tuğrul Kurt, “Theosebesler ve Erken Hıristiyanlık”, *İslamı İlimler Dergisi*, XI/2, (2016), s. 47-68.

Demircioğlu, Halil, *Roma Tarihi I*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2011.

Dirven, Lucinda, “The Imperial Cult in Cities of the Decapolis, Caesarea Maritima and Palmyra A Note on the Development of Imperial Cults in the Roman Near East”, *ARAM periodical*, XXIII, (2011), s. 141-156.

Dieter, Georgi, “İlk Dönem İsa’ya İnananlar Topluluğu: Yahudi İç Göçünden mi İbaretti Yoksa Yeni Bir Dini mi Temsil Ediyorlardı?” (çev. Ramazan Adıbelli), *Bilimname*, 15, (2008), s. 205-240.

Dunn, James, *Beginning from Jerusalem: Christianity in the Making*, II, Michigan: Eerdmans, 2009.

Duygu, Zafer, “Hıristiyanlığın Erken Yüzyıllarındaki İsa Teolojisi Tartışmalarında ‘Dinamik Monarşiyanist’ Akıma Özgü ‘Monoteist’ Kristoloji ve Bunun ‘Ebionit’ Kristolojiyle Mukayesesi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, (2018), s. 329-343.

———, *İsa, Pavlus, İnciller,* İstanbul: Düşün Yayınclılık, 2019.

Dürüşken, Çiğdem, *Roma’nın Gizem Dinleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

Düzbayır, Bilal, *Mukayeseli Fıkıh Bağlamında Kurban ve Kurbanın Hükmü,* Y. L. Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2013.

Ecker, Avner, *Expressions of Cult in the Southern Levant in the Greco-Roman Period, “People and Gods in the Cities of Roman Palestine: A Preliminary Inquiry into the Popularity of Civic Cults”,* VI, Belgium: Brepols, 2017.

Ekinci, Abdullah, “Sabiilik”, *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa’da Dini Hayat*, (ed. Yusuf Ziya Keskin), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, *I-II*, (çev. Ali Berktay), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009.

Erbaş, Ali, "Melek" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIX, (2004), s. 37-39.

———, "Pavlus'a Göre Diriliş ve Ruhun Ölümsüzlüğü Meselesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Mart 2001), s. 7-22.

Eroğlu, Ahmet Hikmet, "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, (2000), s. 309-325.

Eutripius, *Roma Tarihinin Özeti*, (çev. Çiğdem Menzilcioğlu), İstanbul: Labakcı Yayınevi, 2007.

Evans, Jane DeRose, "From Mountain to Icon: Mount Gerizim on Roman Provincial Coins from Neapolis, Samaria", *Near Eastern Archaeology*, LXXIV/3, (2011), s. 170-182.

Farmer, William Reuben, "Maccabes, Zealots and Josephus: an Inquiry into Jewish Nationalism in the Greco-Roman Period", *Studies in Bibliography and Booklore*, III, (1957), s. 37-39.

Feldman, Louis H., "Some Observations on the Name of Palestine", *Hebrew Union College Annual*, LXI, (1990), s. 1-23.

Feldman, Louis Harry, "Hellenism" *Encyclopaedia Judaica* (EJ), Vol. 8, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), s. 783-790.

Fischer, Moshe vd. "The Roman Temple at Kedesh, Upper Galilee", *A Preliminary Study"*, XI/2, (September 1984), s. 146-172.

Fischer, Patrice vd., "Modern-Day Godfearers: A Biblical Model For Gentile Participation in Messianic Congregations," *The Enduring Paradox: Exploratory Essays in Messianic Judaism*, Baltimore: Lederer, 2000.

Flavius, Josephus, *The Antiquities of the Jews*, XX, 38-43, (The Works of Flavius Josephus: Comprising the Antiquities of the Jews; a History of the Jewish Wars and Life of Flavius Josephus'un içinde), (Ed. William Whiston), Philadelphia: D. McKay Publisher, 1890.

———, *The Antiquities of the Jews*, XIV, 110, (Vol. 9, Jewish Antiquities, Books XII-XIV'un içinde), (Ed. Ralph Marcus), London: Harvard University Press, 1937.

———, *Against Apion*, II, 282, X, (Ed. John M.G. Barclay), Brill, Boston, 2007.

Kaufmann, Francine-Josy Eisenberg, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik*, (çev. Mehmet Aydın), Konya: Tekin Kitabevi, 1993.

Kaya, Mahmut, "İskender" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXII, (2000), 555-557.

Gabba, Emilio, "The Social, Economic and Political History of Palestine 63 BCE-CE 70", *The Cambridge History of Judaism: The Early Roman Period*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Garaudy, Roger, *İlâhî Mesajlar Toprağı Filistin,* (çev. Cemal Aydın), İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, 2011.

Gaster, T.H, "Samaritans", *Interpreter's Dictionary of the Bible),* (ed. George Arthur Buttrick) IX, (1962). s. 190-197.

Gibbon, Edward, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, (çev. Asım Baltacıgil), İstanbul: Tuba Matbaacılık, 2019.

Goldstein, Jonathan A., *I Maccabees: A New Translation with Introduction and Commentary*, New York: Double Day & Company, 1976.

Goodman, Martin, "Judaea", *The Cambridge Ancient History: The Augustan Empire, 43 B.C. - A.D. 69,* Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

———, *Judaism in the Roman World*, Boston: Brill, 2007.

Gotsis, George-Gerasimos Merianos, “Early Christian Representations of the Economy: Evidence from New Testament Texts,” *History and Anthropology*, XII, (2012), s. 467-505.

Grabbe, Lester L., *An Introduction to Second Tepmle Judaism*, London: T & T Clark, 2010.

Gruen, Erich S., *The Hellenistic World and the Coming of Rome*, Berkeley: University of the California Press, 1984.

Gudme, Anne Katrine de Hemmer, “Was the Temple on Mount Gerizim Modelled after the Jerusalem Temple?”, *Religions*, (2020), s. 1-12.

Gündüz, Şinasi, “Kur’an’daki Sabiilerin kimliği Üzerine Bir Tahlil ve Değerlendirme”, *Türkiye I. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (Eylül 1992), s. 43-81.

———, “Sabiilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXV, (2008), s. 341-344.

———, “Sabiilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010.

———, “Gnostik Antropoloji”, *Ekev Akademi Dergisi*, 14, (2003), s. 1-13.

———, *Son Gnostikler: Sabiiler, İnanç Esasları ve İbadetleri*, Ankara: Vadi Yayınları, 1995.

Gürkan, Salime Leyla, “Su” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Anksiklopedisi*, XXXVII, (2009), s. 440-442.

———, “Şeytan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, (2010), s. 101-103.

———, *Yahudilik*, İstanbul: İsam Yayınları, 2012.

Habermann, Abraham Meir, “Genizah”, *Encyclopaedia Judaica (EJ),* VII, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), s. 360.

Haberl, Charles G., “Mandaeism in Antiquity and the Antiquity of Mandaeism”, *Religion Compass*, (2012), s. 262–276.

Haim, Esti Ben*, Management Planning for Archaeological Sites, “Masada, İsrael”,* Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2002.

Han, Zaferü’l İslam, *Yahudilikte Talmud’un Mevkii ve Prensipleri*, (çev. Mehmet Aydın), İstanbul: İhya Yayınları, 1981.

Harland, Philip A., “The Economy of First-Century Palestine: State of the Scholarly Discussion”, *Handbook of Early Christianity, Social Science Approaches*, (ed. Anthony J. Blasi, Jean Duhaime, Paul-Andre Turcotte), (2002), s. 511-527.

Harman, Ömer Faruk, “Yahudi Hıristiyanlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi*, XLIII, (2013), s. 184-187.

———, “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi*, XXVI, (2002), s. 323-327.

Hartman, Gideon vd., “The pilgrimage economy of Early Roman Jerusalem (1st century BCEe70 CE) reconstructed from the d15N and d13C values of goat and sheep remains”, *Journal of Archaeological Science*, XL, (2013), s. 4369-4376.

Hasanoğlu Eldar, *Temel Kaynaklar Işığında Gerut: Yahudiliğe Geçiş*, İstanbul: Divan Kitap, 2018.

———, “Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah’ın Kanonize Edilmesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/32, (2015), s. 25-48.

———, “Nuh Kanunları’nın Kökeniyle İlgili Görüşler Üzerine”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, I/1, (2012), s. 200-224.

———, ”Yahudilik” *Dinler Tarihi I-II*, İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2018.

Hasanov, Eldar, *Nuh Kanunları ve Nuhilik*, İstanbul: İsam Yayınları, 2015.

Hengel, Martin, “The Political and Social History of Palestine from Alexander to Antiochus III (333-187 B.C.E.)”, *The Cambridge History of Judaism: The Hellenistic Age*, II, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

———, *Judaism and Hellenism*, Tübingen: Fortress Press, 1973.

———, *The Hellenization of Judaea in the First Century after Christ*, London: SCM Press, 1989.

———, *The Zealots*, Edinburgh: T. & T. Clark, 1989.

Hjelm, Ingrid, *The Samaritans and Early Judaism: A Literary Analysis*, Sheffıeld: Sheffıeld Academic Press, 2000.

Howard, Kenneth W., *Jewish Christianity in The Early Church*, Honors Thesis in Church History, Virginia Theological Seminary, Virginia 1993.

Humphries, Mark, *Early Christianity*, New York: Taylor & Francis, 2006.

Jagersma, Henk, *A History of Israel from Alexander the Great to Bar Kochba*, Minneapolis: Fortress Press, 1986.

Jeremias, Joachim, *Jeruselam in the Time of Jesus*, Philadelphia: Fortress Press, 1969.

Johnson, Paul, *Yahudi Tarihi*, (çev. Filiz Orman), İstanbul: Pozitif Yayınları, 2000.

Jonas, Hans, *The Gnostic Religion*, Boston: Beacon Press, 2001.

Jones, A. H. M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford: Oxford University Press, 1971.

Jordan, W. G., "The Significance of the Maccabean Period", *The Biblical World*, XXXVIII, (November 1911), s. 294-305.

Joseph King, Zachary, *The Delay of the Parousia and Gentile Inclusion in the Synoptic Parables*, Master of Psychology, Faculty of Religion and Theology, Amsterdam 2017.

Kaçan, Lütfi, *Kitab-ı Mukaddes ve İslâm Geleneğinde Ahid Sandığı*, İstanbul: Ataç Yayınları, 2004.

Kaçar, Turhan, “Ebionitler’den Arius’a: Eskiçağ Doğu Hıristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXXIV/2, (2003), s.187-206.

Karakuş, Onur Sadık, “Karadeniz ve Anadolu Kentlerinde Theos Hypsistos Kültü”, *Anadolu Araştırmaları*, 21, (2018), s. 1-20.

Kartveit, Magnar, “Theories of the Origin of the Samaritans-Then and Now”, *Religions*, X/12, (2019), s. 1-14.

Kazem, Mohammad Reza, “The Role of Karaites in Jewish History”, *Journal of History Culture and Art Research*, 6, (2017) s. 36-42.

Kazez, İsmail, *Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları*, Y. L. Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2001.

Konvitz, Milton Ridvas, “Zugot” *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, XXI, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), s. 680.

Kraabel, A. T., “The Disappearance of the 'God-Fearers'”, *Numen*, XXVIII/2, (December 1981), s. 113-126.

Kurt, Ali Osman, “II. Mabet Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, (2006), s. 437-454.

———, *Erken Dönem Yahudi Tarihi: Yahudiliğin Mimarı Ezra*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

———, “Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezzar ve Kral Koreş Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, (2006), s. 423-443.

Kurt, Tuğrul, *Geç Antikçağ’da Theosebes’ler, Tarih ve İnançlar,* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

Kutluay, Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, İstanbul: Anka Yayınları, 2004.

Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2016.

Kuzgun, Şaban, *Hazar ve Karay Türkleri: Türklerde Yahudilik Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi,* Ankara: Üçbilek, 1985.

Küçük, Abdurrahman, vd. *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2009.

Küçük, Mehmet Alparslan, *Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamiyet'te Kutsal Kitap Anlayışı*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2009.

Larson, Martin A, *The Essene-Christian Faith: A Study in the Sources of Western Religion*, New York: Philosophical Library, 1980.

Leaney, A.R.C., *The Jewish and Christian World 200 BC to AD 200*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

Levinson, Joshua, *Bodies and Bo(a)rders: Emerging Fictions of Identity in Late Antiquity*, Cambridge University Press, 2011.

Lichtenberger, Achim, "Jews and Pagans in Late Antique Judaea", *Contextualizing the Sacred in the Hellenistic and Roman Near East*, VIII, (2017), s. 191-211.

Lim, Timoty H., *The Dead Sea Scrolls*, New York: Oxford University Press, 2005.

Linde, Fabian, *The Spirit of Revolt*, Stockholm: US-AB, 2010.

Machen, John Gresham, *The Literature and History of New Testament Times*, Philadelphia: Presbyterian Board of Publication and Sabbath School Work, 1915.

Martin, Sean, *Gnostikler, İlk Hıristiyan Sapkınlar*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2010.

Min, Lee, *The Conversion of Cornelius, Seen Against the Political and Social Background of the Roman Empire*, Birmingham: University of Birmingham, 2011.

Minnick, JoLynne, "A Samaritan Temple to Rival Jerusalem on Mount Gerizim", *Studia Antiqua*, *XVI*/1, (2017), s. 21-29.

Montefiore, Simon Sebag, *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, (çev. Cem Demirkan), İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016.

Montgomery, James Alan, *The Samaritans: The Earliest Jewish Sect, Their History, Theology and Literature*, Philadelphia: Wipf and Stock Publishers, 2006.

Mørkholm, Otto, "Antiochus IV", *The Cambridge History of Judaism: The Hellenistic Age*, II, (2008), s. 278-291.

Yıldız, Muharrem, Mekin Çetin, "Gnostik Bir Yahudi Tarikatı Olarak Esseniler", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 16, (2013), s. 33-56.

Nana, Mahmut, *Yahudi Tarihi*, (çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları, 2008.

Neuffer, Julia, "First-Centuary Cultural Background in the Greco-Roman Empire" *In Symposium on the Role of Women in the Church*, (ed. Gordon M. Hyde), (2013), s. 1-13.

Newman, Hillel, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*, Boston: Brill, 2006.

Nickerson, Angela, *Mental Health and Wellbeing of Mandean Refugess*, Master of Psychology, University of New South Wales, Sydney 2009.

Olgun, Hakan, "Yahudi Ferisiler ile Katolik Kilisesi Bağlamında Ortodoksi ve Heresi", *Eskiyeni Dergisi*, 25, (2012), s. 105-113.

Olmstead, A. T., *History of the Persian Empire*, Chicago: The University of Chicago Press, 1948.

Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2000.

Özman, Recep-Okan Açıl, "Sicarii Örgütü ve Faaliyetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38, (2019), s. 21-42.

Özşahin, Lütfü, *Ebionizm, İlk Yahudi-Hıristiyanlık*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

Perdue, Leo G. vd., *Israel and Empire: A Postcolonial History of Israel and Early Judaism*, London: Bloomsbury T & T Clark, 2015.

———, "Judea/Israel under the Greek Empires", *Israel and Empire: A Postcolonial History of Israel and Early Judaism*, London: Bloomsbury T&T Clark, 2015, 129–216.

Pincus, Jessie A. vd., "Ground-penetrating Radar and Electromagnetic Archaeogeophysical Investigations at the Roman Legionary Camp at Legio, Israel", *Archaeological Prospection*, XX, (2013), s. 175-188.

Pines, Shlomo, "The Jewish Christians of the Early Centuries of Christianity According to a New Source", *Proceedings o f the Israel Academy of Sciences and Humanities*, II/13, (1966), s. 1-74.

Pummer, Reinhard, *The Samaritans: A Profile*, Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2016.

Ramos, Alexander Jenaro, *Torah, Temple, and Temple, and Transaction: Jewish Religious Institutions and ansaction: Jewish Religious Institutions and Economic Behavior in Early Roman Galilee*, Doctor of Philosophy, University of Pennsylvania, Pennsylvania 2017.

Renan, Ernest, *İsa'nın Hayatı*, (çev. Ziya İhsan), Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963.

Riches, John, "The Political, Economic, Social and Cultural Context of First-Century Palestinian Judaism", *In the World Jesus: First-Century Judaism in Crisis (Understanding Jesus Today)*, (1990), s. 10-29.

Riggs, J. S., "Studies in Palestinian Geography", *The Biblical World*, IV/1 (July 1894), s. 7-13.

Robertson, A.T., *The Pharisess and Jesus*, London: Duckwoth & Co, 1920.

Rodan, Simona, *Maritime-Related Cults in the Coastal Cities of Philistia during the Roman Period; Legacy and Change*, Oxford: Archaeopress Publishing, 2019.

Roshwald, Mordecai, “Marginal Jewish Sects in Israel (II)”, *International Journal of Middle East Studies*, IV, (1973), s. 328-354.

Rowley, H.H., *From Moses to Qumran: Studies in the Old Testament*, New York: Assoc, 1963.

Roth, Helena vd., “Wood Economy in Early Roman Period Jerusalem”, *Bulletin of the American Society of Overseas Research*, CCCLXXXII, (2019), s. 1-18.

Rudolph, Kurt, *Gnosis, The Nature and History of Gnosticism*, Edinburgh: T. & T. Clark Limited, 1987.

———, *Mandaeism*, New York: Brill, 1978.

Saed, Naşoraia Hathem, “Naşiruta: Deep Knowledge and Extraordinary Priestcraft in Mandaean Religion”, *Sydney Studies in Religion*, (September 2008), s. 306-360.

Safrai, Ze’ev, *The Economy of Roman Palestine*, London: Routledge, 1994.

Saldarini, J. Anthony, *Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society*, Michigan: Eerdmans Publishing, 1998.

Salihoğlu, Mahmut, “Samiriler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, (2009), s. 79-81.

Santos, Narry F. “Diaspora in the New Testament and Its Impact on Christian Mission”, *TTJ*, XIII/1 (2010), s. 3-18.

Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Yayınevi, 2002.

Schäfer, Peter, *The History of the Jews in the Greco-Roman World*, London: New York Routledge, 2003.

Schoeps, Hans-Joachim, *Yahudi Hristiyanlığı*, (çev. Ekrem Sarıkçıoğlu), İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.

Schreiber, Monika, *The Comfort of Kin: Samaritan Community, Kinship, and Marriage*, Leiden: Brill, 2014.

Schürer, Emil, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. - A.D. 135)*, Edinburgh: T. & T. Clark Ltd., 1973.

Shakak, Israel, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, İstanbul: Anka Yayınları, 2004.

Sharon, Nadav, *Judea under Roman Domination: The First Generation of Statelessness and Its Legacy*, Atlanta: SBL Press, 2017.

Smallwood, E. Marry, *The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian, Studies in Judaism in Late Antiquity*, Leiden: E. J. Brill, 1976.

Smith, Chirstopher, *A Companion to Roman Religion,"The Religion of Archaic Rome",* West Sussex: Blackwell Publishing, 2011.

Sperber, Daniel, *The City in Roman Palestine*, New York: Oxford University Press, 1998.

Stegeman, Hartmut, *The Library of Qumran, The library of Qumran, on the Essenes, Qumran, John the Baptist, and Jesus*, Michigan: Eerdmans Publishing, 1998.

Stoehr, Gregory William, *The End of Pagan Temples in Roman Palestine*, Doctor of Philosophy, University of Maryland, Baltimore 2018.

Stone, Michael Edward, *Scriptures, Sects and Vision/A Profile of Judaism from Ezra to the Jewish Rewolts*, Philadelphia: Fortress Press, 1980.

Stiebel, Guy D., "Masada" *Encyclopaedia Judaica (EJ),* XIII, Second Edition, (Ed. Fred Skolnik, Editor in Chief Michael Berenbaum), Detroit: Macmillan Reference, (2007), s. 593-599.

Şişman, S. "Lut Gölü Yazmaları", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, (çev. Asaf Halet Çelebi), XI/1, (1957), s. 37-56.

Taşdöner, Kevser, "Romalı Triumvir Marcus Antonius'un Anadolu'da Siyasi Düzenlemeleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXI, (2012), s. 209-236.

Taşpınar, İsmail, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

Temiztürk, Halil, "Ölü Deniz El Yazmaları ve Tarihteki Yeri", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,, II/1, (2015), s. 63-87.

Terkan, Fehrullah, "The Samaritans (el-Samirîyyün) and Some Theological Issues Between Samaritanism and Islam", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXXV/2, (2004), s. 155-192.

Tezokur, Hadi, "Yahudi Dinsel Yaşamında Mikve'nin Yeri ve Önemi", *Dinler Tarihi Araştırmaları-VIII*, (2021), s. 99-108.

The Babylonian Talmud, (ed. Rabbi Isidore Epstein), London: The Soncino Press, 1978.

Topal, Mahmut, *Tanrıdan Korkanların Hıristiyanlığın Oluşumuna Etkisi*, Y. L. Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Sivas 2020.

Toprak, Mehmet Sait, *Talmud ve Hadis: Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.

Tsedaka, Benyamim, Sharon Sullivan, *The Israelite Samaritan Version of the Torah*, Cambridge: Eerdmans, 2013.

Turak, Özgür, "Roma Pantheonu: Eski Yunan Tanrıları Nasıl Romalı Oldu?" *Amisos*, III/5, (Aralık 2018) s. 481-492.

Van der Horst, Pieter W., "The Ancient Samaritans and Greek Culture" *Religions*, X, (Abril 2019), s. 1-8.

Vermes, Geza, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları,* (çev: Nurfer Çelebioğlu), İstanbul: Nokta Kitap, 2005.

Vriezen, Theodore C., *The Religion of Ancient Israel*, Philadelphia: The Westminster Press, 1967.

Weiss, Johennes, *Earliest Christianity, a History of the Period A.D. 30-150,* New York: Harper and Brothers, 1959.

Won, Paulo Sung Ho, "Cornelius, The Gentile God-Fearer, and His Sacrificial Piety in ACTS 10:1-4", *M.Th. University of Edinburgh and Lecturer at the Servant of Christ Theological Seminary*, (2019), s. 1-17.

Wright, G. Ernest, "The Samaritans at Shechem", *Harvard Theological Review*, LV/4, (1962), s. 357-366.

Sankamo, Juho, *Jesus and the Gentiles*, Finland: Abo Akademi University Press, 2012.

Schiffman, Lawrence H., "The Maccabean Revolt: What Really Happened", *YUTorah,* (December 2012), s. 42-45.

Yadin, Yigael, *The Temple Scroll: The Hidden Law of the Essenes, the Dead Sea Sect*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1985.

Zerubavel, Eviatar, *The Seven Day Circle*, Chicago: The University of Chicago Press, 1985.

Zsengeller, Jozssef, "The Samaritan Diaspora in Antiquity", *Acta Ant. Hung*., LVI, (2016), s. 157–175.

İNTERNET KAYNAKLARI

Carl Siegfried-Richard Gottheil, "Hellenism", *Jewish Encyclopaedia*, VI, s. 335-340. (Er. Tar.: 09. 01. 2022).

Emil G. Hirsch-W. Max Muller, "Coele-Syria", *Jewish Encyclopaedia*, IV, s. 140. (Er. Tar.: 09. 01. 2022).

Emil G. Hirsch-M. Seligsohn, "Emmaus", *Jewish Encyclopedia*, V, s. 153. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

Isidore Singer vd., "Marriage" Jewish Encyclopaedia, VIII, s. 335-340. (Er. Tar.: 05. 02. 2022).

Joseph Jacobs-Isaac Broyde, "Herod I", *Jewish Encyclopaedia*, VIII, s. 356-360. (Er. Tar.: 08. 02. 2022).

Joseph Jacobs-Schulim Ochser, “Philip”, *Jewish Encyclopaedia*, IX, s. 680. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

Joseph Jacobs-Max Schloessinger, “Hauran”, *Jewish Encyclopaedia*, Vol. VI, s. 265. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

Morris Jastrow-Frants Buhl, “Beth-Aram”, *Jewish Encyclopaedia*, III, s. 119. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

Morris Jastrow-Frants Buhl, “Bethsaida”, *Jewish Encyclopaedia*, III, s. 124-125. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

Richard Gotthil-Isaac Broyde, “Hyrcanus II”, *Jewish Encyclopaedia*, VI, s. 517-518. (Er. Tar.: 10. 02. 2022).

Richard Gotthil-Isaac Broyde, “Masada”, *Jewish Encyclopaedia*,VIII, s. 362. (Er. Tar.: 06. 01. 2022).

Richard Gottheil-Louis Ginzberg, “Archelaus”, *Jewish Encyclopaedia*, II, s. 78-79. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

Richard Gottheil-Samuel Krauss, “Machearus”, *Jewish Encyclopaedia*, VIII, s. 245. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

S. Mendelsohn, “Hanameel the Egyption” *Jewish Encyclopedia*, VI, s. 203. (Er. Tar.: 07. 01. 2022).

Wilhelm Bacher-Jacob Zallel Lauterbach, “Sanhedrin” *Jewish Encyclopaedia*, XI, s. 41-44. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

Wilheim Bacher vd., “Tannaım and Amoraım”, *Jewish Encyclopedia*, XII, s. 49-54. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

William Milwitzky, “Antipas” *Jewish Encyclopaedia*, I, s. 338-339. (Er. Tar.: 06. 01. 2022).

Wilheim Bacher, “Limmed”, *Jewish Encyclopedia*, XII, s. 1-27. (Er. Tar.: 09. 02. 2022).

https://www.britannica.com/place/Pisidia (Er. Tar.: 09. 02. 2022)

https://www.britannica.com/place/Levant (Er. Tar.: 09. 02. 2022)

https://www.britannica.com/place/Decapolis-ancient-cities-Palestine (Er. Tar.: 07. 02. 2022)

https://www.britannica.com/biography/Ptolemy-Philadelphus (Er. Tar. 30. 01. 2022)

https://www.britannica.com/place/Capernaum (Er. Tar.: 30. 01. 2022)

https://www.britannica.com/place/Greece/Eastern-Greece-Thessalia-and-Attiki#ref297876 (Er. Tar.: 30. 01. 2022)

https://www.britannica.com/topic/tetrarch-ancient-Greek-official (Er. Tar.: 09. 02. 2022)

https://www.britannica.com/place/Yarqon-River (Er. Tar.: 02. 02. 2022)

https://www.britannica.com/place/Hebron-city-West-Bank (Er. Tar.: 07. 02. 2022)

https://www.britannica.com/technology/exedra (Er. Tar.: 07. 02. 2022)

https://www.britannica.com/place/Hadrumetum (Er. Tar.: 09. 02. 2022)

https://www.britannica.com/topic/temenos-Greek-religion (Er. Tar.: 12. 02. 2022).

http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Hdt.%203.91&lang=original (Er. Tar.: 09. 10. 2020)

https://iranicaonline.org/articles/abar-nahara-beyond-across-the-river (Er. Tar.: 29. 01. 2022)

https://www.biblegateway.com/resources/encyclopedia-of-the-bible/Tower-Antonia (Er. Tar.: 29. 01. 2022)

https://www.jewishvirtuallibrary.org/onias-temple-of (Er. Tar.: 02. 02. 2022)

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/curtius/home.html (Er. Tar.: 02. 02. 2022)

https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=God-fearer&oldid=951166056" (Er. Tar.: 22. 09. 2020)

https://mapcarta.com/12936570 (Er. Tar.: 07. 02. 2022)

https://mapcarta.com/12936120 (Er. Tar.: 07. 02. 2022)

https://religion.fandom.com/wiki/Batanaea (Er. Tar.: 09. 02. 2022)

https://www.heritagedaily.com/2020/10/the-greco-roman-city-of-hippos/135856 (Er. Tar.: 09. 02. 2022)

https://www.newadvent.org/cathen/14561a.htm (Er. Tar.: 09. 02. 2022)

